

αρχιτεκτονική
δημιουργία
και έρευνα

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ

Επιμέλεια: Απόστολος Καλφόπουλος
Σχεδιασμός: Φωτεινή Φιλοξενίδου
Σχέδια «Συμπόσιο / Τροφή για σκέψη»: Απόστολος Καλφόπουλος

Α΄ Τομέας Αρχιτεκτονικού Σχεδιασμού και Εικαστικών Τεχνών
Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΣΥΜΠÓΣΙΟ

τροφή για σκέψη

συμπόσιο

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑ

24-26 / 9 /
2021

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Απόστολος Καλφόπουλος, Επίκουρος Καθηγητής, Διευθυντής Α΄ Τομέα
Δημήτριος Θωμόπουλος, Επίκουρος Καθηγητής
Νάντια Καλαρά, Επίκουρη Καθηγήτρια
Σπύρος Παπαδημητρίου, Επίκουρος Καθηγητής
Δημήτρης Φράγκος, Καθηγητής

Το Συμπόσιο διοργανώνεται στην μνήμη
του εκλιπόντος συναδέλφου Σταύρου Βεργόπουλου.

ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗ

**Α΄ ΤΟΜΕΑΣ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΕΙΚΑΣΤΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ**

ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

συμπόσιο

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑ

24-26/9/
2021

24/9

18:00 - ΕΝΑΡΞΗ

18:15 - 1Η ΣΥΝΕΔΡΙΑ, Συντονισμός: **Δ. Φράγκος** Καθηγητής ΑΠΘ
Α. Αλεξοπούλου Ομ. Καθηγήτρια ΑΠΘ / **Ν. Καλογήρου** Ομ. Καθηγήτριας ΑΠΘ / **Α. Κωσταόπουλος** Ομ. Καθηγητής ΑΠΘ / **Σ. Λαδά** Ομ. Καθηγήτρια ΑΠΘ / **Π. Μαρτινίδης** Ομ. Καθηγητής ΑΠΘ / **Α. Παπαδόπουλος** Ομ. Καθηγητής ΠΘ

25/9

11:00 - 2Η ΣΥΝΕΔΡΙΑ, Συντονισμός: **Α. Τέλλιος** Καθηγητής ΑΠΘ

Κ. Μανωλίδης Καθηγητής ΠΘ / **Ν. Μάρδα** Καθηγήτρια ΕΜΠ / **Κ. Ουγγρινής** Καθηγητής ΠΚ / **Α. Πάκα** Καθηγήτρια ΑΠΘ / **Γ. Πανέτσος** Καθηγητής ΠΠ / **Α. Παπαγεωργίου** Αν. Καθηγητής ΠΙ / **Δ. Πολυχρονόπουλος** Καθηγητής ΔΠΘ

13:00 - 3Η ΣΥΝΕΔΡΙΑ, Συντονισμός: **Α. Καλφόπουλος**, Επ. Καθηγητής ΑΠΘ

Α. Αντονάς Καθηγητής ΠΘ / **Π. Δραγώνας** Καθηγητής ΠΠ / **Θ. Μουτσόπουλος** Αν. Καθηγητής ΠΚ / **Ν. Παταβός** Αν. Καθηγητής ΠΙ / **Γ. Τζιρτζιλιάκης** Καθηγητής ΠΘ / **Δ. Χατζησάββα** Αν. Καθηγήτρια ΠΚ

15:00 - ΔΙΑΛΕΙΜΜΑ

17:00 - 4Η ΣΥΝΕΔΡΙΑ, Συντονισμός: **Θ. Χατζηγιαννόπουλος** Επ. Καθηγητής ΑΠΘ

Σ. Βυζοβίτη Καθηγήτρια ΠΘ / **Δ. Γουρδούκης** Επ. Καθηγητής ΑΠΘ / **Κ. Γρίβας** Αν. Καθηγητής ΠΠ / **Η. Κωνσταντόπουλος** Καθηγητής ΠΠ / **Α. Σταυρίδου** Επ. Καθηγήτρια ΕΜΠ / **Γ. Τσάρας** Αν. Καθηγητής ΠΚ / **Κ. Φιλοξενίδου** Επ. Καθηγήτρια ΠΙ

19:00 - 5Η ΣΥΝΕΔΡΙΑ, Συντονισμός: **Ν. Καλαρά**, Επ. Καθηγήτρια ΑΠΘ

Κ. Ντάφλος Αν. Καθηγητής ΕΜΠ / **Μ. Παπαδημητρίου** Καθηγήτρια ΠΘ / **Δ. Σεβαστάκης** Καθηγητής ΕΜΠ / **Δ. Φράγκος** Καθηγητής ΑΠΘ

26/9

11:00 - 6Η ΣΥΝΕΔΡΙΑ, Συντονισμός: **Σ. Παπαδημητρίου**, Επ. Καθηγητής ΑΠΘ

Μ. Βεργοπούλου Αρχιτέκτων / **Ι. Ζαβολιάς** Αν. Καθηγητής ΠΙ / **Σ. Κωτσόπουλος** Επ. Καθηγητής ΕΜΠ / **Π. Μάντζου** Καθηγήτρια ΔΠΘ / **Σ. Παπαδόπουλος** Καθηγητής ΠΘ / **Β. Στρουμπάκος** Επ. Καθηγητής ΠΠ / **Ι. Συμμεωνίδου** Επ. Καθηγήτρια ΠΘ

13:00 - 7Η ΣΥΝΕΔΡΙΑ, Συντονισμός: **Δ. Ωμόπουλος** Επ. Καθηγητής ΑΠΘ

Α. Δημητρακόπουλος Αν. Καθηγητής ΠΙ / **Μ. Δούση** Αν. Καθηγήτρια ΑΠΘ / **Δ. Ζαβράκα** Επ. Καθηγήτρια ΔΠΔΕ / **Π. Κόκκορης**, Καθηγητής ΔΠΘ / **Ι. Λυκουριώτη**, Επ. Καθηγήτρια ΠΘ / **Π. Παρθένιος**, Καθηγητής ΠΚ / **Α. Παπαλαμπρόπουλος**, Επ. Καθηγητής ΠΠ

15:00 - ΔΙΑΛΕΙΜΜΑ

17:00 - 8Η ΣΥΝΕΔΡΙΑ, Συντονισμός: **Β. Τσακαλίδου** Επ. Καθηγήτρια ΑΠΘ

Κ. Κοτζιά Επ. Καθηγήτρια ΠΙ / **Ζ. Κοτιώνης** Καθηγητής ΠΘ / **Α. Νικολοβγένης** Επ. Καθηγητής ΠΙ / **Α. Πρωίμου** Επ. Καθηγήτρια ΠΠ / **Ει. Σακελλαρίδου** Καθηγήτρια ΑΠΘ / **Σ. Τσιράκη** Αν. Καθηγήτρια ΕΜΠ / **Α. Τσομπανάκης** Αν. Καθηγητής ΠΚ

19:00 - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

STIMULUS

Τα τελευταία χρόνια, ο όρος «Έρευνα» και ο συγγενής σε αυτόν όρος «Δημιουργία» και «Καινοτομία» έχουν αποκτήσει ηγεμονικό ρόλο στην παραγωγή και τη διάχυση της γνώσης. Υπό τις παρούσες συνθήκες ανάδυσης της λεγόμενης «4ης Βιομηχανικής Επανάστασης», οι όροι αυτοί, έχουν καταστεί passwords που παρέχουν πρόσβαση σε μια σειρά από θεσμικά, εθνικά και διεθνή πλαίσια που σχετίζονται με την Τριτοβάθμια Εκπαίδευση και συνολικότερα με την Ακαδημαϊκή συνθήκη.

Ο όρος «Έρευνα» έχει κάνει την εμφάνισή του και στο χώρο των Δημιουργικών Σπουδών. Η διεθνής συζήτηση την περιγράφει ως «The Research Turn». Άλλοι μιλούν για τάση και άλλοι για πίεση προς αυτήν την κατεύθυνση. Σε κάθε περίπτωση, το ζήτημα είναι σημαντικό και σηκώνει πολύ σκέψη... κι αυτό γιατί η εξέλιξη αυτή έχει οδηγήσει σε μία σειρά από ερωτήματα και προκλήσεις, όσον αφορά και στον συνολικότερο ρόλο, στους στόχους και στα επιδιωκόμενα αποτελέσματα, τόσο της Αρχιτεκτονικής Εκπαίδευσης, όσο και της ευρύτερης Δραστηριότητας των Μελών της Αρχιτεκτονικής Ακαδημαϊκής Κοινότητας.

Όσον αφορά τώρα στην Αρχιτεκτονική το ζήτημα αυτό αποκτά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά λόγω και της ανεπίκριτης θέσης της Αρχιτεκτονικής μεταξύ των Φυσικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών, της Τέχνης και της Φιλοσοφίας, όπου ο όρος «Έρευνα» δεν γίνεται αντιληπτός, με τον ίδιο τρόπο.

Όσο τα πεδία S.T.E.M. (Science, Technology, Engineering, Mathematics) αποκτούν ηγεμονική παρουσία στο Πανεπιστήμιο, τόσο η Φιλοσοφία, η Τέχνη, ακόμα και οι Ανθρωπιστικές Επιστήμες, καλούνται επιτακτικά να προσαρμόσουν το παραγόμενο έργο τους αλλά και την εκπαιδευτική τους διαδικασία σε όρους και υποχρεώσεις που απορρέουν από το πεδίο της Επιστημονικής Έρευνας και της Εφαρμοσμένης Επιστήμης.

Μπορούμε να αναφερθούμε ενδεικτικά στην αυξανόμενη πίεση για εφαρμοσμένη έρευνα, για δημοσιεύσεις, ετεροαναφορές και αριθμούς διδακτορικών που καλείται να αθροίζει με ποσοτικούς όρους πλέον μία σχολή και το επιμέρους ακαδημαϊκό προσωπικό της, ανεξαρτήτως από τη Φύση της Σχολής, προκειμένου να διασφαλίζει τη χρηματοδότηση της η πρώτη και την ακαδημαϊκή του εξέλιξη το δεύτερο.

Ειδικά, όσον αφορά στην Αρχιτεκτονική, εμφανίζεται μία δυσχέρεια το Υλοποιημένο Αρχιτεκτονικό Έργο, ο Speculative Αρχιτεκτονικός Σχεδιασμός, η Έρευνα μέσω/διά του Σχεδιασμού (Research through/by/on Design), η Συμμετοχή σε Αρχιτεκτονικούς Σχεδιασμούς, η Επιμέλεια Εκδόσεων και Εκθέσεων, η Συγγραφική Δραστηριότητα, η Δημιουργική Γραφή σε σχέση με το Χώρο, η Παραγωγή Αναπαραστάσεων και Τεχνουργημάτων και άλλες σχετικές Δημιουργικές Δραστηριότητες να αναγνωριστούν και αυτές ως κύριες Ερευνητικές Δραστηριότητες.

Οι σχολές μας όλο και περισσότερο καλούνται να ανταποκριθούν σε πολλαπλασιαστές, συντελεστές και ποσοτικά κριτήρια – που αποκτούν το στάτους στατιστικών διαβεβαιώσεων και πιστοποιητικών πολυτιμότητας – ένα γεγονός που επηρεάζει καθοριστικά τις ατομικές και τις συλλογικές ακαδημαϊκές συμπεριφορές σε όλα τα επίπεδα...

Πέραν όμως αυτών, που ενδεχομένως να φαντάζονται εκ πρώτης όψεως ζητήματα εσωτερικά του πανεπιστημίου, αν και αναμένεται ότι θα καθορίζουν τα επόμενα χρόνια όλο και περισσότερο την φύση των σπουδών στην Αρχιτεκτονική, το ουσιαστικό ζήτημα το οποίο καλούμαστε σε αυτό το Συμπόσιο να συζητήσουμε, έτσι ώστε τόσο η ακαδημαϊκή, όσο και η δημιουργική ζωή μας να καθορίζεται από όρους και διαδικασίες που συνάδουν, ανταποκρίνονται και προάγουν τον Πλουραλισμό της Αρχιτεκτονικής Δημιουργίας και την Ακαδημαϊκή μας Αυτονομία είναι:

- το τι εννοούμε όταν λέμε «Διεξάγω Έρευνα στην Αρχιτεκτονική»;
- το πώς σχετίζεται και το πώς διαφοροποιείται η Έρευνα στην Αρχιτεκτονική από την Έρευνα στη Φιλοσοφία, στις Φυσικές και Ανθρωπιστικές Επιστήμες και από την Έρευνα στην Τέχνη;
- το πότε η Αρχιτεκτονική Δημιουργία λογίζεται ως μία έγκυρη μορφή έρευνας
- το τι Αποτελέσματα παράγει και το πώς Αξιολογείται;
- το πώς σχετίζεται με τη Διδασκαλία, με τις Πτυχιακές Εργασίες, με τα Μεταπτυχιακά Προγράμματα, με τις Διδακτορικές Διατριβές, με τα Ερευνητικά Εργαστήρια και τα Ερευνητικά Προγράμματα;
- το αν τελικά η Αρχιτεκτονική Δημιουργία, που περιέχει την σκέψη η οποία έχει μετουσιωθεί (i) σε Σχεδιασμό και (ii) σε Λόγο και το αντίστροφο, αποτελεί Τεκμήριο Ερευνητικής Δραστηριότητας;

η Οργανωτική Επιτροπή

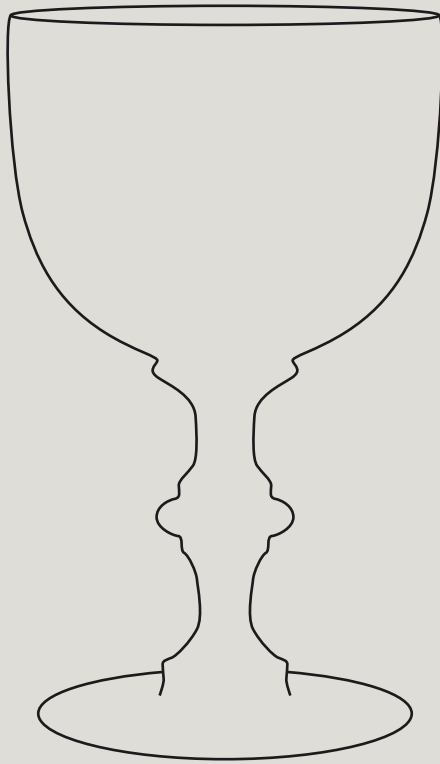
24 / 9 / 21

18:00 - Έναρξη

18:15 - 1η Συνεδρία, Συντονισμός: Δ. Φράγκος, Καθηγητής ΑΠΘ

Α. Αλεξοπούλου, Ομ. Καθηγήτρια ΑΠΘ / Ν. Καλογήρου, Ομ. Καθηγητής ΑΠΘ / Α. Κωτσιόπουλος, Ομ. Καθηγητής ΑΠΘ / Σ. Λαδά, Ομ. Καθηγήτρια ΑΠΘ / Π. Μαρτινίδης, Ομ. Καθηγητής ΑΠΘ

ΚΟΙΤΑΖΟΝΤΑΣ ΛΟΞΑ

Αλέκα Αλεξοπούλου | Ομ. Καθηγήτρια ΑΠΘ

Στα τέλη Ιουλίου 2021 πήρα προφορικά στην αρχή, ηλεκτρονικά κατόπιν, την πρόσκληση της οργανωτικής επιτροπής του Α Τομέα Αρχιτεκτονικού Σχεδιασμού και Εικαστικών Τεχνών για να συμμετάσχω στο Συμπόσιο στο τέλος του Σεπτεμβρίου, πρόσκληση που αποδέχθηκα ευχαρίστως για μια σειρά από λόγους. Ο πρώτος ήταν ότι το συμπόσιο θα είναι αφιερωμένο στη μνήμη του αγαπητού Σταύρου Βεργόπουλου και η σκέψη ότι αυτός είναι ο πιο κατάλληλος τρόπος για να τον τιμήσουμε, ειδικά μέσα από το θέμα που προτείνεται για την συζήτηση.

Στην πρόσκληση εκτός από την περιγραφή του θέματος του συμποσίου ο Απόστολος Καλφόπουλος άπλωσε μέσα από το stimulus μια σειρά από ζητήματα - προτάσεις για συζήτηση γύρω από την έρευνα στην αρχιτεκτονική δημιουργία και την ιδιαιτερότητα της φύσης της. Η πληθώρα και η πολυπλοκότητα των θεμάτων, συνδυασμένη με τα τρομακτικά φυσικά γεγονότα του καλοκαιριού, μου φάνταζε ασύμβατη. Ωστόσο η σκέψη ότι οι συνθήκες δεν μας είχαν επιτρέψει να βρεθούμε σε φυσικό χώρο μεταξύ μας αλλά και με τους φοιτητές για περίπου ενάμιση χρόνο έκαναν επιτρεπτή μια σχετική πληθωρικότητα σε αντιστάθμισμα. Χρόνος ιδανικός για τέτοιου είδους συζητήσεις δεν υπάρχει έτσι και αλλιώς, προκύπτει από την δυναμική των πραγμάτων.

Από τα θέματα λοιπόν που καταγράφονται:

- μερικά τα ελέγχουμε λιγότερο ή περισσότερα, τα γνωρίζουμε και εξελίσσονται,
- άλλα αποκτούν σταδιακά, αλλά επιταχυνόμενα, όλο και μεγαλύτερη έμφαση, κυρίως η συνθήκη της τεχνολογίας,
- άλλα έχουν μείνει έξω από οργανωμένη συζήτηση τουλάχιστον στο δικό μας ακαδημαϊκό περιβάλλον.

Ειδικά όμως τα τελευταία ζητήματα του καταλόγου σχετικά με την αξιολόγηση της Έρευνας στην Αρχιτεκτονική, το ερώτημα αν ο Αρχιτεκτονικός Σχεδιασμός είναι μια έγκυρη μορφή έρευνας και η σχέση της έρευνας αυτής με την Εμπρακτη Έρευνα και την Έρευνα μέσω του Σχεδιασμού νομίζω ότι ίσως είναι η πρώτη φορά που τίθενται οργανωμένα σαν ερωτήματα στα καθ' ημάς. Παρά το ότι διατυπώνονται σαν ερωτήσεις μάλλον θα πρέπει να τις θεωρήσουμε ρητορικές καθώς η λογική της έρευνας στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό απασχολεί την ακαδημαϊκή κοινότητα των αρχιτεκτόνων ήδη εδώ και σαράντα χρόνια.

Έχει ήδη αποκτήσει «υπόσταση», σώμα, ορολογία και άλλα χαρακτηριστικά που επιτρέπουν να την σκεφτόμαστε σαν την «τρίτη περιοχή», παράλληλη, ισότιμη και όχι αντιθετική προς τις άλλες δύο προσεγγίσεις: επιστήμης και τέχνης. Αποτελεί ήδη μια πρακτική που εφαρμόζεται κυρίως στα αγγλοσαξονικά συμφραζόμενα, όπου και ο αρχικός προβληματισμός, αλλά και αλλού.

Μια συζήτηση τέτοιου χαρακτήρα θα μπορούσε επίσης να εμπλουτιστεί με απόψεις από κοντινούς δημιουργικούς χώρους στο πανεπιστήμιο, κυρίως άλλα τμήματα από την Σχολή Καλών Τεχνών, όπου νομίζω ότι αναπτύσσεται μια ανάλογη προβληματική. Το τεχνολογικό περιβάλλον μας με την ταχύτητα της εξέλιξής του δημιουργεί-προτείνει διαρκώς καινούργια εργαλεία και εξαιρετικές δυνατότητες για να δοκιμάσουμε, να απορρίψουμε, να εκλεπτύνουμε, να εξελίξουμε τις ενδιάμεσες εκδοχές-επιλογές που

προκύπτουν στην διαδικασία του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού. Τα εργαλεία αυτά, δάνεια από άλλες περιοχές, χρειάζονται ένα είδος «βαθμονόμησης», δοκιμή και κριτική, ερευνητική δουλειά σε εξοπλισμένους χώρους, με ερευνητικές ομάδες μικτές και με συμμετοχή των φοιτητών.

Σε μια γρήγορη εμπειρική προσέγγιση στο ερευνητικό μας παρόν αυτό που έχει ενδιαφέρον είναι να αναρωτηθούμε σε ποια σημεία των προπτυχιακών σπουδών ο φοιτητικός πληθυσμός έρχεται σε επαφή με ερευνητική δραστηριότητα, άλλη βεβαίως από αυτή της άκριτης συλλογής εικόνων από το διαδίκτυο. Αυτό κυρίως συμβαίνει στην τελευταία διετία των σπουδών με την ερευνητική εργασία και την πιθανή, και όχι σπάνια, σύνδεσή της με την διπλωματική εργασία. Από μια τέτοια διεργασία εξάλλου προκύπτουν ή εκδηλώνονται και τα ειδικά ενδιαφέροντα των φοιτητών που μπορεί να οδηγήσουν κατόπιν σε αντίστοιχες μεταπτυχιακές σπουδές ή και σε περιοχές που πιθανόν να αναπτυχθούν στην επαγγελματική τους πρακτική.

Η παράλληλη ερευνητική δραστηριότητα που πραγματοποιείται μέσα σε ερευνητικές ενότητες-μονάδες, με μεγαλύτερη ή μικρότερη ένταση, με μεγάλη, μικρή ή και καθόλου χρηματοδότηση, μάλλον δεν αγγίζει τον φοιτητικό πληθυσμό, ίσως μόνο στο τέλος της, στο σκέλος της παρουσίασης των αποτελεσμάτων με την μορφή μιάς έκδοσης ή μιάς έκθεσης.

Τέλος στην κορυφή της πυραμίδας της ερευνητικής δραστηριότητας οι ενδιάμεσες οργανωμένες δημόσιες παρουσιάσεις των υποψήφιων διδασκόντων, σχετικά με την εξέλιξη των της έρευνας στο πλαίσιο της διατριβής τους, αποτελούν σημαντικά γεγονότα σχεδόν αποκλειστικά για την κοινότητα των διδασκόντων μόνο.

Οι δομές που ήδη υπάρχουν, δηλαδή τα εργαστήρια εφαρμοσμένης έρευνας και οι ερευνητικές μονάδες, είναι οι κατάλληλοι χώροι που θα μπορούσαν να αναλάβουν την διάχυση της ερευνητικής δραστηριότητας και να την απλώσουν στην εκπαιδευτική καθημερινότητα ήδη από τα πρώτα έτη σπουδών με σύντομα και στοχευμένα workshop στο πλαίσιο των συνθετικών μαθημάτων ή των «ακαδημαϊκών γεγονότων» που οργανώνει το Τμήμα.

Το άνοιγμα της συζήτησης γύρω από την Αρχιτεκτονική Έρευνα και την σχέση της με την Εμπρακτική Έρευνα χρειάζεται άφθονο χρόνο και διαθεσιμότητα, εμπάθυση σε ζητήματα διαθεματικότητας καθώς και μια περιοχή σπουδής της μέσα στο πρόγραμμα σπουδών, σε μαθήματα επιλογής με συγκεκριμένη ερευνητική στόχευση και τις διπλωματικές σχεδιασμού-ερευνητικά θέματα.

Ασφαλώς η απαραίτητη προϋπόθεση για να σχεδιαστεί και να λειτουργήσει κάτι καινούργιο και απαιτητικό είναι να αποκατασταθεί μια λογική ισορροπία στους αριθμούς φοιτητών προς διδάσκοντες καθώς κατά γενική ομολογία τα τελευταία χρόνια οι αριθμοί είναι απογοητευτικοί και οι ρυθμοί εξαντλητικοί.

Σεπτέμβριος 2021

«ΚΑΘΕΤΙ ΣΤΑΘΕΡΟ ΕΞΑΕΡΩΝΕΤΑΙ». Η ΜΕΓΑΛΗ ΧΕΙΡΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

Νίκος Καλογήρου | Ομ. Καθηγητής ΑΠΘ

Η αρχιτεκτονική έρευνα και δημιουργία εμφανίζεται σήμερα ρευστή, καθώς διαφαίνεται μια νέα «αλλαγή παραδείγματος». Η μετάβαση αυτή είχε σε αντίστοιχες φάσεις συνοψιστεί από οξυδερκείς παρατηρητές. «Καθετί σταθερό εξαερώνεται, καθετί ιερό βεβηλώνεται και στο τέλος οι άνθρωποι αναγκάζονται να αντικρύσουν με νηφαλιότητα τις πραγματικές συνθήκες της ζωής». Αυτό επισήμανε το 1848 επιγραμματικά ο Μαρξ και επανέλαβε αργότερα εύστοχα ο Marshall Berman με αφορμή την εμπειρία της νεωτερικότητας (Berman, 1982). Η νεωτερικότητα από σχεδόν ταυτόσημη με τον μοντερνισμό, έχει πλέον μετακινηθεί σε σύνθετες και αλληλοσυγκρουόμενες κατευθύνσεις, όχι μόνο στην αρχιτεκτονική σύνθεση, αλλά και γενικότερα στο γεωιστορικό και πολιτισμικό πεδίο.

Πως θα ζήσουμε μαζί στο δημόσιο χώρο; Μελέτη περίπτωσης: ο άξονας της Αριστοτέλους στη Θεσσαλονίκη

Για να σχεδιάσουμε χώρους που μας ενθαρρύνουν να «ζήσουμε μαζί» πρέπει, ως αρχιτέκτονες, να κατανοούμε τις ιστορικές, γεωγραφικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες. Η ανάγνωση αντίστοιχων εμπειριών του παρελθόντος βοηθά στην ανάπτυξη ενός ρεαλιστικού προγράμματος για το μέλλον. Η εξέταση μιας συγκεκριμένης περίπτωσης μας επιτρέπει να διατυπώσουμε μεθοδολογικές θεωρήσεις για την έμπρακτη έρευνα στο περιβάλλον της αρχιτεκτονικής δημιουργίας.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα ριζικού ανασχεδιασμού μιας πολυπολιτισμικής πόλης αποτελεί η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης πριν από έναν αιώνα. Στον πυρήνα του αστικού σχεδιασμού βρισκόταν «Η Λεωφόρος της Κοινωνίας των Εθνών», ο σημερινός άξονας της Αριστοτέλους. Η μεγάλη χειρονομία του Εμπράρ αναδύθηκε ως ψηφιδωτό, που ενσωματώνει διαφορετικές αρχιτεκτονικές χειρονομίες και ανθρώπινες δραστηριότητες.

Σύνθετες ερευνητικές δραστηριότητες, συλλογικό έργο διδασκόντων και φοιτητών, όχι μόνο του ΑΠΘ, οδήγησαν σε δύο εκθέσεις και δύο εκδόσεις. Τμήματα της έκθεσης της 17ης Biennale di Architettura παρουσιάστηκαν παράλληλα, στο ελληνικό περίπτερο της Βενετίας και in situ στο Μπέη Χαμάμ.

Η έκθεση στη Βενετία εστιάστηκε στη σύγχρονη λειτουργία της Αριστοτέλους, επιχειρώντας να αναδείξει τη χωρική συνύπαρξη κατοίκων, επισκεπτών, μεταναστών και προσφύγων. Τα επιμέρους θέματα παρουσιάστηκαν με τη μορφή κολάζ σε επιφάνειες αναρτημένων τευχιδίων-«pixels». Οι επισκέπτες μπορούν να τα αποσπάσουν ως αναμνηστικά και να τα πάρουν κατόικον-«take away». Στο χώρο της αίθουσας έχουν επίσης συγκεντρωθεί προτάσεις σε «βαλίτσες». Προέκυψαν από εργαστήρια με προσκεκλημένους διδάσκοντες και φοιτητές από τις περισσότερες αρχιτεκτονικές σχολές της χώρας.

Η παράλληλη έκθεση στη Θεσσαλονίκη εστιάστηκε στον εκσυγχρονισμό της ανοικοδομημένης πόλης από τις στάχτες της πυρκαγιάς του 1917 με συστηματική έρευνα πεδίου και αρχείου. Κατασκευάστηκαν προπλάσματα των αρχικών οικοδομών του άξονα της Αριστοτέλους, του Δημαρχείου, καθώς και αναλυτικοί χάρτες αποτύπωσης και διερεύνησης. Οι διάτρητες πινακίδες των εκθεμάτων εντάχθηκαν στον μοναδικό χώρο του μνημείου, δημιουργώντας εύληπτες αναπαραστάσεις της μεγάλης χειρονομίας του Εμπράρ και των συνεργατών του.

Μια «προσωπική» ανάγνωση

Στο πλαίσιο της προαναφερθείσας συλλογικής προσπάθειας (Καλογήρου κ.ά, 2021), επιχειρώ εδώ μian εκτίμηση της γενεαλογίας, της μερικής υλοποίησης και των προοπτικών ανάδειξης της χειρονομίας του Εμπράρ για τον μνημειακό άξονα της Αριστοτέλους. Η σταδιακή ανακάλυψη παραμέτρων της τέχνης και της αστικότητας στην αρχιτεκτονική οδήγησε σε μian προσωπική συνθετική και κριτική οπτική.

Η πρόσφατη δημοσίευση έδειξε ότι η ανασύνταξη του παλίμψηστου της Θεσσαλονίκης, εστιασμένη στην εμβληματική χειρονομία της Αριστοτέλους, ενσωμάτωσε νεωτερικά στοιχεία, αναζητώντας παράλληλα το τοπικό στίγμα. Ήταν μια σύνθετη απόπειρα εκσυγχρονισμού και εξελληνισμού μιας πόλης, που γεωγραφικά βρίσκεται στο μεταίχμιο μεταξύ ανατολής και δύσης. Στο βιβλίο (Καλογήρου, 2021) δίνεται έμφαση στην πολιτική βούληση του Ελευθέριου Βενιζέλου και του δυναμικού υπουργού Συγκοινωνίας, Αλέξανδρου Παπαναστασίου, καθώς και στον κρίσιμο ρόλο, όχι μόνο του Εμπράρ, αλλά και των μελών της ομάδας σχεδιασμού, ιδιαίτερα των Αριστοτέλη Ζάχου και Κώστα Κιτσίκη.

Η αρχιτεκτονική εικονογραφία της μεγάλης χειρονομίας δεν υλοποιήθηκε συνολικά, αποδομήθηκε μερικώς και ενσωμάτωσε σύγχρονες ασυνέχειες. Ωστόσο, παραμένει μοναδικό ιστορικό σύνολο με επείγουσες ανάγκες ανάπλασης και ανάδειξης.

Εφόσον ο άξονας αποτελεί πολύτιμο πολιτισμικό αγαθό και σημαντικότερο δημόσιο χώρο της πόλης, η επέμβαση προϋποθέτει μian προσεκτική ανάγνωση. Δηλαδή, πρέπει να επιδιώκεται η αποκατάσταση και ανάδειξη του άξονα, χωρίς να παραβλέπονται τα συστατικά του στοιχεία. Παράλληλα οφείλει να είναι σύγχρονη, υποδηλώνοντας την εποχή μας.

Είναι γεγονός ότι ακόμη επικρατούν στην παγκόσμια αρχιτεκτονική σκηνή οι, συχνά υπερβολικές, μετανεωτερικές αρχιτεκτονικές εκφράσεις. Η οικονομική κρίση και η πανδημία μεταβάλλουν το σκηνικό. Αλλά ζούμε σε μεταβατική εποχή, στην οποία, όπως παλαιότερα έλεγε ο Γκράμσι, η κρίση «έχει να κάνει ακριβώς με το γεγονός ότι το παλιό πεθαίνει, αλλά το καινούργιο δεν μπορεί να γεννηθεί».

Η πρόταση που προκρίθηκε (Δήμος Θεσσαλονίκης, 2021), αλλά και οι περισσότερες από τις προσεγγίσεις που διακρίθηκαν, δεν προσαρμόζονται επαρκώς στον πρωταρχικό χαρακτήρα του άξονα με την προοπτική συνέχεια από τον Όλυμπο στην Άνω Πόλη. Οι διαιρέσεις σε «δωμάτια», οι μεγάλες σταθερές κατασκευές και δεξαμενές, ακόμη και οι δενδροστοιχίες που αποκρύπτουν τις μοναδικές προσόψεις έρχονται σε αντίθεση με τη γεωμετρία και την τυπολογία του αρχικού σχεδιασμού.

Κατά την άποψή μου, οι υπαίθριοι χώροι της Αριστοτέλους πρέπει να αντιμετωπίζονται ως οργανωτικό τμήμα ενός ιστορικού αστικού συγκροτήματος. Η ανάπλασή τους είναι επιθυμητή στο πλαίσιο μias συνολικής οπτικής αποκατάστασης, ανάδειξης και αναβίωσης.

Σε αντίστιξη με τις «επίσημες» συμμετοχές, παραθέτω δείγματα πειραματικών σχεδιασμών από ομάδες προσκεκλημένων διδασκόντων και φοιτητών, που παρουσιάστηκαν στην ελληνική συμμετοχή της Biennale di Architettura 2021.

Στο εργαστήριο «Αριστοτέλους Ανάβασις» του ΕΜΠ, με την επίβλεψη του Τηλέμαχου Ανδριανόπουλου, επιχειρήθηκε ένας συνδυασμός δυναμικής, εν μέρει ασυνεχούς, προσέγγισης διαδοχικών τμημάτων του άξονα, που προέκυψε από την ομαδική, αλλά και παράλληλα ανεξάρτητη οπτική των φοιτητών.

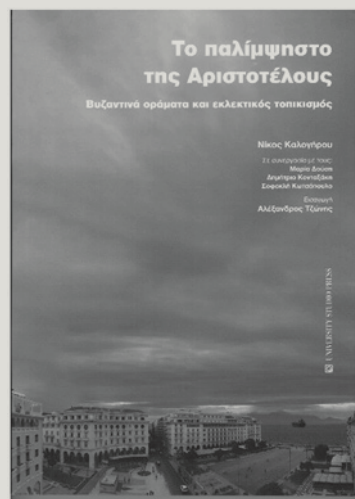
Ο «Αδρανής Άξων» του εργαστηρίου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα της Πάτρας, με επιμέλεια των Ηλία Ζέγγελη, Γιάννη Αίσωπου και Θωδωρή Κανταρέλλη, περιλάμβανε

1

3

2

μιαν «αναβίωση της οδού Αριστοτέλους» με το σχεδιασμό υποδειγματικών αρχετύπων, που έχουν ως στόχο την «αλλαγή παραδείγματος».

Το «Μετα-παλίμψηστο» είναι μια εγκατάσταση που συντόνισαν οι Αναστάσιος Τέλλιος και Δέσποινα Ζαβράκα. Προτείνει την πιλοτική εφαρμογή καινοτόμων τεχνολογιών, που καταλήγει στην ανασύνταξη των στιλιστικών στοιχείων της εκλεκτιστικής αρχιτεκτονικής του άξονα.

Η αδιόρατη παρουσία του παρελθόντος ως οπτική του μέλλοντος;

Κλείνω με μια αναφορά στην εικόνα της περιόδου της πανδημίας. Στους, σχεδόν έρημους, δημόσιους χώρους της Αριστοτέλους, ο χρόνος φαινόταν ότι είχε σταματήσει. Η αδιόρατη παρουσία του παρελθόντος εμφανιζόταν ισχυρότερη στο αστικό νεκρό τοπίο. Τα ρωμαϊκά, βυζαντινά και οθωμανικά στοιχεία του παλίμψηστου σηματοδοτούσαν την ενιαία αρχιτεκτονική σύνθεση που τα πλαισιώνει. Ο άξονας λειτουργούσε ως χώρος εκτόνωσης και περιπάτου. Ωστόσο, ο πολύβουος καθημερινός χαρακτήρας είχε αναιρεθεί σε μεγάλο βαθμό, ενώ παράλληλα αναδείχθηκαν αποκαλυπτικές μεταφυσικές αναφορές. Είχαμε το έναυσμα να αναγνωρίσουμε σε αυτά τα τοπία της πόλης μια αίσθηση αστικής ερήμου. Μια εικόνα ανάλογη, με τα αρχικά προοπτικά σχέδια του μνημειακού άξονα, όπου γλυπτά και κήποι περιβάλλονταν από τις ογκομετρικά αρθρωμένες διακοσμημένες προσόψεις, χωρίς ανθρώπινες παρουσίες.

Το παλίμψηστο της ερημωμένης κεντρικής Θεσσαλονίκης προσομοίαζε με ένα τεράστιο αστικό μουσείο κλειστό στο κοινό. Οι λιγοστοί περιπατητές με μάσκες, θύμιζαν τις φιγούρες χωρίς πρόσωπο του Ντε Κίρικο και των σουρεαλιστών. Μέσα στο ζοφερό κλίμα των ακυρωμένων διανθρώπων επαφών αναδείχθηκε, κατά παράδοξο τρόπο, πόσο πολύτιμη είναι η μοναδική αξία που έχει ο αστικός δημόσιος χώρος στον οποίο μπορούμε αληθινά «να ζούμε μαζί» πλαισιωμένοι από την εμβληματική σκηνογραφία της κλασικής πολεοδομίας.

Ήταν αυτή μια εικόνα ενός δυστοπικού μέλλοντος, όπου κάθε επικοινωνία είναι εικονική και ψηφιακή; Η αρχιτεκτονική έρευνα πρέπει επειγόντως να αναζητήσει εναλλακτικά βιώσιμα αρχέτυπα για τον δημόσιο χώρο.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Δήμος Θεσσαλονίκης (2021), *Ανάπλαση της Πλατείας & του Άξονα της Αριστοτέλους*, Ανοιχτός Αρχιτεκτονικός Διαγωνισμός Προσχεδίων

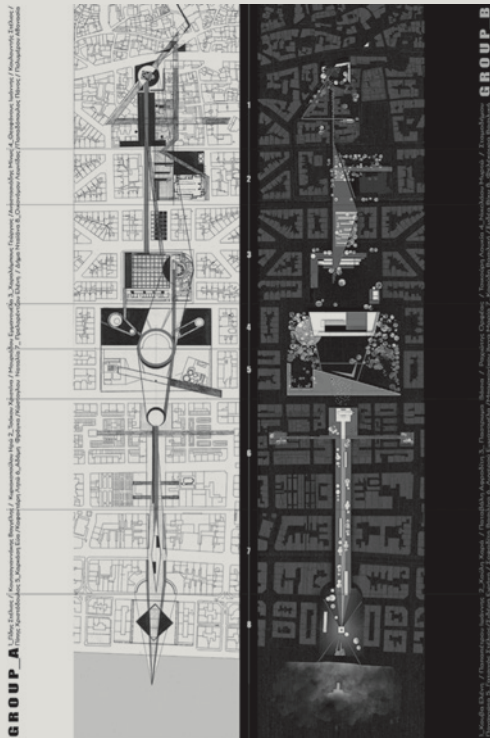
Καλογήρου Ν. (σε συνεργασία με Δούση Μ., Κονταξάκη Δ., Κωτσόπουλο Σ., 2021), *Το παλίμψηστο της Αριστοτέλους: Βυζαντινά οράματα και εκλεκτικός τοπικισμός*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press

Καλογήρου Ν., Δούση Μ., Ωωμόπουλος Δ., Κονταξάκης Δ., Κωτσόπουλος Σ., Χατζηγιαννόπουλος Θ. (2021), *Λεωφόρος της Κοινωνίας των Εθνών: Ο γνωστός άξονας της Αριστοτέλους στη Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press (υπό έκδοση)

Berman M. (1982), *All that is Solid Melts Into Air: The Experience of Modernity*, Simon and Schuster

4

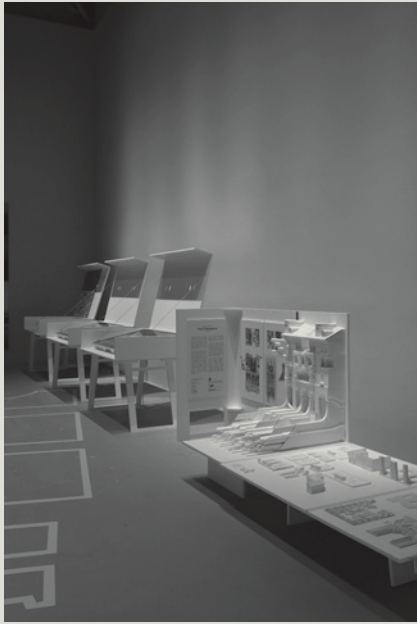

5

6

7

8

[εικ. 1] «Boulevard de la Société des Nations». Ο γνωστός άξονας της Αριστοτέλους. Έκθεση για την Biennale Architettura στο ελληνικό περίπτερο της Βενετίας. © Ν. Καλογήρου. [εικ. 2] «Boulevard de la Société des Nations». Ο γνωστός άξονας της Αριστοτέλους. Έκθεση για την Biennale Architettura στο Μπέη Χαμάμ. © Ν. Καλογήρου. [εικ. 3] Το βιβλίο για το «Παλίμψηστο της Αριστοτέλους». [εικ. 4] Αριάδνη Βοζάνη και Παρασκευή Φανού. Η πλατεία Αριστοτέλους, σύμφωνα με τη βραβευμένη πρόταση του αρχιτεκτονικού διαγωνισμού. [εικ. 5] «Αριστοτέλους Ανάβασις». Εργαστήριο του ΕΜΠ για την Biennale Architettura με την επίβλεψη του Τηλέμαχου Ανδριανόπουλου. [εικ. 6] Ο «Αδρανής Άξων». Μεταπτυχιακό εργαστήριο Πανεπιστημίου Πατρών για την Biennale Architettura. Επιμέλεια Ηλ. Ζέγγελης, Γ. Αίσωπος και Θ. Κανταρέλης. [εικ. 7] «Μεταπαλίμψηστο». Εγκατάσταση για την Biennale Architettura που συντόνισαν οι Αν. Τέλλιος και Δ. Ζαβράκα. [εικ. 8] Οι στοές της Αριστοτέλους την εποχή της πανδημίας. © Ν. Καλογήρου.

ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ

Αναστάσιος Κωτσιόπουλος | Ομ. Καθηγητής ΑΠΘ

Ευχαριστώ τους οργανωτές για την πρόσκληση. Είναι μια ευκαιρία να συζητήσουμε, οι παλαιότεροι με τους νεώτερους, αλλά και να θυμηθούμε τον Σταύρο Βεργόπουλο, στη μνήμη του οποίου αφιερώνεται αυτό το συνέδριο. Ο Σταύρος υπήρξε μια σημαντική προσωπικότητα, τόσο ως καθηγητής όσο και ως αρχιτέκτων, και αφιέρωσε μεγάλο μέρος της ζωής του στις πλέον επίκαιρες και πρωτοποριακές εκδοχές της έρευνας στην αρχιτεκτονική. Είχα την τύχη να παρακολουθήσω από κοντά την πορεία του από τα φοιτητικά του χρόνια και τη διπλωματική του εργασία μέχρι τις πρώτες αρχιτεκτονικές δουλειές του και, αργότερα, τις σπουδές και την ακαδημαϊκή του παρουσία στο Εδιμβούργο, τον Βόλο και τη Θεσσαλονίκη. Αφήνει ένα δυσαναπλήρωτο κενό.

Όταν συζητεί κανείς για την έρευνα στην αρχιτεκτονική, θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη του τις δύο αδιαχώριστες όψεις της αρχιτεκτονικής και τη σχέση τους. Δηλαδή, τη δρώσα πρακτική σε όλες τις κλίμακες, ιστορικές περιόδους και χωρικές ενότητες και τον περί της πρακτικής καταγραφικό, κριτικό και ερμηνευτικό λόγο.

Σε ό,τι αφορά τη δρώσα πρακτική, κάθε κτίριο αποτελεί ένα μοναδικό αντικείμενο έρευνας, με υποκείμενο τόσο τον ίδιο τον αρχιτέκτονα που το σχεδιάζει, όσο και τον χρήστη ή τον παρατηρητή, που το βιώνει. Με την έννοια αυτή, θα πρέπει, τουλάχιστον, ο σχεδιασμός να θεωρείται ως ερευνητική διαδικασία, με κυρίαρχο το φαινόμενο της ανάδρασης στη διάρκειά του. Δηλαδή, ως διαδικασία, όπου κάθε βήμα «συνομιλεί» τόσο με το προηγούμενο όσο και με το επόμενο του και όπου συνεχώς τίθεται το ζήτημα της εφαρμογής του προγράμματος, αλλά και της δημιουργικής μίμησης των προτύπων. Βεβαίως, σε ανάλογη ερευνητική διαδικασία εντάσσεται και ο χρήστης με την έννοια ότι ανακαλύπτει και ερμηνεύει συνεχώς το κτίριο. Η διαδικασία αυτή θεμελιώνει την υποψία ότι στην αρχιτεκτονική ανιχνεύονται χαρακτηριστικά που την κάνουν να λειτουργεί ως *επιτελεστική τέχνη*¹, όσο παράδοξο και αν φαίνεται αυτό.

Η κριτική καταγραφή και ο σχολιασμός των πεπραγμένων του σχεδιασμού και των προϊόντων του, είτε διαχρονικά είτε συγχρονικά, αποτελεί το δημοφιλέστερο είδος έρευνας στην αρχιτεκτονική, με διάφορες οριοθετήσεις και οπτικές, όπως *ιστορία, κριτική, θεωρία, μεθοδολογία σχεδιασμού* κ.α. Σχετικά με τα πεδία που ανοίγονται, όταν ακολουθήσει κανείς την παραπάνω ταξινόμηση, αξίζει να σημειώσουμε το εύρος και τη συνέχεια του περί αρχιτεκτονικής λόγου, από τον Βιτρούβιο, τον Αλμπέρτι και τον Παλλάντιο μέχρι τις σημερινές μεθοδολογίες σχεδιασμού και την τεχνητή νοημοσύνη. Αξίζει, επίσης, να σημειώσουμε και τις απόπειρες οριοθέτησης μιας αξιόπιστης θεωρίας της επικοινωνίας και της τέχνης, κατάλληλης για να ερευνησουμε και να ερμηνεύσουμε τη σύνθετη ταυτότητα της αρχιτεκτονικής. Μια τέτοια θεωρία θα μας βοηθούσε να κατανοήσουμε την αρχιτεκτονική ως κώδικα και να διευκρινίσουμε τις αισθητικές διαστάσεις του προϊόντος της. Ωστόσο, η οριοθέτηση μιας τέτοιας επιστήμης δεν είναι αυτόνομη παρά τις απόπειρες να παίξει αυτόν τον ρόλο η γλωσσολογία αλλά και η σημειωτική, ως σχετικώς νεοπαγής «ομπρέλα» της γλωσσολογίας.

Θεμελιώδους αξίας, χωρίς αμφιβολία για τον περί αρχιτεκτονικής λόγο, είναι τα κείμενα του Βιτρούβιου. Για τις τρεις οπτικές που εισάγει (*firmitas, utilitas, venustas*), αξίζει

[1] Ο όρος *επιτελεστική τέχνη* χρησιμοποιείται αντί του *εκτελούμενη τέχνη* (εναλλακτική αλλά άκομψη μετάφραση του performing art).

να σημειωθούν δύο σχόλια. Το πρώτο σχόλιο αφορά το εύρος και την αξιόπεραστη διεισδυτικότητα του ερμηνευτικού και αξιολογικού συστήματος που ορίζουν οι τρεις αυτές λέξεις. Καλύπτουν διαχρονικά το μεγαλύτερο μέρος των συστημάτων αξιολόγησης της αρχιτεκτονικής ενώ ανοίγεται επίσης ένας αξιοσημείωτος πλούτος σε ό,τι αφορά τα ερευνητικά πεδία των αυτοτελών επιστημών που στηρίζουν τις βιτρουβιανές οπτικές: από τη στατική και δυναμική συμπεριφορά των γεωμετρικών σωμάτων μέχρι τις χημικές αλληλεπιδράσεις των υλικών, από την εργονομία μέχρι την κοινωνική ψυχολογία και από τη σημειωτική μέχρι τη θεωρία των κωδίκων και τη γλωσσολογία. Σε όλα αυτά τα πεδία, οι ασχολούμενοι με τη θεωρία του χώρου και της αρχιτεκτονικής συνηθίζουν να ακροβατούν, ενίοτε με εντυπωσιακά αποτελέσματα.

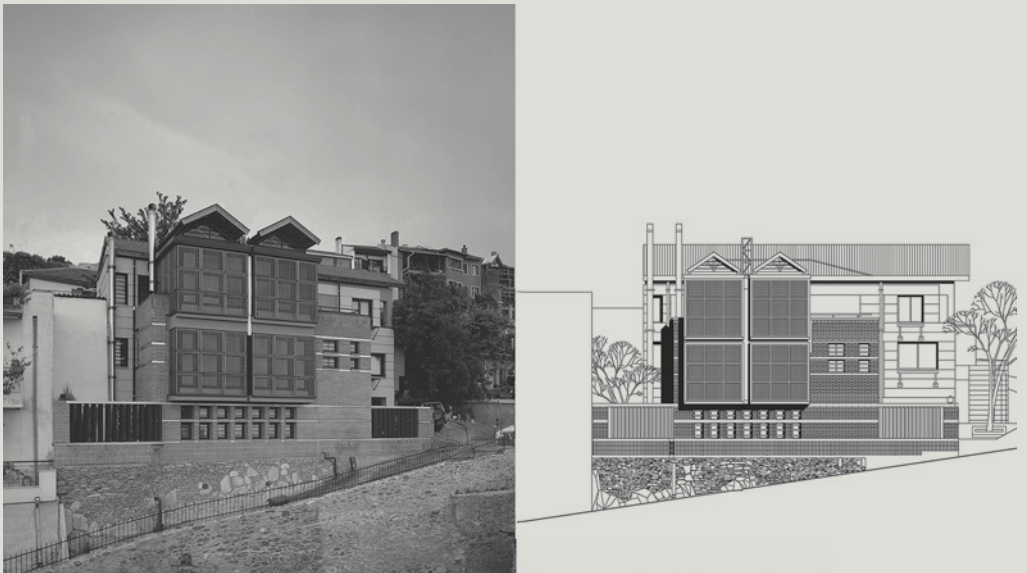
Το δεύτερο σχόλιο αφορά τη σύνθετη ταυτότητα και την εποχική βαρύτητα των βιτρουβιανών οπτικών, πράγμα που σημαίνει ότι, πρώτον, η βαρύτητα των αξιολογικών αυτών συστημάτων της αρχιτεκτονικής ποικίλλει ανάλογα με τον τόπο και τον χρόνο και, δεύτερον, ότι η *firmitas* και η *utilitas* ενδέχεται να μην δρουν αυτοτελώς αλλά να λειτουργούν ως φορτιστές της *venustas*. Ο λόγος που συμβαίνει αυτό, είναι ότι η προβολή των άλλων δύο πάνω στη *venustas* αποτελεί, από μόνη της, ένα μηχανισμό παραγωγής επικοινωνιακού υλικού, επειδή τροφοδοτεί χαρακτηρισμούς του κτιρίου, που έχουν ή αποκτούν έμμεσα αισθητικό πρόσημο, όπως π.χ. η δήλωση της στιβαρότητας, η δήλωση της οικονομικότητας, η δήλωση της φιλικής προς το περιβάλλον συμπεριφοράς κ.ο.κ. Η τροφοδοσία αυτή γίνεται τόσο με τον μηχανισμό του *συνειρμού* (*connotation*) όσο και με τον μηχανισμό της *άμεσης δήλωσης* ή *ένδειξης* (*denotation, indication*). Σημειώνεται ότι η ισορροπία ανάμεσα σε αυτές τις τροφοδοτικές με νόημα διαδικασίες αποτελεί ένα κρίσιμο παράγοντα για την τελική αισθητική ποιότητα του αρχιτεκτονήματος, αλλά και για την κατανόηση των χαρακτηριστικών του από τον παρατηρητή ή τον χρήστη, ανάλογα με την κοινωνική του διαστρωμάτωση, το πολιτισμικό του υπόβαθρο αλλά και το «πνεύμα της εποχής» (*Zeitgeist*).

Ο καθένας αντιλαμβάνεται ότι το εύρος της αρχιτεκτονικής πρακτικής και το ετερόκλητο των συστατικών της ερμηνευτικής θεωρίας του χώρου δείχνουν μια μάλλον ακαθόριστη και «μη ομαλή» επιστήμη, με ανοικτά ετερογενή πεδία έρευνας. Η εμπειρία μάλιστα δείχνει ότι το πλέον ακανθώδες πεδίο έρευνας αφορά την έννοια του κάλλους ή, αλλιώς, την επικοινωνιακή φύση της αρχιτεκτονικής. Υποστηρίζεται η άποψη ότι η ερμηνεία των φαινομένων της αρχιτεκτονικής και της τέχνης στηρίζεται στο ότι αποτελούν «γλώσσες» ή, με την ευρύτερη έννοια, «κώδικες» με τελικό «σημαίνον» το ίδιο το κτίριο ή το έργο τέχνης και με ένα αόριστο «σημαινόμενο», καθώς είναι δύσκολο να αποδώσουμε ακριβές νόημα σε ένα έργο τέχνης. Μάλιστα, αξιολογη διεισδυτικότητα φαίνεται να έχουν οι απόψεις εκείνες που υποστηρίζουν ότι το νόημα αυτό προκύπτει όχι από αναφορές, συνειρμούς ή αναλογίες αλλά πρωτίστως από την αναγνώριση της ίδιας της δομής του έργου τέχνης και, στην περίπτωση μας, του αρχιτεκτονήματος. Αυτό σημαίνει ότι όσο πιο ευανάγνωστη είναι η δομή ενός έργου τόσο περισσότερες πιθανότητες έχει να παράγει καθαρή αισθητική αξία, μετην προϋπόθεση ότι η αξία αυτή δεν καταλήγει να συνθλίβεται, από τη διάθεση του δημιουργού να δηλώσει, σε υπερβολικό βαθμό, τις προθέσεις του.

Τα πράγματα δυστυχώς δεν είναι τόσο απλά. Ακόμη περισσότερο, είναι και απατηλά, καθώς με μια πρόχειρη ματιά νομίζει ότι ανακαλύπτει κανείς αυτό που τελικώς αποδεικνύεται αυτονόητο. Κατά τη γνώμη μου, πέραν τεχνικών λεπτομερειών, το πρόβλημα εκκινεί από την αδυναμία μας να προσδιορίσουμε τι ακριβώς θεωρούμε ως θεμελιώδη μονάδα στην τέχνη και ιδίως στην αρχιτεκτονική, ώστε να μπορούμε να μιλήσουμε για λεξικό και συντακτικούς ή, όπως μας αρέσει να τους ονομάζουμε στην αρχιτεκτονική, *συνθετικούς* κανόνες.

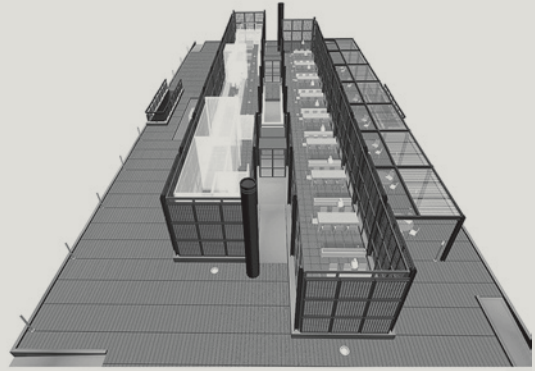
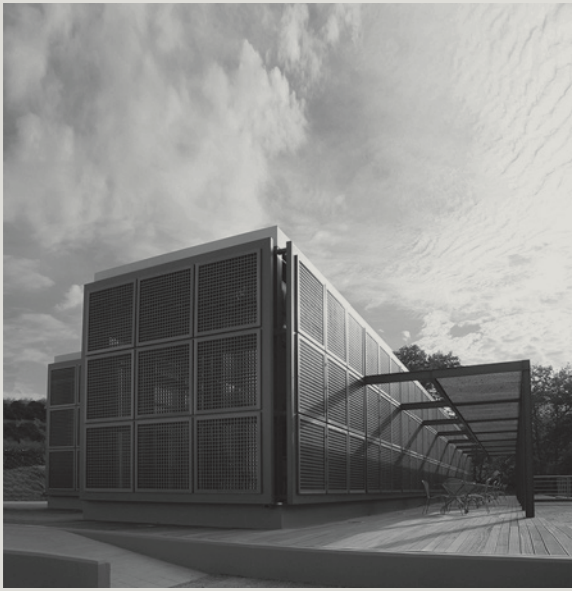
Αναρωτιέται κανείς αν είναι, λόγου χάρη, θεμελιώδης μονάδα ο άμεσα αντιληπτός εσωτερικός χώρος των έξι πλευρών, ή το κάθε τούβλο που συνθέτει ένα τοίχο, ή μήπως, τελικά, για να μιλήσουμε για στοιχειώδεις μονάδες, πρέπει κάθε φορά να έχουμε προαποφασίσει τον αρχιτεκτονικό ή εικαστικό κώδικα που χρησιμοποιούμε ή ερμηνεύουμε.

Οι ενδεχόμενες απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά σχετίζονται με μια βασική ιδιότητα, που χαρακτηρίζει τους κώδικες επικοινωνίας, δηλαδή την *άρθρωση* (articulation). Με τον όρο άρθρωση περιγράφεται η ικανότητα ενός κώδικα να παράγει σύνθετα νοήματα, χρησιμοποιώντας ένα περιορισμένο αριθμό «ατόμων», τα οποία αυτά καθαυτά στερούνται αυτοτελούς νοήματος αλλά μπορούν να συνδυαστούν μεταξύ τους, σε διάφορα επίπεδα πολυπλοκότητας και με άπειρους τρόπους, παράγοντας δομές ανώτερης τάξης, τα λεγόμενα «συντάγματα». Η φυσική γλώσσα έχει το πλεονέκτημα ότι, παρ' όλον ότι στο πρώτο επίπεδο άρθρωσης τα στοιχεία του λεξικού της είναι, αν όχι άπειρα, τουλάχιστον ευάριθμα, η ύπαρξη του δευτέρου επιπέδου άρθρωσης της εξασφαλίζει μεγάλη διαχειριστική οικονομία, δεδομένου ότι μπορεί να παράγει συνεχώς μεγάλο αριθμό λέξεων από ένα μικρό αριθμό φωνημάτων, ακολουθώντας ένα περιορισμένο αριθμό συντακτικών κανόνων². Ανάλογα θα περίμενε κανείς να συμβαίνουν και στις τέχνες και, στην περίπτωση μας, στην αρχιτεκτονική. Η διαφορά είναι ότι, όπως ήδη σημειώσαμε, είναι δύσκολο και, εν πολλοίς, αυθαίρετο να ορίσει κανείς τη φύση των «ατόμων» και των συντακτικών κανόνων. Και αυτό γιατί, κάθε φορά, το συνθετικό ένστικτο του αρχιτέκτονα υπερτερεί περιφρονώντας την αγωνία της εκ των υστέρων κριτικής ανάλυσης αλλά και ανοίγοντάς της πολλαπλές εναλλακτικές δυνατότητες. Μερικές στοιχειώδεις από αυτές φαίνονται στα παρατιθέμενα παραδείγματα [εικ. 1, 2], και συγκεκριμένα στο ενδεχόμενο να λειτουργούν ως μονάδες οι κυψέλες του καφασωτού, το ανοιγόμενο φύλλο, η καφασωτή μάζα ως σύνολο ή ως φόντο ή και όλα μαζί, ως διαδοχικά συντάγματα, εμπλουτιζόμενα και συνδυαζόμενα με άλλα στοιχεία.

1

[2] Αναλυτικότερη παρουσίαση των σκέψεων αυτών περιέχεται στο Α. Κωτσιόπουλος (2021), «Το τρισδιάστατο ήθος», στο: Κ. Τσουκαλά (επιμ.), *Πρακτικά του Συνεδρίου Διαπλοκές του χώρου*, Εκδόσεις Επίκεντρο, σελ. 41-52, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

2

Εν κατακλείδι, πλανάται το ερώτημα αν κάθε έργο τέχνης ή, στην περίπτωση μας, αρχιτεκτόνημα συνιστά από μόνο του την εφαρμογή ενός κώδικα, ενός ιδιώματος ή ακόμη και την κατασκευή μιας αυτοτελούς «γλώσσας» με τα δικά της μοναδιαία στοιχεία και τους δικούς της πρωτότυπους συντακτικούς κανόνες. Το ερώτημα αυτό θα άξιζε να το απαντήσει κανείς τόσο στις περιπτώσεις των αρχιτεκτόνων εκείνων που επιχειρούν να εμβαθύνουν στην προσωπική τους γραφή χωρίς να προβάλλουν επιφανειακά στοιχεία, όσο και σε εκείνους που εμπροθέτως επιχειρούν το αντίθετο. Οσεσδήποτε, πάντως, και αν είναι οι δυσκολίες να απαντηθούν τέτοια ερωτήματα, κατά τη γνώμη μου, η αναζήτηση της γλωσσικής αναλογίας παραμένει ένα συναρπαστικό πεδίο έρευνας για την αρχιτεκτονική, για τους πρωταγωνιστές της και, γενικότερα, για τις «μεταγλώσσες» που χρησιμοποιούνται για την κατανόηση του χώρου.

[εικ. 1] Κατοικία στην Άνω Πόλη Θεσσαλονίκης, 1996-98, Αναστ. Κωτσιόπουλος, Ελισ. Χαλκιοπούλου. [εικ. 2] Δημοτικό Πολιτιστικό Κέντρο στη Σχολή Αριστοτέλους στη Νάουσα (δωρεά Χ. Λαναρά), 2005-2006, Κ-Αρχιτέκτονες (Αναστ. Κωτσιόπουλος, Αιμ. Ζουμπουλίδου, Αλ. Πάνου, συνεργάτες: Αναστ. Τέλλιος, Θεοφ. Κουβάκη, Ελισ. Χαλκιοπούλου).

ΠΑΝΔΗΜΙΑ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ: ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥΣ ΣΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ;

Σάσα Λαδά | Ομ. Καθηγήτρια ΑΠΘ

Εισαγωγή

Στο φως των επαναλαμβανόμενων κρίσεων που μας κατακλύζουν από το 2008, δηλαδή της κλιματικής κρίσης, των πολιτικών λιτότητας και της πανδημίας του Covid-19 [εικ. 1], είναι κρίσιμο να αναπτυχθεί μια κριτική κατανόηση αυτών των παγκόσμιων φαινομένων και να αναπτυχθούν ταυτόχρονα, ει δυνατόν, νέες ριζοσπαστικές και καινοτόμες μέθοδοι για την αντιμετώπισή τους. Αυτές οι διαδοχικές κρίσεις είχαν άμεσα και ανομοιόμορφα αποτελέσματα στους φτωχότερους και πιο ευάλωτους ανθρώπους και κοινότητες, με σοβαρές επιπτώσεις στις σχέσεις των φύλων και σε ζητήματα ισότητας. Όλες αυτές οι κρίσεις έχουν αλλάξει με πολλούς τρόπους τα όρια, αλλά και το περιεχόμενο, των σχέσεων μεταξύ του Δημοσίου και του Ιδιωτικού χώρου. Εστιάζοντας σε αυτούς τους μετασχηματισμούς, η εργασία θα επιστρέψει σε «παλαιότερες» προσεγγίσεις που προσέφεραν εννοιολογήσεις του «Δημοσίου» και του «Ιδιωτικού» προκειμένου να διερευνηθεί η εγκυρότητά τους σήμερα.

Όταν το 2017 γράφαμε με την Susan Buckingham το κεφάλαιο με τίτλο «Contemporary challenges in spatial development» για το βιβλίο «Gendered Approaches to Spatial Development in Europe - Perspectives, Similarities and Differences» είχαμε ανατρέξει και στο εξαιρετικά σημαντικό άρθρο της Dolores Hayden γραμμένο το 1980 «What Would a Non-Sexist City Be Like? Speculations on Housing, Urban Design, and Human Work», όπου έθετε το ερώτημα «πως θα έμοιαζε μια μη σεξιστική πόλη;»

Σήμερα, και μετά την τελευταία κρίση που ζήσαμε, αυτή της πανδημίας, θα ήθελα να επιστρέψω στις συστάσεις της για να διερευνήσω τη συνεχιζόμενη εγκυρότητά τους σαράντα χρόνια αργότερα, υπό το φως των κρίσεων που φαίνεται να μας κατακλύζουν, με επιταχυνόμενη συχνότητα.

Φεμινιστικές απαντήσεις στις κρίσεις

Πριν αναφερθώ εν συντομία στα βασικά χαρακτηριστικά του άρθρου, θα ήθελα να επισημάνω μερικές επιφυλάξεις που ενδεχομένως έχουν επίπτωση στο είδος των προτάσεων που αναζητούμε απέναντι στις κρίσεις. Έχει υποστηριχθεί ότι οι κυρίαρχοι ιδεολογικοί λόγοι έχουν υιοθετήσει αρχές του φεμινισμού στη διαχείριση των κρίσεων και των πολιτικών λιτότητα, καθώς οι κρίσεις είναι σημαντικοί μηχανισμοί για την σύγχρονη καθημερινή διακυβέρνηση, διότι γεννούν αφηγήσεις που νομιμοποιούν και

κανονικοποιούν τα «μέτρα έκτακτης ανάγκης», την «πυροσβεστική διάγνωση» και την «βίαιη επίλυση» έννοιες που απομακρύνουν την αντιμέτωπιση της κρίσης από μια κριτική σύνθετη σκέψη που θα μπορούσε να αμφισβητήσει τα ακραία μέτρα που διαλύουν τα ανθρώπινα δικαιώματα και το κράτος πρόνοιας. Αν και οι σύγχρονες κρίσεις παρουσιάζονται χωριστά, όλες αυτές θα πρέπει να ιδωθούν ως αλληλένδετες και με κοινά κοινωνικά χαρακτηριστικά. Έτσι εμείς πρέπει να τοποθετήσουμε αυτές τις κρίσεις ως ένα τμήμα ευρύτερων διαδικασιών που συντηρούν και αναπαράγουν την κυρίαρχη τάξη πραγμάτων.

Στη συνέχεια θα παρουσιαστούν συνοπτικά οι προτάσεις της Dolores Hayden απέναντι στο ερώτημα «Πώς θα ήταν μια μη σεξιστική πόλη; Υποθέσεις για τη Στέγαση, τον Αστικό Σχεδιασμό και την Ανθρώπινη Εργασία». Οι προτάσεις της αφορούν την ανάπτυξη ενός νέου παραδείγματος του σπιτιού, της γειτονιάς και της πόλης που θα αλλάξει τον χωρικό περιορισμό των γυναικών στα προόστια και τον επακόλουθο αποκλεισμό τους από τη δημόσια σφαίρα και τους μακρινούς χώρους εργασίας.

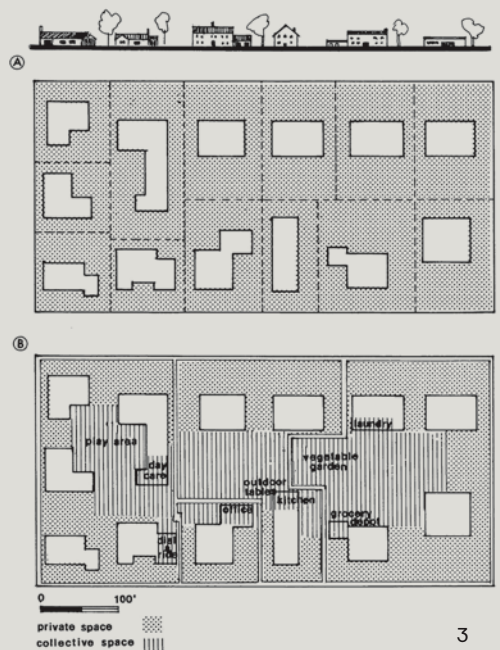
Το άρθρο ξεκινά αμφισβητώντας την θέση «η θέση της γυναίκας είναι στο σπίτι», [εικ. 2], ιδεολογική αρχή που υποστηρίζει ότι ήταν θεμελιώδης τόσο στον αρχιτεκτονικό όσο και στον αστικό σχεδιασμό στις ΗΠΑ τον 20ο αιώνα. Μια υπόρρητη αδιαμφισβήτητη αρχή για το συντηρητικό, ανδροκεντρικό-επάγγελμα του σχεδιασμού. Μια αρχή που προκάλεσε πολύ λιγότερη συζήτηση από τις άλλες αρχές που διατρέχουν την οργάνωση της σύγχρονης Αμερικάνικης πόλης την εποχή του μονοπωλιακού καπιταλισμού που σημαίνει την καταστροφική πίεση της ιδιωτικής ανάπτυξης της γης, την φετιχιστική εξάρτηση από εκατομμύρια ιδιωτικά αυτοκίνητα, καθώς και την σπάταλη χρήση της ενέργειας. Όμως, συνεχίζει η συγγραφέας, οι γυναίκες έχουν απορρίψει αυτό το δόγμα και εισέρχονται στην αμειβόμενη εργασία με συνεχώς αυξανόμενους αριθμούς. Οι κατοικίες, οι γειτονιές και οι πόλεις που είναι σχεδιασμένες για γυναίκες που προσλαμβάνονται μόνο ως νοικοκυρές, περιορίζουν τις γυναίκες χωρικά, κοινωνικά και οικονομικά.

Απαριθμεί έξι αλλαγές που χρειάζονταν για να επιτευχθεί μια μη σεξιστική πόλη, αρκετά ευρεία ώστε να μεταμορφώσει τις δουλειές του σπιτιού, τη στέγαση και τις κατοικημένες γειτονιές:

1. Όλοι – άνδρες και γυναίκες – πρέπει να συμμετέχουν στη δίκαιη κατανομή της απλήρω-

2

3

της εργασίας (εννοεί τις εργασίες του νοικοκυριού, την φροντίδα των ηλικιωμένων, των παιδιών κτλ).

2. Πρέπει να υπάρχει απόλυτη ισότητα στο εργατικό δυναμικό.

3. Ο οικιακός διαχωρισμός ανά τάξη, φυλή και ηλικία πρέπει να εξαλειφθεί.

4. Κανένα κυβερνητικό πρόγραμμα δεν πρέπει να ενισχύει τα έμφυλα στερεότυπα.

5. Η απλήρωτη οικιακή εργασία και η υπερβολική κατανάλωση ενέργειας πρέπει να ελαχιστοποιηθούν.

6. Πρέπει να μεγιστοποιηθούν οι πραγματικές επιλογές για τα νοικοκυριά όσον αφορά την αναψυχή και την κοινωνικότητα.

Οι συνθήκες εκτεταμένης προαστιακής ανάπτυξης, βασισμένης στις ιδιωτικές μηχανοκίνητες μεταφορές, που κυριαρχούσαν στις ΗΠΑ τη δεκαετία του 1980 όταν έγραφε η Hayden, έχουν παγιωθεί περισσότερο καθώς οι πόλεις απλώνονται. Η κινητικότητα που θα μπορούσε να επιτευχθεί με τις ΤΠΕ (ICT) ενθαρρύνουν περισσότερα ταξίδια (από την Amazon και την Deliveroo, αν όχι από εμάς), περισσότερη κατανάλωση, περισσότερες συσκευασίες, ενώ οι δουλειές του σπιτιού και η απλήρωτη φροντίδα συνεχίζουν να γίνονται (κυρίως) από γυναίκες.

Η απλήρωτη εργασία της φροντίδας

Αυτό το θέμα έχει εντοπιστεί από φεμινίστριες και φεμινίστριες-περιβαλλοντολόγους συγγραφείς ότι χρήζει αναθεώρησης. Η Hayden επέκρινε την εξατομίκευση της απλήρωτης οικιακής εργασίας και της φροντίδας ως κάτι που απομονώνει κοινωνικά και ενεργειακά αναποτελεσματική. Η εργασία περίθαλψης είναι επί του παρόντος υποτιμημένη σε μια κοινωνία που μετράει την αξία με το πόσο κοστίζει κάτι ή με το πόσο πληρωνόμαστε. Την εργασία με τη χαμηλότερη αμοιβή την αναλαμβάνουν αυτοί που εκτιμώνται λιγότερο, και αυτό αλληλοενισχύεται. Όλη η έννοια της μη αμειβόμενης εργασίας φροντίδας πρέπει να επανεκτιμηθεί και οι φεμινίστριες οικονομολόγοι υποστηρίζουν ότι πρέπει να το κάνουμε αναγνωρίζοντας τη θεμελιώδη ποιότητά της. Μπορούμε να επιλέξουμε να το εκτιμήσουμε καλύτερα αυτό, όπως υποστήριξε η Selma James στο «Wages for Housework»: η βρετανική κυβέρνηση έχει υπολογίσει ότι η απλήρωτη εργασία που αναλαμβάνεται στο Ηνωμένο Βασίλειο αντιπροσωπεύει το 56% του ΑΕΠ, ή 1,01 τρισεκατομμύρια GBP. (ONS, 2016). Εναλλακτικά, μπορούμε να ανατρέψουμε την εργασία φροντίδας ως πέρα από τον έλεγχο της αγοράς και να την εκτιμήσουμε από μόνη της. Στη συνέχεια, αυτό πρέπει να είναι μια κοινή προσπάθεια που θα αναληφθεί συλλογικά εντός του νοικοκυριού ή/και της κοινότητας. Παραδείγματα συλλογικών δραστηριοτήτων περιλαμβάνουν το μαγείρεμα, τη φροντίδα των παιδιών και την κηπουρική. Επιχειρηματολογώντας κατά των σταδιακών μεταρρυθμίσεων, η πρόταση της Hayden ήταν να δημιουργηθούν κέντρα, το καθένα για περίπου 40 νοικοκυριά διαφόρων μεγεθών και διαμορφώσεων, τα οποία θα μπορούσαν να μεταμορφώσουν τις δουλειές του σπιτιού, τη στέγαση και τις κατοικημένες γειτονιές και να συνδυάσουν κοινόχρηστες εγκαταστάσεις με ιδιωτικές κατοικίες. [εικ. 3]

Σχεδιασμός και προγραμματισμός

Η Silvia Federici (2010) αμφισβητεί τον τεχνητό διαχωρισμό της παραγωγικής και αναπαραγωγικής εργασίας και ένας τρόπος με τον οποίο το δομημένο περιβάλλον μπορεί να ανταποκριθεί σε αυτό είναι με την οικοδόμηση ή την προσαρμογή κτιρίων στα οποία μπορεί να πραγματοποιηθεί αμειβόμενη εργασία, απλήρωτη εργασία, κοινοτικές δραστηριότητες και αναψυχή με ελάχιστη απόσταση μεταξύ τους. Παραδείγματα αυτού μπο-

ρούν να βρεθούν σε χώρους ζωντανής εργασίας στο BedZed στο Λονδίνο [εικ. 4] και στο Frauen-Werk-Stadt, που συνδυάζουν σπίτια και κοινόχρηστες οικιακές εγκαταστάσεις και εγκαταστάσεις φροντίδας παιδιών στη Βιέννη (Ullman, 2013) [εικ. 5] σε έργα για τη στέγαση προσφύγων σε ορισμένες γερμανικές πόλεις (Cachola Schmal, Scheuermann και Elser, 2017) και σε προγράμματα φεμινιστικής οικοδόμησης/κοινοτικής υπεράσπισης όπως το Col.lectiu-Punt-6 στη Βαρκελώνη.

Αντίθετα, οι ΤΠΕ θα πρέπει να επιτρέπουν σε πολλούς περισσότερους ανθρώπους να εργάζονται πολύ πιο ευέλικτα από ό,τι επιτρέπεται να το κάνουν επί του παρόντος, με τη διευκόλυνση των τοπικών κοινοτικών κέντρων και βιβλιοθηκών, όπου η εργασία στο σπίτι δεν είναι εφικτή ή γίνεται πολύ απομονωμένη. Με αυξανόμενο αριθμό ανθρώπων που ζουν μόνοι (και η πλειονότητα αυτών είναι γυναίκες), η ανάγκη για ρυθμίσεις διαβίωσης που διευκολύνουν τη γειτονία μέσω κοινών εγκαταστάσεων, μικτής χρήσης και μεταξύ των γενεών, γίνεται πιο σημαντική.

Αντί για την ανάπτυξη και την αστική εξάπλωση, θα πρέπει να σχεδιάζουμε «πόλεις μικρών αποστάσεων» και όπου είναι απαραίτητες οι μηχανοκίνητες μεταφορές θα πρέπει να είναι δημόσιες και με φτηνό εισιτήριο, ώστε όλοι/ες να μπορούν να τις χρησιμοποιούν. Η κινητικότητα θα πρέπει να ξεκινά με τις ανάγκες των πιο ευάλωτων οικονομικά και σωματικά: ασφαλή, καλά φωτισμένα πεζοδρόμια, ασφαλείς και διαχωρισμένους ποδηλατόδρομους, ευέλικτες και συχνές (και εξαιρετικά ενεργειακά αποδοτικές) μηχανοκίνητες μεταφορές για μεγαλύτερες αποστάσεις και για όσους δεν μπορούν να περπατήσουν ή να χρησιμοποιήσουν ποδήλατο.

Συμπεράσματα

Στο άρθρο της η Hayden καταλήγει λέγοντας ότι «Πιστεύω ότι η επίθεση στη συμβατική διαίρεση μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού χώρου θα πρέπει να γίνει σοσιαλιστική και φεμινιστική προτεραιότητα τη δεκαετία του 1980. Οι γυναίκες πρέπει να μεταμορφώσουν τον σεξιστικό καταμερισμό της οικιακής εργασίας, την ιδιωτικοποιημένη οικονομική βάση της οικιακής εργασίας και τον χωρικό διαχωρισμό των σπιτιών και των χώρων εργασίας στο δομημένο περιβάλλον, εάν θέλουν να είναι ισότιμα μέλη της κοινωνίας. Τα πειράματα που προτείνω είναι μια προσπάθεια να ενωθούν τα καλύτερα χαρακτηριστικά των μεταρρυθμίσεων του παρελθόντος και του παρόντος στη δική μας κοινωνία και σε άλλες, με ορισμένες από τις υπάρχουσες κοινωνικές υπηρεσίες που είναι διαθέσιμες στις Ηνωμένες Πολιτείες σήμερα. .... Όταν όλες οι νοικοκυρές αναγνωρίσουν ότι παλεύουν ενάντια στα στερεότυπα και τις μισθολογικές διακρίσεις, όταν δουν ότι οι κοινωνικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές αλλαγές είναι απαραίτητες για να ξεπεραστούν αυτές οι συνθήκες, δεν θα ανέχονται πλέον τη στέγαση και τις πόλεις, σχεδιασμένες με βάση τις αρχές μιας άλλης εποχής, που διακηρύσσουν ότι «η θέση της γυναίκας είναι στο σπίτι».

[εικ. 1] Οι σύγχρονες κρίσεις, σύνθεση εικόνων από web: [πρόσβαση 13/11/2020 18.02] (α) <https://www.colourbox.com/image/the-concept-of-climate-has-changed-half-alive-and-half-dead-tree-standing-at-the-crossroads-save-the-environment-image-24020702> (β) <https://capx.co/debunking-the-spurious-stats-behind-austerity-kills/> (γ) https://i.guim.co.uk/img/media/bccbc2521852afa11fc5b96a703ef7b88b036825/0_130_3500_2101/master/3500.jpg?width=1200&height=1200&quality=85&auto=format&fit=crp&s=3a1fc9c6761b90495f3d284fdb983325 [εικ. 2] Η θέση της γυναίκας είναι στο σπίτι, από web: <https://thelower.com/> [πρόσβαση 13/11/2020 18.05] [εικ. 3] Hayden What would a non sexist city be like από web: <https://www.jstor.org/stable/3173814> [πρόσβαση 13/11/2020 18.09] [εικ. 4] BedZed https://fmbusiness.hu/upload/inline/BedZed_zedfactory.jpeg [πρόσβαση 13/11/2020 18.11] [εικ. 5] Frauen WerkStadt Vienna https://www.repubblica.it/moda-e-beauty/2019/10/14/news/urbanistica_femminista_iwf_index_women_friendly_citta_a_misura_di_donna_sicurezza_servizi_asili_storie-291292690/ [πρόσβαση 13/11/2020 18.15]

Αυτές οι ιδέες δεν είναι καινούριες. Η Dolores Hayden αναφέρει παραδείγματα φεμινιστικών ρυθμίσεων συλλογικής στέγασης στα οποία συνδυάζονται η περιβαλλοντική και η κοινωνική βιωσιμότητα. Σήμερα υπάρχει εκτενής έρευνα για τα οφέλη της συνεταριστικής στέγασης, των αστικών γειτονιών μικτής χρήσης και της σημασίας των κοινοτήτων. Έχουμε τις τεχνολογίες για να ελαχιστοποιήσουμε την ανάγκη για μεγάλα ταξίδια. Η ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου – η ανάγκη να λαμβάνεται υπόψη η ισότητα των φύλων σε όλες τις αποφάσεις δημόσιας πολιτικής, απαιτείται επίσης νομικά (αν και δεν εφαρμόζεται) στην Ευρώπη εδώ και σχεδόν 25 χρόνια.

Το ότι οι έξι μετασχηματισμοί της Dolores Haydenπου απαιτούνται για μια μη σεξιστική πόλη απέχουν ακόμη πολύ από το να επιτευχθούν είναι ένα κατηγορητήριο για ένα σύστημα που αποτυγχάνει να δώσει προτεραιότητα στην κοινωνική και περιβαλλοντική ευημερία και φροντίδα έναντι της συσσώρευσης κεφαλαίου. Στις δημιουργικές ρωγμές του συστήματος, μας παρουσιάζονται τρόποι με τους οποίους μπορούμε να ζούμε διαφορετικά, και η αξιοποίηση αυτών θα μπορούσε να βοηθήσει να αποφύγουμε την απελπισία και τη χρήση κακοσχεδιασμένων μέτρων «έκτακτης ανάγκης» για τις κρίσεις. Αλλά η πραγματική πρόκληση είναι πώς μπορούμε να μεταφράσουμε αυτά σε μεγαλύτερη κλίμακα, κάτι που μόνο μετασχηματιστικές κυβερνήσεις μπορούν να διευκολύνουν.

4

5

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Buckingham, S. and Lada, A-S. (2019) Contemporary challenges in spatial development. In Zibell, B., Damyanovic, D. and Stern, U eds *Gendered Approaches to Spatial Development in Europe – Perspectives, Similarities and Differences* London: Routledge

Cachola Schmal, P., Scheuermann, A. and Elser, O. (2017) *Making Heimat. Germany, arrival country. Atlas of Refugee Housing* Berlin: Hatje Cantz

Col.lectiu Punt 6 (undated) [Online] Available at: www.punt6.org/en

Federici, S. (2010) *Feminism and the Politics of the Commons*. In Hughes, C., Peace, S. and Van Meter, K eds *Uses of a WorldWind. Movement, Movements, and Contemporary Radical Currents in the United States* Oakland: AK Press

Hayden, D. (1980) *What Would a Non-Sexist City Be Like? Speculations on Housing, Urban Design, and Human Work* Signs: Journal of Women in Culture and Society 5, 3: 170-187

Η ΑΝΕΠΙΚΡΙΤΗ ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Πέτρος Μαρτινίδης | Ομ. Καθηγητής ΑΠΘ

Ο όρος «Έρευνα» αποκτά στην Αρχιτεκτονική ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, λόγω της ανεπικρίτης θέσης της σε ένα χώρο που βρίσκεται ανάμεσα στις Θετικές και Ανθρωπιστικές Επιστήμες, στις Τέχνες και στη Φιλοσοφία.

(Από το κείμενο της πρόσκλησης για το Συμπόσιο)

Μιαν απροσδόκητη γειτνίαση μεταξύ έρευνας και αρχιτεκτονικής, τη συναντά κανείς σε επίπεδο ετυμολογίας. Η «έρευνα» προέρχεται από το αρχαίο ρήμα *ἔρῶ*, δηλαδή ρωτώ, ερευνώ, ενώ πάνω απ' αυτό, στα λεξικά της αρχαιοελληνικής, στέκει το *ἔρέφω*, που σημαίνει επιστέφω, καλύπτω με «οροφή», άρα, εμμέσως, αρχιτεκτονώ.

Αν αυτό αρκεί, η σύνδεση έρευνας-αρχιτεκτονικής «τρυπάει μάτι», κατά την νεοελληνική έκφραση. Αλλά όταν λέμε: «διεξάγω έρευνα –επιστημονική έρευνα– στην αρχιτεκτονική», δεν επικαλούμαστε αυτή τη σύνδεση. Προφανώς, έρευνα σε διάφορα αρχεία, βιβλιοθήκες, συμβολαιογραφεία κλπ. (για να προσδιοριστεί πότε, ποιος, με ποια αρχική μορφή ή ποια πρόθεση οικοδόμησε κτίρια του παρελθόντος) υπάρχει άφθονη και είναι επαρκώς επιστημονική. Πρόκειται, όμως, για επιστήμη της ιστορίας, όχι αρχιτεκτονική επιστήμη.

Λυδία λίθος της επιστημονικότητας, όπως το έθεσε ο Καρλ Πόππερ το 1932, είναι η «διαψευσιμότητα» (falsifiability) – το έκθετο σε διάψευση πόρισμα κάθε ερευνητικής διαδικασίας. Τυπικό παράδειγμα η έρευνα του ελβετού γιατρού Ιγνάτιου Σεμελβάις, σε νοσοκομείο της Βιέννης το 1840. Παρατηρώντας ότι στην πτέρυγα μαιευτικής όπου ξεγεννούσαν γιατροί πέθαιναν πολύ περισσότερες λεχώνες, από επιλόχειο πυρετό, απ' όσες στην πτέρυγα όπου ξεγεννούσαν μαιές, ο Σεμελβάις ερεύνησε όλες τις παραμέτρους που θα εξηγούσαν τη διαφορά: από τις στάσεις κατά τον τοκετό ή τη διάταξη των κρεβατιών, στις δύο πτέρυγες, μέχρι τις διαδρομές του ιερέα που εξομολογούσε τις ετοιμοθάνατες. Μπόρεσε έτσι, διαψεύδοντας διαδοχικές εικασίες, να εντοπίσει την αιτία, να εξαλείψει το φαινόμενο και να χρισθεί, έκτοτε, «σωτήρας των μητέρων».

Κάπου έξι αιώνες νωρίτερα, περί το 1270, ο Θωμάς Ακινάτης, υποστηρικτής μιας «φυσικής θεολογίας» –θεολογίας της αριστοτέλειας λογικής και των φυσικών αποδείξεων–, συνέγραφε το κορυφαίο έργο του *Summa theologica*, όπου διερευνούσε τις ιδιότητες του θεού, της ύλης, των αγγέλων, των διανοητικών και ηθικών αρετών κ.ά. Λέγεται ότι, όταν έφερε σε πέρας την έρευνά του, έθεσε τα χειρόγραφα στην αγία τράπεζα του μοναστηριακού ναού όπου βρισκόταν, προσευχήθηκε και το σύγγραμμα ανυψώθηκε κι έμεινε μετέωρο. Απόδειξη ότι ο θεός το είχε εκτιμήσει ως απολύτως ορθό.

Χωρίς να θέλω να μειώσω κανέναν από τους δραστήριους αρχιτέκτονες, προς τις εμπνευσμένες δημιουργίες των οποίων τρέφω υψηλή εκτίμηση, νομίζω ότι η επιστημονικότητα της αρχιτεκτονικής βρίσκεται πιο κοντά στον Ακινάτη, παρά στον Σεμελβάις. Τα «στοιχεία» που κατά τον Τζον Ράσκιν, όταν έγραφε το *The Stones of Venice* (1851) σε κλίμα βικτωριανής αισιοδοξίας, «θα επιτρέπουν να διαπιστώνουμε αν ένα κτίριο είναι άρτιο και ευγενές (good and noble) με την ίδια ακρίβεια που το νήμα της στάθμης δείχνει αν ένας τοίχος είναι κατακόρυφος», δεν προέκυψαν ποτέ. Πάντα η έγκριση κάποιου πάτρωνα ή η βράβευση από κάποια κριτική επιτροπή πιστοποιεί την αρτιότητα και την κομψότητα ενός κτιρίου, όπως περίπου ο θεός την ορθότητα της Θεολογικής Σύνοψης.

Πολλοί διαπρεπείς αρχιτέκτονες εξάλλου, από τον Αντρέα Παλλάντιο και τον Φιλίππερ ντελ Ορμ, στα μέσα του 16ου αιώνα, ως τον Ρόμπερτ Βεντούρι και τον Ρεμ Κούλχαας, στα τέλη του 20ού, ξεκίνησαν τις καριέρες τους με θεωρίες ή διακηρύξεις –*Quattro libri, Inventions pour bien bâtir, Complexity and Contradiction, Delirious New York*– οι οποίες πρώτα προσέλκυσαν κοινό θαυμαστών και κατόπιν πλούσιους παραγγελιοδότες. Για να επικυρώσουν διά των αναθέσεων, εντέλει, τη θεωρητική τους αρτιότητα, όπως διά του μετεωρισμού επικυρώθηκαν οι αναλύσεις του Ακινάτη.

Ο αρχιτέκτονας ασφαλώς «διεξάγει αρχιτεκτονική έρευνα», μέσω απολύτως έγκριτων επιστημών: κλασικής μηχανικής, μεταλλουργίας ή χημείας, για υλικά που θα εξασφαλίσουν τη *firmitas* του έργου· ψυχολογίας, κοινωνιολογίας ή οικονομίας, ώστε να ευνοηθεί η *utilitas*· σημειωτικής ή μαθηματικών, για συμβολισμούς και αναλογίες που θα συνεισφέρουν στη *venustas* (αν θυμηθούμε όρους του Βιτρούβιου, οι οποίοι επανήλθαν στο αρχιτεκτονικό λεξιλόγιο με τον Αλμπέρτι, μετά δεκαπέντε αιώνες εμπειροτεχνών του ρομανικού και του γοθικού ρυθμού).

Μόνο που αυτές οι έρευνες δεν είναι σαν του αστροφυσικού (ο οποίος στέλνει τον πύραυλο σε κάποιον πλανήτη) ή σαν του βιολόγου (ο οποίος δοκιμάζει να βρει αποτελεσματικό φάρμακο). Μετά την επιστράτευση των πιο αυστηρών φυσικών ή κοινωνικών επιστημών –της τελευταίας λέξης στην ελασματοποίηση του γυαλιού, αν πρόκειται για τον Τόγιο 'Ιτο φερ' ειπείν, στην αδιαβροχοποίηση του χαρτονιού, αν πρόκειται για τον Σιγκέρου Μπαν, ή τη σημειολογία των ναπολεόντειων εκστρατειών στην Αίγυπτο, αν πρόκειται για τον Ι.Μ. Πέι– ο αρχιτέκτονας θα προβεί σε αυθαίρετη «απόσταση» του ερευνητικού του υλικού.

Γι' αυτό ο πύραυλος πάει εκεί όπου είχε υπολογιστεί να πάει, όποια και αν είναι η ομάδα αστροφυσικών που τον κατηύθυνε, ή το φάρμακο θεραπεύει, όποιο κι αν είναι οι βιολόγοι που το παρήγαγαν. Ενώ με ίδιες αναδρομές σε ίδιες επιστήμες και ίδια πορίσματα, τρεις ή πέντε διαφορετικοί αρχιτέκτονες καταλήγουν σε τρεις ή πέντε διαφορετικές προτάσεις.

Ο Άντολφ Λόος και ο Λε Κορμπυζιέ έζησαν στο ίδιο κλίμα μοντερνιστικών αναζητήσεων, στα τέλη της δεκαετίας του 1920· κινήθηκαν σε όμοια περιβάλλοντα· ανταγωνίστηκαν για τα κάλλη της εικοσάχρονης, τότε, Ζοζεφίν Μπέικερ, ενόσω συνταξίδευαν στο ίδιο υπερωκεάνιο. Αλλά ο ένας ηγήθηκε του σχεδιαστικού τύπου που ονομάστηκε «Raumplan» και ο άλλος εισηγήθηκε το τελειώς αντίθετο «Plan libre». Ίσως να φταίει ότι ο ένας κοιμήθηκε με τη Μπέικερ, ενώ ο άλλος όχι, αλλά δεν είναι αυτό που μειώνει την επιστημονικότητα των μεθόδων τους.

Γι' αυτό, επίσης, το κοινό που καταναλώνει προϊόντα-απότοκα των *φυσικών επιστημών* (από σπιρτόκουτα μέχρι κινητά τηλέφωνα ή διαστημικούς πυραύλους για βόλτες) παραμένει κοινό, έστω «καταναλωτικό» με την πιο μπανάλ σημασία. Παίρνει όμως άμεσα αυτό που θέλει, ενώ το κοινό των μεγάλων αρχιτεκτόνων πρέπει πρώτα να μηθεθεί και μετά να χαρεί τα κτίσματά τους. Να μεταβληθεί σε «εκκλησίασμα», δηλαδή, εκστατικό με εκθέματα σχεδίων, μακετών ή φωτογραφιών από έργα τους, σε μεγάλα μουσεία του κόσμου.

Όσο για τις έρευνες με ψηφιακά μέσα, εν όψει μελλοντικών κατασκευών, δεν παύουν να εντυπωσιάζουν χάρη στις εξαιρετικές εικαστικές τους ποιότητες. (Τέτοιες έρευνες καθοδηγούσε άλλωστε, με θαυμαστή δεξιοότητα, ο Σταύρος Βεργόπουλος στα μαθήματά του.) Έρευνες με υψηλή παιδαγωγική αξία, έστω και αν, στον πληθωρισμό ανέργων αρχιτεκτόνων της εποχής μας, συνιστούν ιδανικό τρόπο για να κάνει κανείς αρχιτεκτονική χωρίς να κάνει αρχιτεκτονική.

1

2

Είναι αλήθεια πως η ψηφιακή τεχνολογία, με τη βαριά επιστήμη της φυσικής στερεάς κατάστασης πίσω της, δίνει την εντύπωση ότι η δημιουργία παραμετρικών μοντέλων προσφέρει αυτόματα παραλλαγές προτάσεων: ο σχεδιαστής αλλάζει μία διάσταση και οι προτάσεις προκύπτουν με επιστημονική ακρίβεια. Και είναι αλήθεια, επίσης, ότι ο όρος «έρευνα» πρωτοστατεί, πλέον, στην αρχιτεκτονική βιβλιογραφία. Διάφορα *Architectural research methods*, *Design Research* ή *How architects use Research* ανήκουν στη σοδιά των πολύ τελευταίων χρόνων. Αλλά το *Materials and Meaning in Architecture*, επί παραδείγματι, πραγματεύεται την απτική αίσθηση των δομικών υλικών, το 2020, όπως ακριβώς και ο Μαχόλν Νάγκν, στο Μπαουχάους της Βαϊμάρης, πριν από σχεδόν 100 χρόνια.

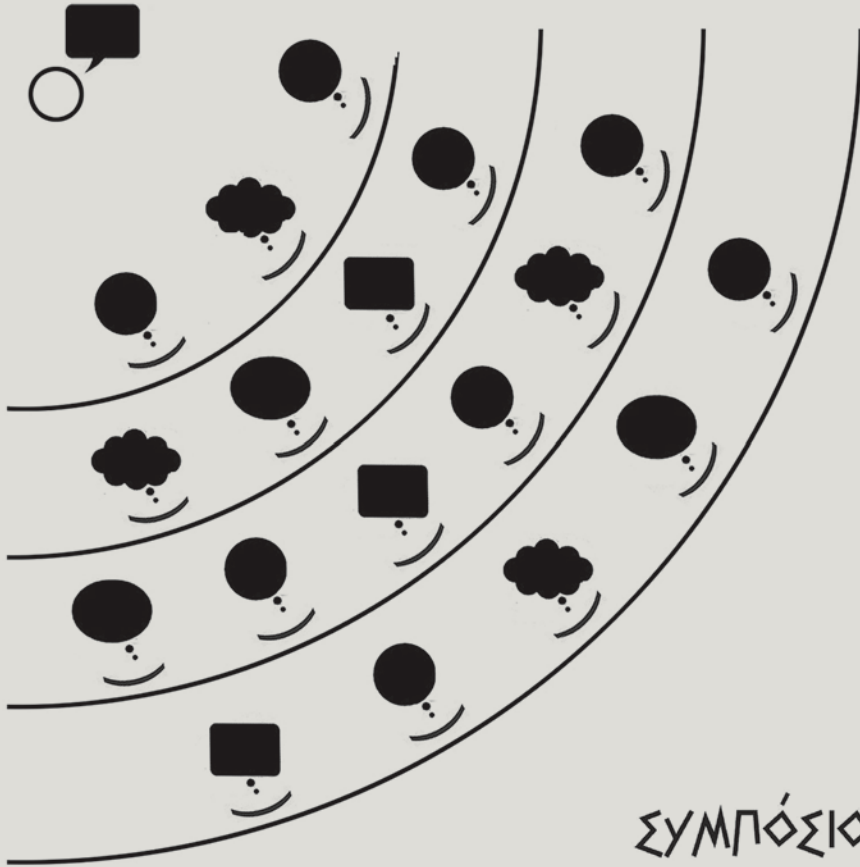
Ομοίως, το «spirit of experimentation», το οποίο θεοποίησε τον Φρανκ Γκέρυ τις τελευταίες δεκαετίες, ξαναπιάνει το «πνεύμα πειραματισμών» της Αρχιτεκτονικής φαντασίας του Ιακώβ Τσερνικόβ ή άλλων ρώσων κονστρουκτιβιστών. Με το Lou Ruvo Center μάλιστα, στο Κλήβελαντ του 2010, να κάνει τον Γκέρυ απλό μιμητή του Νικολάι Λαντόφσκι και του κοινωτικού σπιτιού που ο Λαντόφσκι σχεδίαζε το 1920. Για τον τερματισμό των ερευνών του ρωσικού κονστρουκτιβισμού, πάντως, στάθηκε απείρως πιο καθοριστικός ο Στάλιν, απ' ό,τι η Μπέικερ για τις διαφοροποιήσεις του ευρωπαϊκού μοντερνισμού.

Τελικά, σε επιστημονικούς πειραματισμούς και έρευνες στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό ισχύει ό,τι στο ανέκδοτο με τον εκατομμυριούχο και τις τρεις υποψήφιες νέφες. Κι αυτός «πειραματίζεται», προσφέροντας σε κάθε μία από ένα εκατομμύριο δολάρια και ζητώντας να του πουν τη μεθεπομένη τι το έκαναν. Τη μεθεπομένη, η πρώτη του λέει: «αγάπη μου, έβαλα το εκατομμύριο σε τραπεζική θυρίδα, για κάποια στιγμή ανάγκης»· η δεύτερη: «αγάπη μου, σου αγόρασα μια Μαζεράτι, να μην έχεις μόνο Φεράρι» και η τρίτη: «αγάπη μου, επένδυσα το εκατομμύριο σε μετοχές και η αξία τους διπλασιάστηκε σήμερα». Ποιαν, λοιπόν, από τις τρεις θα νυμφευθεί ο εκατομμυριούχος; καταλήγει το ανέκδοτο. Και η απάντηση είναι: εκείνη με τους ωραιότερους γλουτούς!

Θέλω να πω, ίσως ελαφραίνοντας υπέρ το δέον τους προβληματισμούς του συμποσίου, ότι όταν ολοκληρώνονται αυστηροί πειραματισμοί και επιστημονικές έρευνες, την τελική πρόταση ορίζει εκείνη η «γόνιμη στιγμή» της προσωπικότητας του αρχιτέκτονα. Με την έρευνα να διατηρεί θέση πράγματι «ανεπίκριτη», κατά τον όρο των προσωκρατικών σκεπτικιστών. Δηλαδή ένα συμπλήρωμα και αναπλήρωμα, ταυτόχρονα· κάτι που δεν ολοκληρώνεται ποτέ· κάτι που είναι χωρίς να είναι, όπως μεγαλοφυώς το εξεικόνισε ο Ρενέ Μαγκρίτ, στο *Ceci n'est pas une pipe*.

3

ΣΥΜΠÓΣΙΟ
τροφή για σκέψη

25 / 9 / 21

11:00 - 2η Συνεδρία, Συντονισμός: Α. Τέλλιος, Καθηγητής ΑΠΘ

Κ. Μανωλίδης, Καθηγητής ΠΘ / Ν. Μάρδα, Καθηγήτρια ΕΜΠ / Κ. Ουγγρίνης, Καθηγητής ΠΚ / Α. Πάκα, Καθηγήτρια ΑΠΘ / Γ. Πανέτσος, Καθηγητής ΠΠ / Α. Παπαγεωργίου, Αν. Καθηγητής ΠΙ / Δ. Πολυχρονόπουλος, Καθηγητής ΔΠΘ

ΕΡΕΥΝΩΝΤΑΣ ΤΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ, ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ

Αναστάσιος Τέλλιος | Καθηγητής ΑΠΘ

Η έρευνα για το σχεδιασμό έχει υπάρξει πολλές φορές στο παρελθόν το αντικείμενο συζητήσεων, συναντήσεων και επιστημονικής δραστηριότητας, με το αποτέλεσμα να επιβεβαιώνει την συχνά εγγενή ασάφεια που εμπεριέχει ο όρος και την αδρανή εντροπία, στα όρια της αδυναμίας, που χαρακτηρίζει κάθε φορά την απόπειρα σύνταξης ξεκάθαρων ερμηνειών και συμπερασμάτων.

Είναι πολύ πρόσφατη η περίοδος κατά την οποία, ως παγκόσμια κοινότητα, γίναμε μάρτυρες, ζήσαμε και βιώσαμε μια απολύτως πρωτόγνωρη συνθήκη υγειονομικού κατεπείγοντος. Για δύο τουλάχιστον χρόνια χρειάστηκε να αλλάξουμε δραματικά όλους τους τρόπους με τους οποίους ζούσαμε, λειτουργούσαμε, συνδιαλεγόμασταν, συνεργαζόμασταν, διδάσκαμε και διδασκόμασταν. Όλα όσα θεωρούσαμε δεδομένα, κάθε παγιωμένη πρακτική χρειάστηκε να επανεξεταστεί και σε αρκετές περιπτώσεις να αντικατασταθεί. Στο πλαίσιο της κατεστημένης ακαδημαϊκής μας πραγματικότητας, έτσι κι αλλιώς γεμάτης με προκλήσεις, οι ανατροπές αποτέλεσαν ένα ουσιαστικό σημείο καμπής, το οποίο θα επηρεάσει σε μεγάλο βάθος τους τρόπους συγκρότησης της ακαδημαϊκής κοινότητας και καθημερινότητας για τα χρόνια που θα ακολουθήσουν.

Αποστασιοποίηση

Είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι η επιστημονική και ακαδημαϊκή έρευνα χρειάστηκε να μεταβεί σε μια συνθήκη φυσικής και επιστημολογικής αποστασιοποίησης, ως μιας ιδιότυπης αναγωγής της χωρικής σωματικής αποστασιοποίησης που επιβλήθηκε. Παρόλα τα προβλήματα, όμως, οφείλει κανείς να αναγνωρίσει οφέλη που προέκυψαν από αυτήν την εξ αποστάσεως διενέργεια της ερευνητικής διαδικασίας. Μια έτσι κι αλλιώς διαθέσιμη τεχνολογία συνδεσιμότητας και συνεχούς ψηφιακής επαφής μετεξελίχθηκε σε ένα δομικό χαρακτηριστικό των συνεργειών, τόσο στα πλαίσια της έρευνας, της διεπιστημονικής συνεργασίας και εν τέλει της συλλογικής ταυτότητας των ανθρώπινων κοινοτήτων σε παγκόσμιο επίπεδο.

Διεπιστημονικότητα

Η συνθήκη αυτή της αποστασιοποίησης επέτρεψε στην ουσία και την υλοποίηση, σε αναγνωρίσιμο βαθμό, ενός πάγιου αιτήματος των ερευνητικών κοινοτήτων, αυτό της διεπιστημονικότητας. Αυτό που σε αρκετές περιπτώσεις αποτελούσε πρόσημο και μια ευκαία ποιότητα σε επιστημονικές συνέργειες, όχι πάντα παραγωγικές, κατέκτησε μια διεισδυτική δυνατότητα δημιουργίας κοινών κωδικών επικοινωνίας, προτύπων αναφοράς και ποικιλότροπων πλαισίων συνεργασιών. Μέσα από την υποστήριξη υπερεθνικών μηχανισμών αναφοράς, όχι μόνο χρηματοδοτικής, πραγματοποιήθηκαν στην ουσία κοινές συμπλεύσεις πολυεθνικών διεπιστημονικών ομάδων με αντίστοιχα διεπιστημονικές στοχεύσεις και μεθοδολογίες ερευνητικής προσέγγισης.

Συνθήκη ανοικτού διαλόγου

Ένα τέτοιο ανοικτό πλαίσιο διεπιστημονικών συνεργασιών διασφαλίζει την ουσία αλλά και την εγκυρότητα μιας συνθήκης αντίστοιχου, ανοικτού, δημόσιου διαλόγου. Επιμέρους αρνήσεις και περιορισμοί καταλήγουν να υποχωρούν προς όφελος μιας δημόσιας συ-

μπαρουσίασης, η οποία περιλαμβάνει τόσο την καταγραφή των δεδομένων και των ζητημάτων που βρίσκονται στο κέντρο ενός τέτοιου διαλόγου, τις μεθοδολογίες προσέγγισης και διαχείρισης της θεματολογίας, τη συγκρότηση και την κατεύθυνση της δέσμης των πιθανών προτάσεων αλλά και τον τρόπο που όλο αυτό που μπορεί να οργανώσει συνθετικά σχεδιαστικά επιχειρήματα. Τέτοια πλαίσια ανοιχτού δημόσιου διαλόγου, επικοινωνίας και έκθεσης ενισχύουν μια, έτσι κι αλλιώς, υφιστάμενη πρακτική με διαχρονικά οφέλη. Διεθνείς εκθέσεις σχεδόν σε κάθε χώρα αποτελούν γεγονότα, τα οποία με κυκλική χρονικότητα και κάτω από συντονισμένη επιμέλεια συμπυκνώνουν, εκθέτουν και γονιμοποιούν το έδαφος ενός, πολλές φορές ουσιαστικού, διαλόγου, διεθνούς κοινοποίησης και διάχυσης ερευνητικών και δημιουργικών αποτελεσμάτων.

Συνθετική πρακτική στο ακαδημαϊκό curriculum

Στα διεθνή αυτά γεγονότα και τον διάλογο τον οποίο αυτά οργανώνουν και διαχειρίζονται μπορεί κανείς να ανιχνεύσει και το σημείο στο οποίο δημιουργούνται χρήσιμες επαλληλίες ανάμεσα στην ερευνητική πράξη που σχετίζεται με τα θέματα του σχεδιασμού, τη δημιουργική και οργανική ένταξη σε ένα ακαδημαϊκό curriculum και την αντίστοιχη ερμηνεία πλευρών της συνθετικής αρχιτεκτονικής πρακτικής.

Σε αυτή την συνθήκη επαλληλίας αναδεικνύεται η αξία και οι δυνατότητες του ακαδημαϊκού περιβάλλοντος μιας σχολής αρχιτεκτονικής. Ο τρόπος και οι παράμετροι με βάση τις οποίες συγκροτείται η συνθετική σκέψη και πράξη δεν περιορίζεται προφανώς σε μια παραγωγή σχεδιασμών τεχνικών καταβολών, ούτε και σε μια αποστειρωμένη θεωρητική έρευνα σχετικών επιστημονικών πεδίων. Η πολυπλοκότητα και ο συμπλεκτικός χαρακτήρας των προγραμμάτων σπουδών στο πλαίσιο αρχιτεκτονικής εκπαίδευσης δεν αποτελεί μειονέκτημα ή τεκμήριο μιας έλλειψης καθαρότητας στη στόχευση των σπουδών. Αντίθετα, αποτελεί έκφραση των προκλήσεων που συγκροτούνται στη βάση της πολύπλευρης φύσης της αρχιτεκτονικής και των αρχιτεκτονικών σπουδών κατ'αντιστοιχία.

Η ταυτόχρονη κάλυψη ζητημάτων θεωρίας του χώρου και του σχεδιασμού, θεωρητικών υποβάθρων ιστορικής προσέγγισης της αρχιτεκτονικής και της τέχνης, η οργανική σχέση με το χορό των τεχνών και της εικαστικής δημιουργίας, η εποπτεία του τεράστιου εύρους των κλιμάκων που καλύπτει η φύση του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού, από το κτίριο ως την πλατεία, από την πόλη ως το αντικείμενο και από τη στρατηγική έως την επικοινωνία, η ενσωμάτωση τεχνολογικών προηγμένων συνθηκών και κατασκευαστικών πρακτικών, αλλά και οι διεπιστημονικές συνέργειες στη βάση τις συνθήκης που περιγράφηκε παραπάνω, επιχειρούν να αναδείξουν την πολύπλευρη και πολυπαραγοντική μήτρα της αρχιτεκτονικής και των αντίστοιχων προκλήσεων της εκπαίδευσης των αρχιτεκτόνων.

Ερευνώντας το σχεδιασμό

Ερευνώντας λοιπόν το σχεδιασμό, στη βάση των παραπάνω όρων, καταλήγει κανείς όχι σε ένα στιβαρό σύνολο απαντήσεων αλλά σε μια ενότητα προτάσεων και προκλήσεων που αντανακλούν την ουσία του ζητήματος της αρχιτεκτονικής. Πρόκειται για μια σειρά πεδίων, τα οποία δεν αποτελούν συμβατικές εξειδικεύσεις και επιμερισμούς ενός ευρύτερου όλου, αλλά εκδοχές της διεπιστημονικής επαλληλίας, για την οποία έγινε λόγος προηγουμένως.

Σε έναν κόσμο συνεχών εξειδικεύσεων και επιστημονικών επιμερισμών (specialists), η αρχιτεκτονική έρχεται να υπογραμμίσει την αξία των γενικεύσεων και των ομαδοποιήσεων (generalists). Αυτό το κάνει μακριά από κάθε έννοια αναχρονισμού αλλά με στόχευση την ολιστική κατανόηση της συνθήκης που συγκροτεί η χωρική οργάνωση της

ανθρώπινης ύπαρξης και του πολιτισμού, που αποτελεί και την ουσία της αρχιτεκτονικής. Στο πλαίσιο αυτής της ομαδοποιητικής, «κατανοητικής» επιχείρησης, αναδεικνύει:

- Την *έρευνα* ως πεδίο διερεύνησης, εμβάθυνσης και πειραματισμού με το νέο και όχι απλώς ως μονόδρομο σύστημα καταγραφής και ερμηνείας στη βάση εγκατεστημένων τύπων
- Τη *θεωρία* ως ενοποιητικό παράγοντα της διεπιστημονικότητας και ως φιλόδοξο ερμηνευτικό εργαλείο σύγκλισης γνωστικών περιοχών, περιόδων και χρονικοτήτων
- Το *σχεδιασμό* ως ενός bottom up προτάγματος, μιας έκφραση grassroots ιεραρχήσεων, από κάτω προς τα πάνω ανάγνωσης των προτεραιοτήτων
- Το *σχεδιασμό* ως πρακτική «ηγemonίας», με την έννοια της συνθετικής εμπροσθοφυλακής που κινείται στην κατεύθυνση της συγκρότησης manifesto και προτάσεων
- Τον *πολιτισμό* ως παράγοντα αναπροσδιορισμού και εξευγενισμού της τεχνολογίας, ως έκφρασης πολλαπλών εξειδικεύσεων και επιμερισμών
- Τον *άνθρωπο* ως κοινωνικό, πολιτικό, πολιτισμικό υποκείμενο, το οποίο έχει επίγνωση των όρων της πολυπλοκότητας της χωρικής συνθήκης της αρχιτεκτονικής
- Την *πόλη* ως συνθήκη δημόσιας ζωής, ώσμωσης, συγκλίσεων αλλά και συγκροτημένων αποκλίσεων

Ένα τέτοιο ολιστικό, διεπιστημονικό πλέγμα παραμέτρων φωτίζει το χαρακτήρα της αρχιτεκτονικής έρευνας ως μιας δημιουργικής δραστηριότητας που αναζητά ολότητες μέσα από τη σύντηξη ιδεών και ερμηνειών. Περιγράφει τον αρχιτέκτονα ως έναν πανεπιστήμονα, ο οποίος έχει συσσωματώσει με γόνιμο τρόπο τη φιλοσοφία, τη θεωρία, το λόγο, την τεχνολογία και τη δημιουργία. Και αναγνωρίζει την ανθεκτική αρχιτεκτονική ερευνητική «ενέργεια», μιας δύναμης ικανής να προσαρμοστεί, να υπερβεί και να αξιοποιήσει προς όφελός της επείγουσες συνθήκες και ανατροπές των προτύπων της και να οδηγήσει εμπροσθοβαρώς στην ωρίμανση της αρχιτεκτονικής σκέψης και πράξης.

ΤΟ ΜΑΓΜΑ ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

Κώστας Μανωλίδης | Καθηγητής ΠΘ

Ο υπάρχων κόσμος υπάρχει με ερωτηματικό τρόπο.

Μωρίς Μερλώ-Ποντύ

Θα βάλω στη σειρά λίγες σκέψεις για το πως αντιλαμβάνομαι τη σχέση έρευνας και αρχιτεκτονικής δημιουργίας. Συγκεκριμένα, θα με απασχολήσει η διαδικασία που προηγείται του σχεδιασμού και πιο συγκεκριμένα η στοχαστική κατανόηση των παραμέτρων κι ερωτημάτων του αρχιτεκτονικού θέματος.

Θα πω κατευθείαν ότι ξεκινάω από τη θέση ότι σε μια βιοκεντρική τέχνη όπως η Αρχιτεκτονική δεν μπορούν να επικρατήσουν οι αφαιρέσεις, οι ταξινομήσεις και οι λογιστικοί διακανονισμοί των επιστημονικών μεθόδων. Δεν θεωρώ ότι η έρευνα πριν τον σχεδιασμό πρέπει να έχει αξιώσεις επιστημονικότητας, και κατ' επέκταση να λειτουργεί ως εντολοδόχος μιας εργαλειακής και κανονιστικής λογικής. Απεναντίας, πιστεύω ότι αυτή η διαδικασία γίνεται γόνιμη όταν στοχεύει σε μια ανεξίτηλη και βαθιά μεθεξιακή αντίληψη του κόσμου, προκειμένου στη συνέχεια η αρχιτεκτονική να δοκιμάσει την αναδιατύπωση τμήματος αυτού του κόσμου.

Αναφέρομαι λοιπόν στο κομμάτι εκείνο της διερεύνησης πριν τον σχεδιασμό κατά το οποίο επιχειρείται μια κατάδυση στο υπόστρωμα του αρχιτεκτονικού προβλήματος. Όταν για να βρεις την φλέβα της σχεδιαστικής ιδέας πρέπει να εξερευνήσεις περιοχές που μένουν συσκοτισμένες από το παραπλανητικά προφανές. Προσπαθείς τότε να συλλάβεις και να συναρμολογήσεις λανθάνουσες σημασίες, αφώτιστες πτυχές και προεκτάσεις του θέματος. Σε αυτήν την προσπάθεια δεν βοηθά πάντα το πλήθος και η διάταξη των πληροφοριών, αλλά όσα διαμείβονται έξω από το φάσμα του ορατού. Όσα δεν ξεκλειδώνονται με την ανάκριση της νόησης αλλά με τις απρόβλεπτες τροχιές της διαίσθησης.

Η ερευνητική προσέγγιση των ζητημάτων που συνδέονται με το σχεδιαστικό ερώτημα θα μπορούσε να εννοηθεί ως μια συνεχής ποιητική διερώτηση για τη σύσταση του υπαρκτού. Γράφει κάπου ο Paul Celan ότι η γλώσσα της ποίησης «προσπαθεί να μετρήσει την έκταση που καταλαμβάνει ο χώρος του δεδομένου και του δυνατού. (...) Η πραγματικότητα δεν είναι, η πραγματικότητα χρειάζεται να αναζητηθεί και να κερδηθεί».

Ένας τρόπος λοιπόν να κερδηθεί η πραγματικότητα είναι το νυστέρι του ποιητικού βλέμματος, η ασταμάτητη επαγρύπνηση του εγώ προς τον κόσμο. Μια τέτοια επαγρύπνηση, ωστόσο, προϋποθέτει ένα βλέμμα που δεν βρίσκεται σε καταστολή, μια όραση που δεν έχει παραδοθεί στον αυτοματισμό της παθητικής και αποστασιοποιημένης επόπτευσης των πραγμάτων. Γιατί, στην αρχιτεκτονική της τελευταίας εικοσαετίας παρακολουθούμε να δεσπόζει αυτό ακριβώς το σκανάρισμα της επιφάνειας των φαινομένων. Από όλο το φάσμα του ανθρώπινου οικοσυστήματος, από όλη την πολλαπλότητα και όλο το βιωματικό βάθος των πραγμάτων, η έρευνα πριν τον σχεδιασμό αντλεί αποκλειστικά τα δεδομένα που μπορούν να υπαχθούν σε απλές αιτιακές σχέσεις. Τα κωδικοποιεί σε διαγράμματα, σε εικονίδια και σε αλγόριθμους ώστε να κατασκευάσει κάποιες βολικές αφαιρέσεις που θα δώσουν άλλοθι στον προτεινόμενο σχεδιασμό.

Μέσα από τέτοια μεθοδολογικά μηχανεύματα, και μέσα από την ψευδαίσθηση ελέγχου που παρέχουν, επέρχεται μια αλλαγή στην λειτουργία της αρχιτεκτονικής σκέψης. Εδραιώνεται, όλο και περισσότερο, μια λογιστική και επικοινωνιακή διαχείριση των φαινομένων του χώρου και της κοινωνίας. Καλλιεργείται, όπως έγραφε ο Ευγένιος Αρανίτσης, η

«αυταπάτη σύμφωνα με την οποία αιχμαλωτίζει κανείς τη σημασία του πράγματος, εφόσον συλλάβει τη στατιστική του συμπεριφορά». Το ρήμα «αιχμαλωτίζει» δεν είναι τυχαίο, γιατί πίσω από αυτήν την αξίωση επιστημονικότητας ενεργεί πάντα και μια επίμονη βούληση κυριαρχίας. Γνωρίζουμε καλά από τον Μισέλ Φουκώ, ότι η σύσταση κλάδων γνώσης και οι νόρμες συμπεριφοράς που αυτοί υποδεικνύουν συνυφαίνονται άρρηκτα με σχέσεις και στρατηγικές εξουσίας. Έτσι δεν θα ήταν υπερβολικό να ισχυριστούμε ότι στην έρευνα του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού, η επικράτηση της διαγραμματοποίησης και της συναρτησιακής λογικής συντονίζεται ακούσια με την ηγεμονική προσταγή του ελέγχου και της μεγιστοποιημένης απόδοσης.

Ακόμα όμως και εάν δεν θέλουμε να της αποδώσουμε τέτοιες προεκτάσεις, είναι γεγονός ότι η σύγχρονη αρχιτεκτονική ανάλυση είναι συχνά ταγμένη στην αναζήτηση άμεσα εκμεταλλεύσιμων «ευρημάτων». Παράλληλα, από την επεξεργασία αυτών των ευρημάτων προκύπτουν σχηματοποιήσεις και αφαιρέσεις που συστηματικά ευθυγραμμίζονται με τις υπεραπλουστεύσεις και το γραφιστικό λεξιλόγιο των κάθε είδους ψηφιακών εφαρμογών. Έτσι, η σχεδιαστική έρευνα φτάνει τελικά να επιδίδεται, με απaréγκλιτη συνέπεια, στην απονεύρωση του πραγματικού. Σε αυτό που ο Φώτης Τερζάκης γλαφυρά αποδίδει στην επιστήμη: «αποσαρκώνει και υποβάλλει σε αλλεπάλληλες αφαιμάξεις το πράγμα για να κατασκευάσει τα δικά της αφηρημένα αντικείμενα».

Στο ίδιο μήκος κύματος ο φιλόσοφος Μωρίς Μερλώ-Ποντύ έγραφε: «Η επιστήμη χειραγωγεί τα πράγματα και αρνείται να τα κατοικήσει. (...) δεν αντιμετωπίζει τον πραγματικό κόσμο παρά μόνον από μακριά. Είναι (...) αποφασισμένη να χειριστεί τα όντα ως "αντικείμενα εν γένει", σαν να μην έχουν δηλαδή καμιά σημασία για μας, αλλά και σαν να μην έχουν άλλο προορισμό εκτός από το να υπαχθούν στα τεχνάσματά μας.»

Δανειζόμενοι λοιπόν αυτήν την ωραία διατύπωση μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η έρευνα πριν τον σχεδιασμό δεν πρέπει να χειραγωγεί αλλά να κατοικεί τα πράγματα. Να επαναπατριζέται στον πυρήνα και στην αξεδιάλυτη όσμωση των φαινομένων και να συλλαμβάνει αντηχήσεις απρόσιτες στη μεσολάβηση της αναλυτικής σκέψης.

Σε αυτήν την κατεύθυνση ίσως μας βοηθά μια ακόμη έννοια. Ο Κορνήλιος Καστοριάδης χρησιμοποιεί τον όρο «μάγμα» για να εκφράσει μια νέα ιδέα για την φιλοσοφική αντίληψη του πραγματικού. Κατά κάποιον τρόπο εγκαθιστά μια κρίσιμη επιστημολογική διάκριση μεταξύ επιστημονικής και φιλοσοφικής σκέψης. Έτσι, αντιπαραθέτει το «μάγμα» στην έννοια του «συνόλου», το οποίο αντιπροσωπεύει μία συλλογή ορισμένων και καλώς διαχωρισμένων αντικειμένων της εποπτείας μας.

Απέναντι στην κυριαρχία μιας θετικιστικής λογικής που προσλαμβάνει τον κόσμο ως δεδομένες, παγιωμένες και διακριτές οντότητες προτείνει αυτά που αποκαλεί «μάγματα», καταστάσεις τού όντος που αφορούν όλη την ανθρώπινη και φυσική πραγματικότητα, μη επιδεχόμενες «συνολοταυτιστική», δηλαδή μαθηματική, ανακατασκευή. Η έννοια του μάγματος, που αναφέρεται σε ένα φυσικό ετερογενές και διάπυρο μείγμα, αναδεικνύει ακριβώς την απροσδιοριστία του Είναι, την ρευστότητα και τη συγχώνευση του μέρους μέσα στο όλο. Ίδωμένα μ' αυτόν τον τρόπο, τα πράγματα δεν καταδικάζονται σε έναν σημασιολογικό εγκλεισμό και δεν εξαντλούνται σε μονοσήμαντες ταξινομήσεις αλλά παραμένουν πρόσφορα στην αέναη ποιητική τους διαπλοκή και νοηματική τους αναβάπτιση.

Μέσα από τα «μάγματα» του Καστοριάδη υποδεικνύεται μια νέου τύπου κωδικοποίηση της πραγματικότητας. Μια κωδικοποίηση που αφορά πολύ την ιδιάζουσα έρευνα που κάνουμε οι αρχιτέκτονες. Γιατί, η μη καθορισμένη και μαγματική φύση του κόσμου που μας περιβάλλει κάνει την ίδια την αντίληψη του μια ανεξάντλητη δημιουργία. Η ετερογένεια

και βιωματική πυκνότητα του ανθρώπινου χώρου μας προσφέρεται έτσι σαν ένα διαρκές ερώτημα που δεν παρακάμπτεται από επιπόλαιους διαχωρισμούς και αποκλεισμούς. Και σίγουρα, δεν διανοίγεται από το είδος της αρχιτεκτονικής ανάλυσης που επικεντρώνεται στην, πάση θυσία, συγκρότηση μιας εργαλειακής φαινομενικότητας.

Υπό αυτό το πρίσμα, το μη κατονομασμένο, το μη ταξινομημένο και το μη μετρήσιμο δεν μένουν πλέον στα αζήτητα της έρευνας. Αντίθετα, συνιστούν προνομιακά υλικά για το έργο της σύνδεσης όλων των όψεων του πραγματικού, και της ερευνητικής διάχυσης του αρχιτέκτονα στον πλήρη ορίζοντα της ύπαρξης.

Πρέπει λοιπόν η αρχιτεκτονική δημιουργία να ξεφύγει από την παγίδα του ψευδο-επιστημονισμού. Ή με άλλα λόγια, «η οντολογία της καθοριστικότητας πρέπει να διαρραγεί για να ανοιχθεί ο ορίζοντας της οντολογίας της δημιουργίας» όπως επισημαίνει ο Θανάσης Πολλάτος σχολιάζοντας τον Καστοριάδη. Γιατί μόνο σε αυτήν την αγωνιώδη και δημιουργική ψηλάφηση της αλληλοσύνδεσης των πραγμάτων μπορεί να θεμελιωθεί ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός. Μόνο εντρυφώντας στο διάπυρο μάγμα των πραγμάτων μπορεί η αρχιτεκτονική να αποκτήσει όλο της το βεληνεκές κι όλη την πυρετική της ένταση.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Paul Celan, *Ο Μεσημβρινός και άλλα πεζά*, Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα, 2006.

Ευγένιος Αρανίτης, *Η κατάθλιψη των αριθμών*, LIFO (ηλεκτρονικό περιοδικό, 14.7.2016), <https://www.lifo.gr/stiles/i-katathlipsi-ton-arithmon>

Μωρίς Μερλώ-Ποντύ, *Η αμφιβολία του Σεζάν. Το μάτι και το πνεύμα*, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1991.

Θανάσης Πολλάτος, *Πολιτική και φιλοσοφία*, ΜΑΓΜΑ - Τεύχος 1, Δεκέμβριος 2007, σσ. 37-48.

Αλέξανδρος Σχισμένος - Γιάννης Κτενάς, *Το Συνολοταυτιστικό και το Μάγμα (εισαγωγικές παρατηρήσεις)*, ΒΑ-ΒΥΛΩΝΙΑ (ηλεκτρονικό περιοδικό, 15.1.2016), <https://www.babylonia.gr/2016/01/15/to-sinolotaftistiko-ke-to-magma-isagogikes-paratirisis/>

Φώτης Τερζάκης, *Η πολιορκημένη υποκειμενικότητα, Φαινομενολογία και υπαρξισμοί στον εικοστό αιώνα*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2021.

Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΒΑΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Νέλλη Μάρδα | Καθηγήτρια ΕΜΠ

Το ερώτημα το αν ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός μπορεί να αποτελέσει ερευνητικό πεδίο έχει τεθεί πολύ επιτακτικά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες. Από τις αρχές της δεκαετίας του 90, η έρευνα είναι άμεσα συνυφασμένη με την οικονομική υποστήριξη των πανεπιστημίων¹. Ως αποτέλεσμα, αρχίζουν να δημοσιεύονται άρθρα που ασχολούνται με το αν και πώς ο σχεδιασμός θα μπορούσε να αποτελέσει έρευνα. Χωρίς να αποτελεί η αρχιτεκτονική αμιγές επιστημονικό πεδίο ψάχνει να βρει την ερευνητική ταυτότητα της. Ακολουθούν συναφή συνέδρια που διοργανώνονται τις δυο τελευταίες δεκαετίες². Από τότε, η έρευνα του σχεδιασμού βελτιώνει τη θέση της, γίνεται όλο και πιο αποδεκτή και αποκτά μεγαλύτερη κύρος στον πανεπιστημιακό χώρο. Σε αντίθεση με την επιστημονική έρευνα που είναι κυρίως αναλυτική και προσπαθεί να κατανοήσει τις πραγματικότητες, η αρχιτεκτονική ενσωματώνεται στην πρακτική της και στοχεύει στην κατανόηση και στην εξωστρέφεια της διαδικασίας σχεδιασμού και στα εργαλεία που χρησιμοποιούνται σε αυτήν.

Ήδη από το 1993, ο Frayling³ προσφέρει μια τριμερή κατηγοριοποίηση της έρευνας «στον», «μέσω» και «για τον» σχεδιασμό. Για τον ίδιο η έρευνα «στον σχεδιασμό» σήμαινε την εξέταση ιστορικών αισθητικών και θεωρητικών πτυχών, η έρευνα «μέσω του σχεδιασμού» σήμαινε έρευνα υλικών, αναπτυξιακή εργασία, έρευνα δράσης, πρακτική έρευνα και η έρευνα για «τον σχεδιασμό» λαμβάνει χώρα κατά τη διάρκεια του σχεδιασμού και σημαίνει την οπτική έρευνα που ενσωματώνεται στο προϊόν αλλά και την διαδικασία/μέθοδο με την οποία παράγεται το προϊόν. Η έρευνα για «τον σχεδιασμό» αποτελεί ένα πειραματικό πεδίο το οποίο προκαλεί ενδιαφέρουσες συζητήσεις και αντιπαραθέσεις και είναι αυτό που αποτελεί την βάση για δημιουργική έρευνα και στο οποίο θα εστιάσουμε.

Τα παραδείγματα που ακολουθούν –μια ενδεικτική επιλογή χρονικά προσδιορισμένη– αποδεικνύει για το πώς η έρευνα μέσω της διαδικασίας σχεδιασμού δίνει έμφαση στην σχέση νόησης-πράξης, της τελευταίας νοούμενης σαν αναπαράσταση η παραγωγή του χώρου, καθώς και στους χωρικούς μορφολογικούς πειραματισμούς με αναφορά στην έννοια του μετασχηματισμού.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα το Bauhaus και οι Ρώσοι Κονστρουκτιβιστές προσπαθούν συνειδητά να πειραματιστούν ερευνώντας την διαδικασία σχεδιασμού, μέσα από οπτικούς και χωρικούς μετασχηματισμούς. Για τον Gropius⁴ η εκπαίδευση που παρείχε το Bauhaus άνοιξε το δρόμο για τις δημιουργικές δυνάμεις του ατόμου, δημιουργώντας μια βάση πάνω στην οποία διαφορετικά άτομα μπορούσαν να συνεργαστούν χωρίς να χάσουν την καλλιτεχνική τους ανεξαρτησία. Για τους Ρώσους Κονστρουκτιβιστές⁵ η «μέθο-

[1] Αρχικά του Αγγλοσαξονικού Ακαδημαϊκού χώρου.

[2] Ενδεικτικά συνέδρια για την έρευνα δια του σχεδιασμού: «The Unthinkable Doctorate» in Brussels, Belgium (2005), «Design inquiries» Stockholm Sweden (2007), «Research into Practice Conference» in London UK (2008), «Changes of Paradigms in the Basic Understanding of Architectural Research» in Copenhagen, Denmark (2008), «Communicating (by) Design» in Brussels (2009), «The place of Research/ the research of Place» in Washington USA (2010), «Knowing by Designing» in Brussels (2013), «Research based Education» in London (2016)

[3] Frayling Ch., «*Research in Art and Design*» publ. by Royal College of Art, London 1993

[4] Gropius, W., «*The New Architecture and the Bauhaus*», MIT Press, 1965. In «Theory and Organization of the Bauhaus»

[5] Cooke, K., «The Development of the Constructivist Architects Design Method» in *Deconstruction*, Academy Editions, London 1989.

δος λειτουργικής δημιουργικότητάς», η κατασκευή και ο πειραματισμός υλικών βρέθηκαν στην καρδιά των ερευνών της συνθετικής διαδικασίας. Η χρήση της καινούργιας τεχνολογίας και των υλικών στοχεύουν στην παραγωγή νέων μορφών οι οποίες ανταποκρίνονται στην σύγχρονη τους εποχή⁶.

Αρκετά χρόνια αργότερα η αποδόμηση ανοίγει ένα μεγάλο ερευνητικό πεδίο στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό της δεκαετίας του '80. Σύμφωνα με τους υποστηρικτές της αντιπροσωπεύει μια «διαφορετική ματιά», που προσφέρει μια ριζική εναλλακτική λύση στις πιο περιορισμένες απόψεις της αρχιτεκτονικής. Στο πλαίσιο του έργου του Derrida⁷, η μέθοδος της αποδόμησης γίνεται ιδιαίτερα σημαντική και είναι αυτή που εισβάλλει και μεταμορφώνει την αντίληψη του σχεδιασμού⁸. Αφού απελευθερώνετε από τη στενή σχέση της με το πρόγραμμα, η μορφή και η εξάρτησή της από τις εννοιολογικές στρατηγικές, τοποθετούνται στο κέντρο της αρχιτεκτονικής έρευνας, του πειραματισμού και της παραγωγής μιας καινούργιας αντίληψης για τον αρχιτεκτονικό λόγο.

Ο Eisenmann⁹ P., (1982) είναι γνωστός για την αντίληψή του περί αυτόνομης αρχιτεκτονικής μορφής, ειδικά για τις προσπάθειές του να επιδιώξει μια αρχιτεκτονική «ουσία». Για τον Eisenman, η διαδικασία σχεδιασμού είναι μια διαδικασία έρευνας σε επίσημες δομές και σχήματα που δεν υπάρχουν πριν από το σχεδιασμό. Για αυτόν υπάρχει μια ιδέα σχεδίασης η οποία στην αρχή είναι κυρίαρχα εννοιολογική, αλλά σε ένα δεύτερο στάδιο γίνεται μια εμμονική αναζήτηση για την αντίστοιχη μορφή. Σκοπός της διαδικασίας είναι να βρεθεί ένας γενικός κανόνας που να συνδυάζει κάθε μια από τις μερικές κινήσεις ή στάδια σε μια συνεχή αδιάλειπτη ακολουθία, επεξηγηματική της διαδικασίας από την απλή αρχή έως ένα σύνθετο τέλος. Με αυτόν τον τρόπο επικεντρώνεται στην μορφολογική αφαίρεση και στην νοηματοδότηση ως μέθοδο σχεδιασμού. Για αυτόν οι μορφολογικές και χωρικές σχέσεις του υπάρχουν ανεξάρτητα από το ύψος και την μορφή.

Ο Tshumi B.,¹⁰ μέσα από τα γραπτά του τα οποία αφορούν την εξερεύνηση της διαδικασίας σχεδιασμού στα στούντιο στην ΑΑ ενήργησε ως ηγετικό πρόσωπο στη τοποθέτηση της διαδικασίας ως κεντρικό θέμα στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό. Στην εισαγωγή των «Manhattan Transcripts»¹¹ (1994) είναι πολύ σαφής. «Στην αρχιτεκτονική οι έννοιες μπορούν είτε να προηγηθούν είτε να ακολουθήσουν τις προτάσεις ή τα κτίρια». Τα γεγονότα των «transcripts» παρουσιάζονται με τη χρήση πλαισίων και ακολουθιών, δύο κινηματογραφικών τρόπων αναπαράστασης. Με αυτόν τον τρόπο εισάγει νέους τρόπους χαρτογράφησης που χρησιμοποιούνται στον σχεδιασμό διευκολύνοντας την παραγωγή μιας σειράς επίσημων θραυσμάτων που θα μπορούσαν να κατοικηθούν με καινοτόμους τρόπους. Πρόκειται για μετατόπιση, ταυτόχρονη και πολλαπλή ανάγνωση, προς νέες φανταστικές δυνατότητες.

[6] Τα σχέδια που παρήγαγε ο Chernikov ήταν αποτέλεσμα αυτών των πειραματισμών. Δες Cook, K., «Iakov Chernikov», A.D. No 54, 1984, p.p.27-29

[7] Το έργο του Derrida J., (1930-2004) επηρέασε πολλά επιστημονικά πεδία που δεν σχετιζόνταν ευθέως με την φιλοσοφία όπως το πεδίο των επιστημών του δικαίου και της αρχιτεκτονικής. Ανάμεσα στα πιο γνωστά του έργα συγκαταλέγονται το *Περί Γραμματολογίας*(1967), *Η φωνή και το φαινόμενο* (1967)

[8] Norris Chr., Benjamin A., «*What is Deconstruction*», publ. by Academy Editions, London 1988

[9] Eisenman P., *House X*, publ. by Rizzoli, New York 1982

[10] Tshumi B., ήδη από το 1983 δημοσίευσε ένα κείμενο για το Diploma Unit 10 στην ΑΑ. για το οποίο ήταν υπεύθυνος. Σε αυτό το κείμενο αναφερόταν στον ελεύθερο συσχετισμό κειμένου και μορφής. Δες: Tshumi, B., «Spaces and Events» in *Questions of Space*, A.A. Publications, London 1990, p.p. 88-95

[11] Tshumi, B., *The Manhattan Transcripts*, Academy Editions, London 1994

Την δεκαετία του 90 έχουμε την ραγδαία είσοδο της χρήσης ψηφιακών προγραμμάτων στον σχεδιασμό. Οι νέες τεχνολογίες επαναπροσδιορίζουν την έννοια της πόλης και της αρχιτεκτονικής, αναγνωρίζοντας ότι εκτός από τη φυσική τους παρουσία, δημιουργούν μη στατικά, ρευστά περιβάλλοντα που απαιτούν μια πειραματική και περιεκτική μέθοδο προσέγγισης. Αυτά τα ρευστά περιβάλλοντα εκφράζουν την άρρηκτη σύνδεση της πόλης με το τοπίο. Η είσοδος του υπολογιστή δεν γίνεται μόνο σε εργαλειακό επίπεδο αλλά και σε επίπεδο μεταφοράς χωρικής έρευνας αλλά και αναπαράστασης. Η εννοιολογική κατεύθυνση του σχεδιασμού προσπαθεί να προσαρμοστεί στις δομικές οργανώσεις της διασύνδεσης υπολογιστών.

Οι Greg Lynn¹² και Hani Rashid (2002) εκπροσωπούν έναν νέο τρόπο προσέγγισης της έρευνας πάνω στην διαδικασία σχεδιασμού με την χρήση των νέων μέσων. Για αυτούς το αποτέλεσμα της αρχιτεκτονικής δημιουργίας κυμαίνεται από το πλήρως απτικό προϊόν έως το ολοκληρωμένο αλλά εντελώς εικονικό. Η αρχιτεκτονικός σχεδιασμός μεταμορφώνεται μέσω της εισαγωγής ψηφιακών διαδικασιών με τη χρήση προηγμένων προγραμμάτων υπολογιστών. Οι οπτικοί μετασχηματισμοί αποτελούν αναπόσπαστο μέρος αυτής της νέας ψηφιακής προσέγγισης και ανοίγουν ένα νέο πεδίο έρευνας και πειραματισμών. Οι νέες μορφές υποδεικνύουν καινούργιες κατασκευαστικές μεθόδους οι οποίες αλλάζουν τον τρόπο της αρχιτεκτονικής παραγωγής.

Όπως αναφέρθηκε σε αυτήν την σύντομη ιστορική αναδρομή, διαχρονικά η έρευνα για τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό εστιάζει στην διαδικασία/μέθοδο σχεδιασμού αλλά και στην αναπαράσταση-παραγωγή του χώρου. Στην βάση αυτής της έρευνας βρίσκεται η σχέση της νόησης με την πράξη, ο χωρικός μορφολογικός πειραματισμός και η χρήση της νέας τεχνολογίας και των νέων εργαλείων με την δυνατότητα που αυτά μας προσφέρουν. Με την γνώση ότι η αρχιτεκτονική προσπαθεί να προβάλλει το παρόν στο μέλλον και να αλλάξει τα πράγματα με καινοτόμο τρόπο σίγουρα η νέα τεχνολογία ανοίγει ένα νέο πειραματικό ερευνητικό πεδίο το οποίο αφορά εκτός από την διαδικασία σχεδιασμού και την δημιουργική παραγωγή νέων μορφών.

[12] «*Gleg Lynn and Hani Rashid Architectural Laboratories*» Nai Publishers, Rotterdam 2002, Compiled and Edited by Veronique Patteeuw

SOS Climate Waterfront 2018-2023 – Horizon2020-MSCA-RISE ΕΝΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΠΑΡΑΚΤΙΩΝ ΑΣΤΙΚΩΝ ΜΕΤΩΠΩΝ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ

Ακαδημαϊκά Υπεύθυνη Ερευνητικού Έργου
Αλκμήνη Πάκα | Καθηγήτρια ΑΠΘ

Εισαγωγικές σημειώσεις

«The architect should be equipped with knowledge of many branches of study and varied kinds of learning, for it is by *his* judgement that all work done by the other arts is put to test. This knowledge is the child of practice and theory.»¹ (Vitruvius, *The Ten Books of Architecture*, Translated by M.H. Morgan, Dover, 1960, σελ. 5)

Στην αρχιτεκτονική έρευνα, ο σχεδιασμός είναι ο θεμελιώδης τρόπος σκέψης και η διαδικασία παραγωγής γνώσης. Όμως η αρχιτεκτονική διαπλέκεται στην πράξη αλλά και στη θεωρία της με την τέχνη, τις φυσικές επιστήμες, τις ανθρωπιστικές επιστήμες και την τεχνολογία. Καθώς ασχολείται με την αναπαράσταση, τον σχεδιασμό, τον μετασχηματισμό και την ερμηνεία του ανθρώπινου κτισμένου περιβάλλοντος σε όλες τις κλίμακες του, επηρεάζεται και επηρεάζει πολιτιστικές, κοινωνικές, αισθητικές και περιβαλλοντικές συνθήκες που προσδιορίζουν ένα μέρος της ποιότητας της ανθρώπινης ζωής². Όντας ένα γνωστικό αντικείμενο που εμπεριέχει αυτή την πολλαπλότητα των συνιστωσών που το ενημερώνουν, διατηρεί την αυτοτέλεια της μέσα από την διαχρονική δημιουργική επεξεργασία της θεωρίας αλλά κυρίως της πρακτικής της, διερευνώντας και διευρύνοντας συνεχώς το σώμα των γνώσεων που δημιουργεί αυτή η συστηματική πρακτική. Η διεύρυνση αυτών των γνώσεων και η παραγωγή καινοτομίας μπορεί, εκτός από τον σχεδιασμό, να χρησιμοποιεί μια ποικιλία μεθόδων που προέρχονται από τις κοινωνικές και φυσικές επιστήμες, τη φιλοσοφία και την τεχνολογία. Οι περισσότερες από αυτές τις μεθόδους προϋποθέτουν αναλυτική κριτική σκέψη, συνθετική επεξεργασία δεδομένων, αλλά και δημιουργική διαισθητική διαχείριση αυτών, που αποτελούν δομικά χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής πρακτικής. Παράλληλα, σε επιστημονικές περιοχές όπως για παράδειγμα η οικολογία, παρατηρούμε μια σταδιακή μετατόπιση από τον κλασικό ντετερμινισμό και την ανησυχία για τον ορισμό της σταθερότητας, της βεβαιότητας και της τάξης των φυσικών οικοσυστημάτων, προς μια προσπάθεια κατανόησης της δυναμικής συστημικής αλλαγής και την ανάγκη αναγνώρισης φαινομένων όπως η προσαρμοστικότητα, η ανθεκτικότητα και η ευελιξία³. Η μετατόπιση αυτή φέρνει πιο κοντά αυτήν την επιστημονική περιοχή σε μεθόδους και διερευνητικές πρακτικές της αρχιτεκτονικής, κυρίως στον τομέα του αστικού σχεδιασμού και της διαχείρισης προβλημάτων όπως η κλιματική κρίση και οι αλλαγές που αυτή θα επιφέρει στον σχεδιασμό του χώρου της πόλης. Ειδικότερα, όλο και περισσότερο η περιβαλλοντική συνιστώσα στην θεωρία και πρακτική της αρχιτεκτονικής αποτελεί ένα σημαντικό τομέα έρευνας ο οποίος επανακαθορίζει και διευρύνει τον ρόλο του σχεδιασμού και την σχέση της αρχιτεκτονικής με

[1] Αρχικά του Αγγλοσαξονικού Ακαδημαϊκού χώρου.

[2] Ενδεικτικά συνέδρια για την έρευνα δια του σχεδιασμού: «The Unthinkable Doctorate» in Brussels, Belgium (2005), «Design inquiries» Stockholm Sweden (2007), «Research into Practice Conference» in London UK (2008), «Changes of Paradigms in the Basic Understanding of Architectural Research» in Copenhagen, Denmark (2008), «Communicating (by) Design» in Brussels (2009), «The place of Research/ the research of Place» in Washington USA (2010), «Knowing by Designing» in Brussels (2013), «Research based Education» in London (2016)

[3] Frayling Ch., «Research in Art and Design» publ. by Royal College of Art, London 1993

τις κοινωνικές ανάγκες για την διαχείριση της ανθρώπινης κατοίκησης σε σχέση με το φυσικό οικοσύστημα και τους διαθέσιμους φυσικούς πόρους.

Ευρωπαϊκό Ερευνητικό Πρόγραμμα S.O.S. (Sustainable Open Solutions) CLIMATE WATERFRONT

Το Αντικείμενο και το Δίκτυο του προγράμματος

Το Ευρωπαϊκό Ερευνητικό Πρόγραμμα S.O.S. /Sustainable Open Solutions CLIMATE WATERFRONT (ενταγμένο στο Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Έρευνας HORIZON2020 – Marie Curie–RISE/RESEARCH AND INNOVATION STAFF EXCHANGE)⁴ [εικ. 1] –μέσα από τη συνεργασία ενός δικτύου ακαδημαϊκών φορέων, φορέων του ευρύτερου δημόσιου τομέα και του ιδιωτικού τομέα– έχει σαν στόχο τη διερεύνηση καλών πρακτικών και προτάσεων για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής σε παράκτια αστικά μέτωπα. Το πρόγραμμα επιχειρεί να επεξεργαστεί και να διαδώσει στη συνέχεια, εργαλεία περιβαλλοντικού χωρικού σχεδιασμού που αποσκοπούν στην αντιμετώπιση των μελλοντικών προκλήσεων της νέας κλιματικής συνθήκης διερευνώντας τον χώρο της πόλης μέσα από μια περιβαλλοντική κοινωνική και οικονομική προοπτική με στόχο την ενίσχυση της ανθεκτικότητάς του.

Το διεπιστημονικό δίκτυο συνεργασίας που υλοποιεί το πρόγραμμα έχει στον πυρήνα του 5 αρχιτεκτονικές σχολές που βρίσκονται σε πόλεις με παράκτια ή παρόχθια μέτωπα. Συμμετέχουν το Πανεπιστήμιο Lusofoña της Λισσαβόνας, το Πολυτεχνείο του Gdansk, το Τμήμα Αρχιτεκτόνων του Α.Π.Θ, το Βασιλικό Πολυτεχνείο της Στοκχόλμης (KTH) και το Πανεπιστήμιο της Ρώμης La Sapienza. Σε κάθε πόλη το ακαδημαϊκό ίδρυμα πλαισιώνεται από έναν μη ακαδημαϊκό φορέα που είναι εταίρος του προγράμματος και συμμετέχει σε όλες τις δράσεις του. Συμμετέχουν έτσι το Εμπορικό Επιμελητήριο της Λισσαβόνας, η Δημοτική Αρχή του Gdansk, η Αναπτυξιακή Εταιρεία Μείζονος Θεσσαλονίκης, το Ευρωπαϊκό καλλιτεχνικό δίκτυο Intercult με έδρα την Στοκχόλμη και η εταιρεία συμβούλων μηχανικών Alpha Consult της Ρώμης. Συνεργάτης είναι επίσης η εταιρεία συμβούλων σε θέματα περιβαλλοντικού και συμμετοχικού σχεδιασμού CPONH με έδρα το Άμστερνταμ.

Το πρόγραμμα προωθεί μια διεπιστημονική συνεργασία σε εθνικό και διεθνές επίπεδο μέσω δράσεων οι οποίες φιλοξενούνται κάθε φορά σε μια από τις πέντε πόλεις οι οποίες αποτελούν και τις μελέτες περίπτωσης της έρευνας (Λισσαβόνα, Θεσσαλονίκη, Gdansk, Στοκχόλμη, Ρώμη). Οι δράσεις αφορούν κυρίως θεματικές συναντήσεις διάρκειας ενός μήνα και περιλαμβάνουν εντατικά εργαστήρια σχεδιασμού, συμπόσια και εκθέσεις. Τοπικοί εμπειρογνώμονες, δημοτικοί εκπρόσωποι, ενδιαφερόμενοι φορείς και διεθνείς μελετητές συνεργάζονται, ανταλλάσσοντας απόψεις με τους συμμετέχοντες του προγράμματος, διερευνώντας νέες προοπτικές και προσεγγίσεις σε σχέση με τη διαχείριση και τον σχεδιασμό του δημόσιου αστικού χώρου στη ζώνη της διεπαφής του με το νερό. Η εμπλοκή φορέων και προσώπων της τοπικής κοινωνίας, αφορά όλες τις ερευνητικές δράσεις του έργου σύμφωνα με τις αρχές των Βιώσιμων Αναπτυξιακών Στόχων του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (UN Sustainable Development Goals /SDG)⁵. Οι παράκτιες κοινότητες βιώνουν όλο και περισσότερο τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής κάνοντας επιτακτική για τους ερευνητές, τους σχεδιαστές του αστικού χώρου, τους τοπικούς εμπλεκόμενους φορείς και τους πολίτες να αντιμετωπίσουν και να προωθήσουν την ανθεκτικότητα του δρώντας συλλογικά.

[4] Gropius, W., «*The New Architecture and the Bauhaus*», MIT Press, 1965. In «*Theory and Organization of the Bauhaus*»

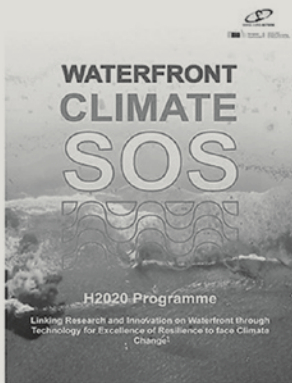
[5] Cooke, K., «*The Development of the Constructivist Architects Design Method*» in *Deconstruction*, Academy Editions, London 1989.

Στόχοι του προγράμματος

Η διαγραμματική παρουσίαση της δομής του προγράμματος, που κατατέθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση για την χρηματοδότησή του, περιείχε τους στόχους του έργου, τον χρονικό προγραμματισμό του και την προτεινόμενη μεθοδολογία έρευνας. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι υπηρεσίες της ΕΕ, που συντάσσουν τις ερευνητικές ατζέντες των χρηματοδοτούμενων προγραμμάτων, επιβάλλουν αρκετούς περιορισμούς, μέσω προτεινόμενων μεθοδολογιών που κυρίως προέρχονται από το πεδίο της αυστηρά επιστημονικής έρευνας.

Στο πρόγραμμα S.O.S. CLIMATE WATERFRONT ως πρώτος στόχος τέθηκε η διαρκής επεξεργασία της μεθοδολογίας που είχε προταθεί και η διερεύνηση των τρόπων συνεργασίας όλων των φορέων του δικτύου καθώς κύριο αντικείμενό του ήταν ο φυσικός σχεδιασμός. Κύρια πρόθεση ήταν ο προσδιορισμός και η χαρτογράφηση του ερευνητικού ενδιαφέροντος και των αναγκών των εταίρων του αλλά και των τοπικών κοινοτήτων σε κάθε πόλη που χρησιμοποιήθηκε ως μελέτη περίπτωσης.

Μέσω μιας διεπιστημονικής μεθοδολογίας, το έργο στοχεύει στην καλύτερη κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι διαφορετικές κλίμακες πολεοδομικού σχεδιασμού και σχεδιασμού τοπίου, αρχιτεκτονικού σχεδιασμού και τεχνολογίας συνδέονται με στρατηγικές

1

2

3

4

5

6

[εικ. 1] Ενημερωτικό φυλλάδιο του προγράμματος S.O.S. CLIMATE WATERFRONT [εικ. 2] Αφίσα για το σχεδιαστικό εργαστήριο στη Θεσσαλονίκη, 2019, TAM - ΑΠΘ [εικ. 3, 4] Προτάσεις / Σχεδιαστικό Εργαστήριο, Θεσσαλονίκη, 2019, TAM - ΑΠΘ [εικ. 5] Συλλογικός Τόμος της συνάντησης στη Λισαβόνα, 2019 [εικ. 6] Αφίσα συνεδρίου, Gdansk, 24-25/6/2019

που έχουν ως αντικείμενο την διαχείριση του νερού στον αστικό χώρο και πώς οι κλίμακες αυτές του σχεδιασμού επηρεάζουν η μία την άλλη. Στόχος είναι ο καθορισμός μελλοντικών στρατηγικών και σεναρίων καθώς και σχεδιαστικών προτάσεων - εργαλείων διαχείρισης των παράκτιων αστικών μετώπων για την προληπτική απαιτούμενη δράση στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής, αλλά και την ενημέρωση της τοπικής κοινότητας. Οι προτάσεις που διερευνούνται ενσωματώνουν περιβαλλοντικές, κοινωνικές, οικονομικές παραμέτρους, ενώ παράλληλα η οπτικοποίησή τους επιχειρεί να προκαλέσει και να ενθαρρύνει την εμπλοκή και την μεγαλύτερη συμμετοχή της κοινότητας στη λήψη αποφάσεων. Τέλος κύριος στόχος του προγράμματος είναι η δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων του σε τοπικά και διεθνή ακροατήρια.

Οι δράσεις

Η οργάνωση και διεξαγωγή των μηνιαίων συναντήσεων του προγράμματος επιχειρεί να ανταποκριθεί στους στόχους του, επιλέγοντας τις περιοχές που πρόκειται να μελετηθούν, την συλλογή δεδομένων για την ανάλυσή τους καθώς και την επιλογή των τοπικών συμμετεχόντων. Η συλλογή υλικού από την τοπική ερευνητική ομάδα παρέχει στοιχεία για την καλύτερη κατανόηση της ιστορικής, χωρικής και γεωγραφικής διαμόρφωσης, της τοπογραφίας, των ιδιοτήτων του τοπίου, της υπάρχουσας πολιτιστικής κληρονομιάς και των σημερινών λειτουργιών των περιοχών μελέτης. Η επίσκεψη και αναγνώριση των περιοχών αυτών καθώς και η επαφή με την τοπική κοινότητα και τον πολιτισμό δίνει την δυνατότητα στους συμμετέχοντες να διαμορφώσουν τους στόχους και την ατζέντα των σχεδιαστικών εργασιών [εικ. 2]. Στα σεμινάρια που προγραμματίζονται στην αρχή κάθε συνάντησης συμμετέχουν ερευνητές και επαγγελματίες από άλλα γνωστικά πεδία όπως ιστορικοί, μετεωρολόγοι, μηχανικοί άλλων ειδικοτήτων, αλλά και εκπρόσωποι της τοπικής αυτοδιοίκησης που ασχολούνται με τον σχεδιασμό και τη διαχείριση των προτεινόμενων περιοχών. Πολλοί από τους προσκεκλημένους ομιλητές συμμετέχουν και συνεργάζονται στη διάρκεια των εντατικών σχεδιαστικών εργαστηρίων και των τελικών παρουσιάσεων των αποτελεσμάτων τους [εικ. 3, 4]. Στα σχεδιαστικά εργαστήρια συμμετέχουν επίσης μεταπτυχιακοί φοιτητές και υποψήφιοι διδάκτορες των τοπικών σχολών.

Για τη διάδοση των ερευνητικών αποτελεσμάτων του έργου, μετά από κάθε συνάντηση, το σύνολο των σχεδιαστικών προτάσεων καθώς και οι εισηγήσεις των εισαγωγικών σεμιναρίων συγκεντρώνονται σε ένα συλλογικό τόμο [εικ. 5] που είναι προσβάσιμος, μέσω της ηλεκτρονικής πλατφόρμας του προγράμματος, από ευρύτερα ακροατήρια⁶.

Άλλες δράσεις του έργου αφορούν τη διοργάνωση θεματικών εκθέσεων, συναντήσεων και συνεδρίων [εικ.6], καθώς και η έντυπη έκδοση των συλλογικών τόμων και πρακτικών. Τέλος, κατά την ολοκλήρωσή του έργου προγραμματίζεται έκθεση και έκδοση έντυπου καταλόγου που θα παρουσιάζει το σύνολο των ερευνητικών δράσεων και αποτελεσμάτων του.

Οι σημαντικές συνεχείς αλλαγές που επέρχονται στον κόσμο που ζούμε δημιουργούν διαρκώς ερωτήματα που θα πρέπει να απαντηθούν μέσα από την έρευνα. Το περιβαλλοντικό ζήτημα που απασχολεί πιεστικά τον σύγχρονο κόσμο αποτελεί ένα σύνθετο ερώτημα για τον χώρο της αρχιτεκτονικής πράξης καθώς θέτει ζητήματα χωρικά, κοινωνικά, οικονομικά, πολιτικά των οποίων οι απαντήσεις θα πρέπει να δοθούν μέσα από τη διεπιστημονική έρευνα και τον φυσικό σχεδιασμό.

[6] <http://sosclimatewaterfront.eu/sos/results>

CHERCHEUR OU TROUVEUR

Άγγελος Παπαγεωργίου | Αν. Καθηγητής ΠΙ

"On me prend d'habitude pour un chercheur. Je ne cherche pas, je trouve"

Πρόκειται για τη γνωστή φράση του Picasso η οποία μου ήταν άγνωστη. Η εμμονική εξερεύνηση στο διαδίκτυο με την συγκεκριμένη διατύπωση του τίτλου δεν απέδωσε καρπούς μέχρι την ημέρα που ο καλός μου φίλος Δ. Φ. με πληροφόρησε για τον Picasso. Όταν το 1967 οι Beatles κυκλοφόρησαν το τραγούδι με τον κοινότοπο αλλά εμβληματικό τίτλο «With a Little Help from My Friends» δεν υπήρχε το διαδίκτυο, αλλά η βοήθεια του φίλου πληροφοριοδότη παραμένει ανεκτίμητη.

Η έρευνα μπορεί να εξελιχθεί σε περιπέτεια. Κατά τον Αριστοτέλη, ο ήρωας της τραγωδίας καθ' οδόν προς τον σπουδαίο σκοπό λοξοδρομεί, ακουσίως, και περιπίπτει σε επικίνδυνες και επώδυνες καταστάσεις. Για τον ερευνητή η διαδικασία είναι ανώδυνη και δεν είναι καν περιπέτεια αν ο σκοπός δεν είναι σπουδαίος και υψηλός. Εφόσον ο στόχος είναι, τουλάχιστον, σαφώς καθορισμένος και ο ερευνητής έχει αυτοπροσδιοριστεί ως τέτοιος η έρευνα στο διαδίκτυο μπορεί να είναι μια ευχάριστη περιπέτεια.

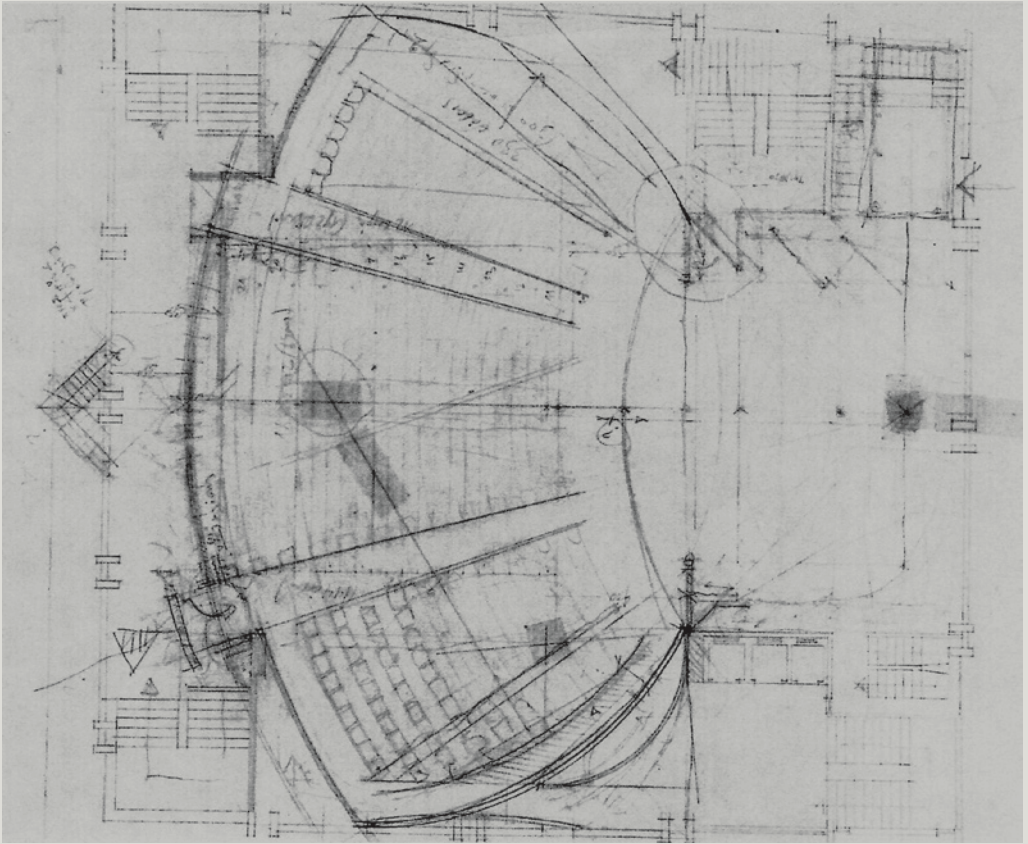
Αναφερόμαστε στο διαδίκτυο διότι το μεγαλύτερο μέρος της έρευνας διεξάγεται δια της οθόνης. Εδώ πλέον αναλαμβάνει η μηχανή αναζήτησης που εμείς βέβαια, όσο ψάχνουμε, εκπαιδεύουμε. Παρεμπιπτόντως οι πρώτες μηχανές δημιουργήθηκαν από περίεργους φοιτητές και όχι από εμβριθείς ερευνητές.

Η πληροφορία έχει ταυτιστεί με την εικόνα/φωτογραφία και είναι έγκυρη στο βαθμό που η μαρτυρία υπερέχει της διαμεσολάβησης της πληροφορίας. Η εγκυρότητα οφείλεται στην παρουσία του φωτογράφου ο οποίος είναι ο μάρτυρας: του χώρου του χρόνου, του γεγονότος. Συνήθως όμως η δεν γνωρίζουμε τον φωτογράφο ενώ αντιθέτως γνωρίζουμε ποιος έκανε το upload. Πρόκειται για τον διαμεσολαβητή αλλά όχι για τον μάρτυρα. Η ανακατεύθυνση στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης δεν μπορεί να θεωρηθεί μαρτυρία ούτε συνιστά ακριβώς τεχνική αναπαραγωγή της εικόνας, όπως το πραγματεύεται ο Walter Benjamin στο δοκίμιο "Το έργο τέχνης στην εποχή της τεχνολογικής του αναπαραγωγιμότητας" και σίγουρα δεν εγγυάται την αυθεντικότητά της.

Θέατρα

Η περιγραφές στο «Ημερολόγιο Μόσχας» είναι πολύ πιο υποκειμενικές και έγκυρες από τις εικόνες που, βεβαίως, μπορούμε να ψάξουμε στο διαδίκτυο. Ο Γερμανός φιλόσοφος περιγράφει τις παραστάσεις των δρόμων και των πειραματικών σκηνών του 1926 περιγράφει την πόλη και τα θέατρα.

Στις αρχές των 90's και παρά το γεγονός ότι ο Πέτρος Μαρτινίδης είχε ήδη καταχωρηθεί στους θεωρητικούς της αρχιτεκτονικής σκέψης, και όχι της τεχνολογίας, υπήρξε απρόσμενα πρακτικός και προσγειωμένος. Τη στιγμή που ερευνούσαμε εναγωνίως με τον Γιάννη Βλάχο και τον Γιώργο Παπακώστα την οπτική χάραξη του δαπέδου στο Θέατρο της Καλαμαριάς, με αφοπλιστική σιγουριά, μας συμβούλεψε να εγκαταλείψουμε την προσπάθεια εγκατάστασης της παραβολοειδούς επιφάνειας στο δάπεδο της σχεδόν ημικυκλικής αίθουσας και να την απλοποιήσουμε σε τρία κεκλιμένα επίπεδα. Η έρευνα αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της σχεδιαστικής πρακτικής μας, αλλά καθοριστικό στοιχείο της αίσιας κατάληξης αποτελεί η χρονική στιγμή εμφάνισης του πληροφοριοδότη.

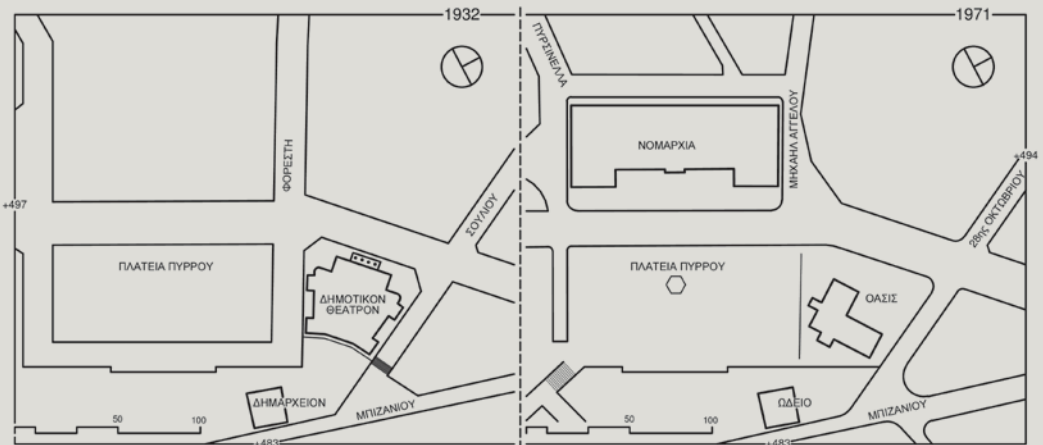

Η τομή Θεάτρου από το βιβλίο του Ernst Neufert «Bauplanslehre» (1936) ήταν η προφανής επιλογή του Βασιλείου Κασάνδρα ο οποίος την εφάρμοσε στο κινηματοθέατρο «Rex» και αργότερα στο θέατρο της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, χωρίς βασανιστική έρευνα. Η σχετική αναφορά της τυχαίας ανακάλυψης σε διαλέξεις του Λ. Π. αφήνει το κοινό μάλλον αδιάφορο.

Φωτογραφίες

Όταν οι υπηρεσίες του Δήμου Ιωαννιτών μετέφεραν το αρχείο των τεχνικών υπηρεσιών προέκυψαν πολλά άχρηστα έγγραφα, σχέδια και φωτογραφίες. Από αυτά τα απορρίμματα έξι φωτογραφίες μεγέθους περίπου είκοσι επί τριάντα εκατοστών κατέληξαν στο πρόχειρο αρχείο του γραφείου μας. Σχέδια με τυπωμένη την ένδειξη ΔΗΜΟΤΙΚΟΝ ΘΕΑΤΡΟΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ. Πρόκειται για την ανεκτέλεστη μελέτη (1932) του αρχιτέκτονα Φίλιππου Οικονόμου και του γιού του Κωνσταντίνου, πολιτικού μηχανικού. «Τα σχέδια αυτής της μελέτης δεν [είχαν] βρεθεί» μέχρι την έκδοση της «Αρχιτεκτονικής του Νεοελληνικού Θεάτρου» το 1994 της Ελένης Φεσσά Εμμανουήλ. Πρόκειται πράγματι για «πολύ συντηρητική» σχεδίαση χωρητικότητας περίπου εξακοσίων θεατών, με εξώστη και θεωρεία, σκηνή με πύργο και καμπίνα κινηματογραφικής προβολής. Πέραν του ιστορικού ενδιαφέροντος, και αρκετά χρόνια μετά την αποθήκευση των φωτογραφιών, το στοιχείο που αναζωπύρωσε το ερευνητικό μας ενδιαφέρον ήταν η θέση του

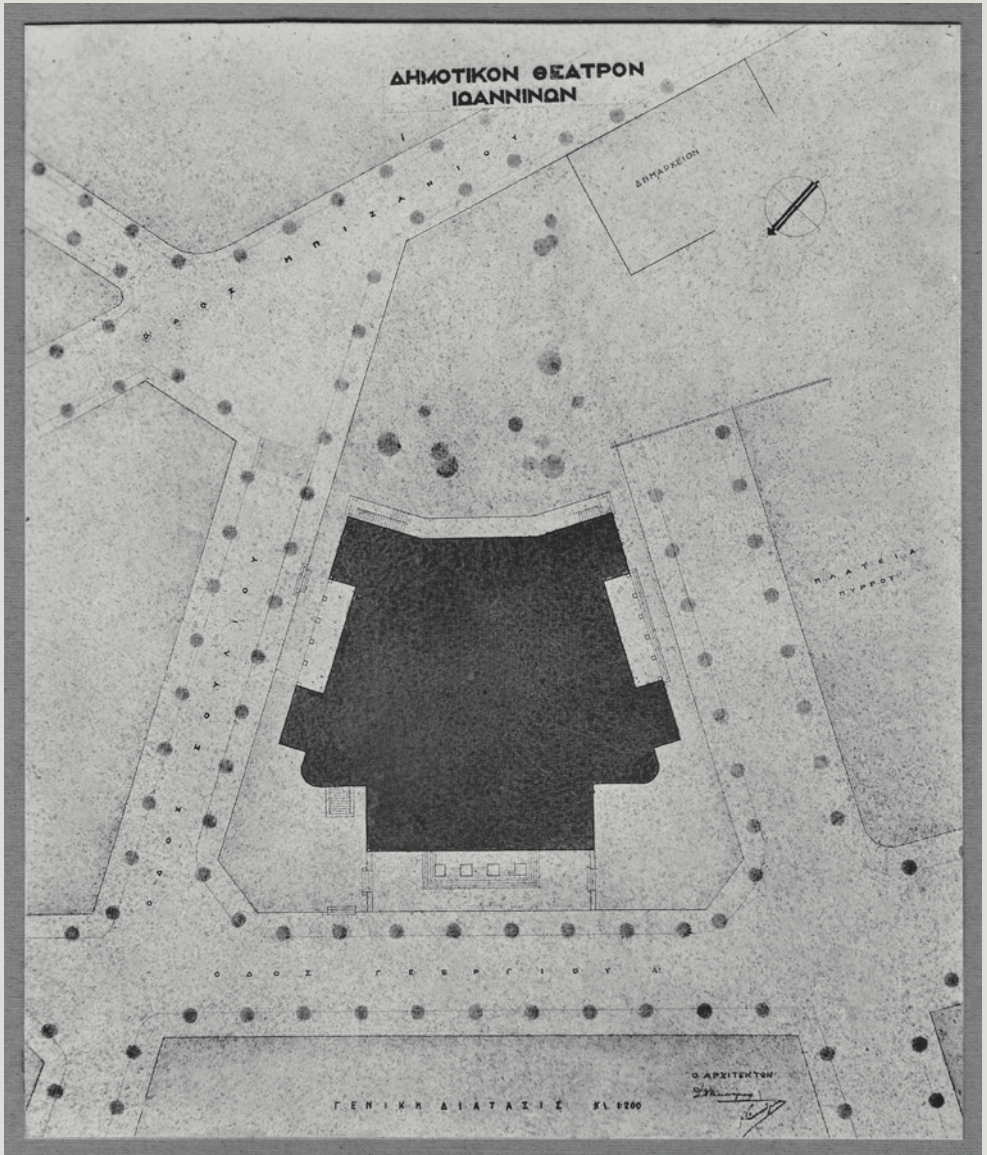

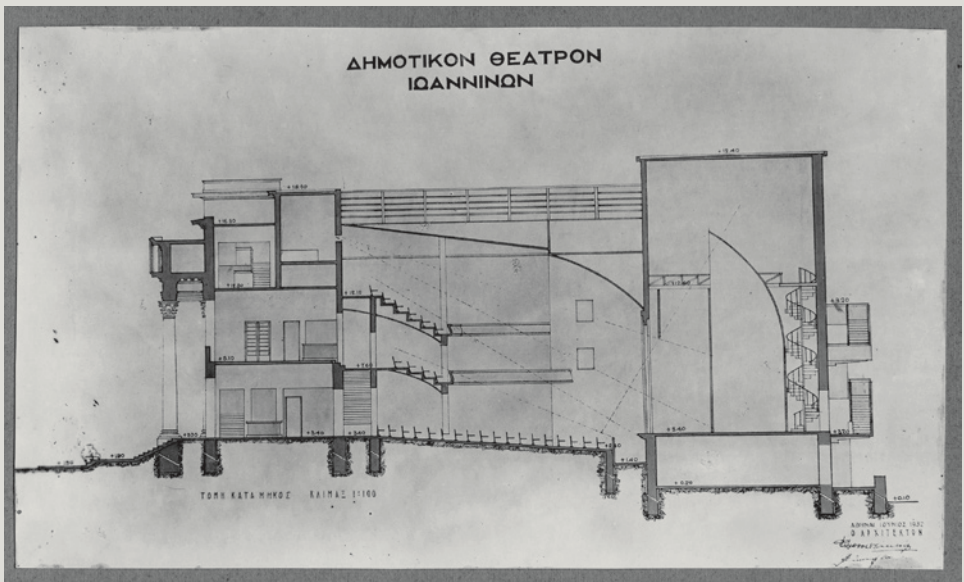
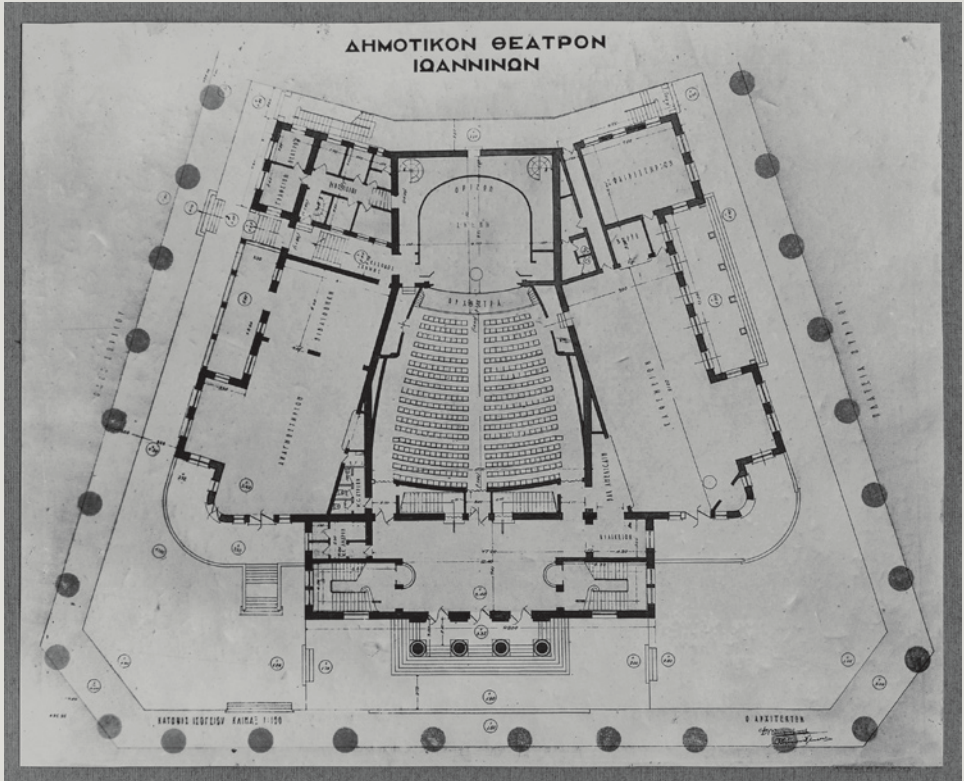
κτιρίου. Στο σχέδιο με τον τίτλο ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΑΤΑΞΙΣ επισημαίνεται το ΔΗΜΑΡΧΕΙΟΝ, το παλιό Δημαρχείο της πόλης που σήμερα στεγάζει το Δημοτικό Ωδείο και δεξιά, προς νότον η ΠΛΑΤΕΙΑ ΠΥΡΡΟΥ. Το σπουδαίο λοιπόν εύρημα, για τον ιστορικό της αρχιτεκτονικής, μετατοπίζεται στο πεδίο του αστικού σχεδιασμού, για τον νεόκοπο ερευνητή. Ο ακυρωμένος αστικός μετασχηματισμός του μεσοπολέμου και η άενη αναζήτηση της κεντρικότητας στο αδιαμόρφωτο πεδίο της κεντρικής πλατείας θα αποτελέσει ευκαιρία ανέγερσης της Όασης του Άρη Κωνσταντινίδη, τέσσερις δεκαετίες αργότερα. Το «μοντέρνο» εστιατόριο-καφενείο είναι μια πρόταση εκσυγχρονισμού της πόλης αν και το ΚΑΦΕΝΕΙΟΝ με το ΣΦΑΙΡΙΣΤΗΡΙΟΝ και το ΒΑR AMERICAIN στο ισόγειο του θεάτρου θα εξυπηρετούσε καλύτερα την Πλατεία Πύρρου.

Αρχεία

Προφανώς βέβαια το «άκτιστο» θέατρο θα είχε χαρακτηριστεί διατηρητέο μνημείο και επ' ουδενί θα κατεδαφιζόταν για την ανέγερση του μοντέρνου, αν και το '70 δεν είχε εδραιωθεί η εμμονή της διατήρησης. Όμως η πόλη έχει ανάγκη από μνημεία, ιδιαίτερα στο κέντρο. Πρόκειται για το πλέον έγκυρο άλλοθι της απουσίας παραδειγματικής δημόσιας αρχιτεκτονικής, χωρίς να παραβλέπουμε την βελτίωση των τελευταίων ετών. Η Όαση χαρακτηρίστηκε διατηρητέο νεότερο μνημείο με την απόφαση ΔΙΝΕ-ΣΑΚ/500/58703/24-10-2003, ΦΕΚ 1651 Β'/12-11-2003. Η εκχώρηση του κτηρίου στο νέο αρχείο επέτρεψε την αποκατάστασή του, με κουφώματα καστανιάς αντί του βαμμένου πεύκου και άψογα «σταμπωτά» εμφανή σκυροδέματα αντί της μπρουταλιστικής σκυροδέτησης. Η αβλεψία του Κωνσταντινίδη έχει αποκατασταθεί όπως επίσης και η αξιοπιστία των του Δήμου.

Οι σαρωμένες φωτογραφίες βρίσκονται πλέον στους παγωμένους σκληρούς δίσκους του Αρκτικού Κύκλου ενώ οι πρωτότυπες έχουν ξαναθαθεί στα αρχεία του ερευνητή, μέχρι την μελλοντική αποκομιδή των απορριμμάτων που θα είναι η αρχή για ένα νέο κύκλο έρευνας.

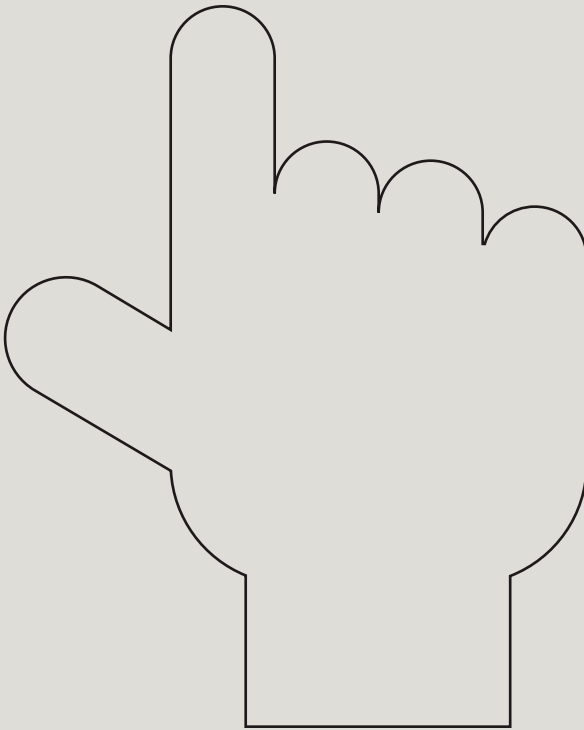

25 / 9 / 21

13:00 - 3η Συνεδρία, Συντονισμός: Α. Καλφόπουλος, Επ. Καθηγητής ΑΠΘ

Α. Αντονάς, Καθηγητής ΠΘ / Π. Δραγώνας, Καθηγητής ΠΠ / Θ. Μουτσόπουλος, Αν. Καθηγητής ΠΚ / Ν. Πατσαβός, Αν. Καθηγητής ΠΙ / Γ. Τζιρτζιλάκης, Καθηγητής ΠΘ / Δ. Χατζησάββα, Αν. Καθηγήτρια ΠΚ

ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑ / ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ

Απόστολος Καλφόπουλος | Επίκουρος Καθηγητής ΑΠΘ

Στο διεθνές Ακαδημαϊκό περιβάλλον διεξάγεται το τελευταίο διάστημα μία έντονη συζήτηση για το ζήτημα της Έρευνας και τις προκλήσεις που προκύπτουν όσον αφορά στον συνολικότερο ρόλο, στους στόχους και στα επιδιωκόμενα αποτελέσματα του συνόλου των Σπουδών.

Πολλοί αντιδρούν ακόμα και στην χρήση του όρου «Έρευνα» στα πεδία της Φιλοσοφίας και της Τέχνης ακριβώς γιατί αυτός προέρχεται κυρίως από το πεδίο των Φυσικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών.

Όσον αφορά στην Αρχιτεκτονική τα πράγματα γίνονται ακόμα πιο περίπλοκα λόγω της διαχρονικής ανεπίκριτης θέσης της Αρχιτεκτονικής ανάμεσα στις Φυσικές και Ανθρωπιστικές Επιστήμες, στην Τέχνη και στη Φιλοσοφία, όπου ο όρος «Έρευνα» δεν γίνεται αντιληπτός με τον ίδιο τρόπο.

Η Έρευνα στις Επιστήμες συναρτάται με μία σειρά από επιστημολογικές προδιαγραφές για την «αναζήτηση της αλήθειας» -μίας αλήθειας επαληθεύσιμης σε δεδομένα, «γενικευμένης» και «μεταβιβάσιμης», η οποία μπορεί να προσφέρει επιλύσεις σε συγκεκριμένα ερωτήματα μέσω και της ανάπτυξης νέων εφαρμογών.

Όμως στη Φιλοσοφία και στην Τέχνη η Έρευνα ή η Αναζήτηση καλύτερα, δεν νοείται με αυτόν τον τρόπο.

Η έρευνα στο πεδίο της Φιλοσοφίας θα μπορούσαμε να πούμε ότι έχει να κάνει με τη δημιουργία «εννοιών» [concepts] και την εξέταση του εύρους των δυνατοτήτων και δυνητικοτήτων που διανοίγονται μέσα από αυτές.

Ενώ στο πεδίο της Τέχνης, η έρευνα έχει να κάνει με τη σύνθεση πρωτόγνωρων αισθητικών και αισθαντικών συμβάντων [sensations], που αναπλαισιώνουν την αντιληπτική και γνωστική μας λειτουργία και αναστατώνουν το στερέωμα των συμβάσεων και των βεβαιότητων μας.

Ο ορισμός της όποιας έρευνας στη Φιλοσοφία και στην Τέχνη, είναι ανοικτός, «ενδεχομενικός» και πληθυντικός. Δεν υφίσταται καν ένας ενιαίος και καθολικά αποδεκτός ορισμός του όρου. Η Φιλοσοφία και η Τέχνη ασχολούνται και αυτές προφανώς με *ερωτήματα*, αλλά δεν έχουν στόχο να φτάσουν σε επαληθεύσιμες επιλύσεις, σε γενικές διαπιστώσεις και διατυπώσεις.

Έχουμε να κάνουμε με μία κατάδυση σε ένα ερευνητικό βάθος του οποίου ο τελικός προορισμός είναι ασαφής και όχι εκ των προτέρων προσδιορισμένος. Η αναζήτηση εδώ δεν κινείται προς κάτι όπως στην Επιστήμη αλλά μάλλον *απομακρύνεται από κάτι* κινείται δηλαδή δίχως πλήρως προδιαγεγραμμένο τελικό στόχο, ακολουθώντας μία κινήτρια δύναμη που ενεργοποιείται από ένα δυναμό εικασιών.

Η αναζήτηση βασίζεται περισσότερο στην Εικασία [speculation] και στη Διαισθηση παρά στην πληροφορία, γεγονός που ενίοτε επιτρέπει ακόμα και στην ωραία αυθαιρεσία να αποκτά πρόσβαση στην αλήθεια.

Οι Επιστήμες, η Φιλοσοφία και η Τέχνη είναι 3 διαφορετικές «μορφές σκέψης» όπως υποστήριξαν οι Deleuze και Guattari στο «Τι είναι Φιλοσοφία» και παρόλο που ανάμεσα του «εγκαθίσταται ένας πλούσιος ιστός αντιστοιχιών και διασταυρώσεων, οι τρεις τους παραμένουν ανεξάρτητες και δεν συντίθενται ποτέ.

Και οι τρεις μορφές σκέψης χρειάζονται η μία την άλλη προκειμένου «να θέσουν τα πράγματα σε κίνηση». Όσο η φιλοσοφία χρειάζεται μία «μη-φιλοσοφική κατανόηση» στο «γίνεσθαι» της, άλλο τόσο η επιστήμη «έχει ανάγκη» την μη-επιστήμη και αντίστοιχα η τέχνη έχει ανάγκη την μη-τέχνη.

Ο Walter Benjamin υποστήριξε κάτι αντίστοιχο: ότι δηλαδή κάθε σπουδαίο έργο τέχνης έχει το αδελφό του στη σφαίρα της φιλοσοφίας -και ότι το περιεχόμενο ενός πραγματικού έργου τέχνης μπορεί να διατυπωθεί ως φιλοσοφικό πρόβλημα, και αντίστροφα το ιδεώδες ενός φιλοσοφικού προβλήματος μπορεί να εκδηλωθεί σε ένα έργο τέχνης.

Έργο Τέχνης και Φιλοσοφικό Έργο σκέφτονται πάνω στο ίδιο ερώτημα, απλά το κάνουν με διαφορετικό τρόπο όπως είχαν συμφωνήσει και στην αλληλογραφία τους οι Michel Foucault και René Magritte.

Θα μπορούσε κάποιος να πει ότι στο ένα ακούγεται η ηχώ του άλλου.

Ειδικότερα τώρα, όσον αφορά στην Τέχνη και τη Δημιουργία, εδώ εμφανίζεται ακόμη μία διαφοροποίηση, στο ότι η έρευνα συντελείται μέσα από την ίδια την πράξη, όπου η *πρᾶξις* περιλαμβάνει εξίσου τη Θεωρία & την Πρακτική. [Να σημειώσω εδώ την ανάπτυξη πιλοτικών προγραμμάτων CrD (Creator Doctus) στις Σχολές Καλών Τεχνών στον ευρωπαϊκό χώρο, σε παραλληλία με τα PhD.]

Πρόκειται για μία διακριτή στάση απέναντι στην έρευνα και στη γνώση, στην οποία τα υλικά, τα εργαλεία, και οι τεχνικές της δημιουργίας καθίστανται τα κατεξοχήν *Νοητικά Μέσα*, μέσα από τα οποία ο δημιουργός σκέφτεται.

Ο Πέτρος Μαρτινίδης χθες αναφέρθηκε στην ετυμολογία της λέξης έρευνα (όπου το ερρέω > θέτω ερωτήματα και ερρέθω > στεγάζω, στέκονται δίπλα-δίπλα)

Να αναφέρω και εγώ σε εκείνη την ετυμολογική εξήγηση για τη λέξη Σχέδιο -που μου είχε υποδείξει ο Λόης Παπαδόπουλος πριν 18 νομίζω χρόνια, ο οποίος δεν τα κατάφερε δυστυχώς να είναι χθες μαζί μας- για τη λέξη Σχέδιο λοιπόν που περιέχει αυτό το πολύτιμο (Σχ) το οποίο προέρχεται από την λέξη Έχω, που στην ευκτική του μετατρέπεται σε σχέσοιμι και στους παρελθοντικούς του χρόνους σε έσχον, το σχέδιο δηλαδή ως η κατοχή στο παρόν του παρελθόντος αλλά και του ευκταίου μέλλοντος. Αυτό που στα λατινικά υποδηλώνει και η χρήση του όρου Project από το Pro-jacio (προ-γιάτσιο) που σημαίνει ένα άλμα προς το μέλλον.

Στη Δημιουργία έχουμε να κάνουμε για μία «έμπρακτη [by project] αναζήτηση» που παίρνει το χαρακτήρα μίας *ευρετικής* [heuristic] περισυλλογής στην οποία το παραγόμενο έργο περιέχει την σκέψη που έχει μετουσιωθεί σε δημιούργημα και το αντίστροφο. Το έργο περιέχει αυτό που δεν μπορεί πραγματικά παρά μόνο να «σχεδιαστεί», να «ζωγραφισθεί», να «χορευτεί», να «γραφτεί» και να «κατασκευαστεί» με ποιητικό τρόπο, και μόνο έτσι μπορεί να εκφραστεί και να εκδηλωθεί.

Η Τέχνη, όπως λέει ο Massimo Cacciari (Κατσάρι), και πιστεύω ότι ισχύει και για την Αρχιτεκτονική,

«εκπροσωπεί μία αναγκαία και ανυπέβλητη διαλεκτική αρχή, βάσει της οποίας: 'το φαινόμενο καθαυτό ανήκει ουσιαστικά στην ουσία' έτσι ώστε η αλήθεια δεν θα υπήρχε, εάν δεν φαινόταν».¹

[1] σ. 173-174 Massimo Cacciari, «Ο Θεός που χορεύει», Καστανιώτης, μετ. Θεολόγου Κώστας, 2004 «Le Dieu qui Danse»

Στην Δημιουργία η έρευνα εδράζεται στο ίδιο το «έργο» –στην αναζήτηση της «μορφής» και των «περιεχομένων» της έκφρασης– και συντελείται, αφενός μέσω της δημιουργικής πράξης, αφετέρου μέσω της πλαισίωσης και του κριτικού αναστοχασμού επί των αποτελεσμάτων της δημιουργίας. Ο Τάσος Κωτσιόπουλος χθες το περιέγραψε ως συνδυασμό (της «Δρώσας Πρακτικής» και του «Καταγραφικού Κριτικού και Ερμηνευτικού Λόγου»)

Στο επίμονο ερώτημα των διαδικασιών αξιολόγησης– σχετικά με το «πώς αξιολογείται το έργο αυτό;» –όταν δεν υφίσταται «Συνεκτική Θεωρία» (Λαδά), «Συστηματική Ενότητα (Καλογήρου), «Αποφασιστικά Κριτήρια» (Μαρτινίδης)– θα μπορούσε να απαντήσει ότι στην περίπτωση μας, η «επιστημονική απόδειξη» αντικαθίσταται από την ίδια την «έμπρακτη δημιουργία», στην οποία ο δημιουργός οφείλει να επιδεικνύει, υψηλό επίπεδο τόσο στην μορφή όσο και στα περιεχόμενα της έκφρασης του αλλά και κριτική επίγνωση και αναστοχαστικότητα επί της διαδικασίας και επί των υλικών και άυλων αποτελεσμάτων του έργου του... ..και ότι ο μόνος τρόπος αξιολόγησης του δημιουργικού ερευνητικού έργου είναι η στιγμή που η Κοινότητα που δομείται γύρω από το έργο, αναγνωρίζει το έργο –ως έργο, ως έργο αποφασιστικό, καθοριστικό, ως μια αλλαγή στον τρόπο που κοιτούμε και σκεφτόμαστε το χώρο και τον κόσμο.

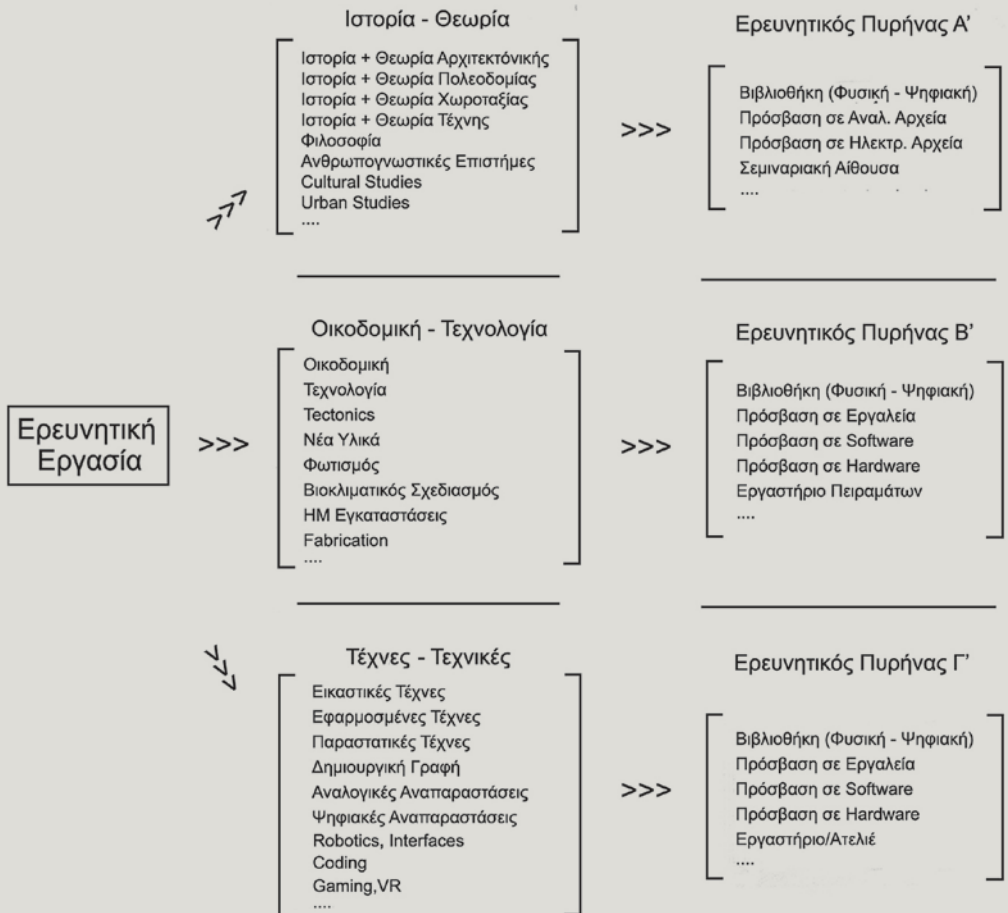
Πρόκειται για μία ιδιαίτερη στάση απέναντι στην κατάκτηση της γνώσης, την οποία πρέπει να υποστηρίξουμε και να επικοινωνήσουμε προς πάσα κατεύθυνση, όπου η Αρχιτεκτονική Δημιουργία δηλαδή –το Υλοποιημένο Αρχιτεκτονικό Έργο, ο Speculative Αρχιτεκτονικός Σχεδιασμός, η Έρευνα μέσω/διά του Σχεδιασμού (Research through/by/on Design), η Συμμετοχή σε Αρχιτεκτονικούς Διαγωνισμούς, η Επιμέλεια Εκθέσεων και Εκδόσεων, η Συγγραφική Δραστηριότητα, η Δημιουργική Γραφή σε σχέση με το Χώρο, η Παραγωγή Αναπαραστάσεων και Τεχνουργημάτων και άλλες σχετικές Δημιουργικές Δραστηριότητες– περιέχουν την σκέψη η οποία έχει μετουσιωθεί σε Σχεδιασμό & σε Λόγο, και ακριβώς για το λόγο αυτό, αποτελούν Τεκμήρια Ερευνητικής Δραστηριότητας.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, και με δεδομένο ότι θεωρώ τις «Διπλωματικές Εργασίες Σχεδιασμού» προϊόντα έρευνας, επιτρέψτε μου να προτείνω προς συζήτηση μία εναλλακτική διαμόρφωση ή καλύτερα μία διεύρυνση των «Διπλωματικών Ερευνητικών Εργασιών», όπως αυτές αποκαλούνται στη σχολή μας ή «Διαλέξεων» όπως αποκαλούνται αλλού, και του τρόπου που αυτές εκπονούνται (βλ. εικόνα). Σύμφωνα με το παρακάτω διάγραμμα, προτείνονται 3 + 1 Τύποι Ερευνητικής Εργασίας που διακρίνονται ως προς τα παραδοτέα τους, τους τύπους παρουσίασης και τα νοητικά μέσα γιατί αναφέρονται σε διαφορετικούς τύπους έρευνας που εντάσσονται σε διαφορετικά πεδία και «μορφές σκέψης». Οι «ερευνητικοί πυρήνες», όπως σημειώνονται, καταδεικνύουν αντιστοίχως τα διαφορετικά ερευνητικά μέσα και τα εργαλεία που σχετίζονται με τις διαφορετικές μορφές σκέψης. Οι 3 Τύποι Εργασίας είναι ανεξάρτητες από την Διπλωματική Εργασία Σχεδιασμού ή μπορεί να έχουν μία έμμεση σχέση με αυτήν και πιστεύω ότι θα οδηγήσουν σε έναν πλουραλισμό ερευνητικών αποτελεσμάτων που μόνο να εμπλουτίσουν την έρευνα της σχολής μπορούν. Επίσης, η διεύρυνση αυτή θα επιτρεφεί στην Διπλωματική Εργασία Σχεδιασμού, η οποία παραλαμβάνει ή ακόμα και επικεντρώνεται συχνά σε τέτοιου είδους παράλληλες ερευνητικές επιθυμίες–αγωνίες των φοιτητών/ριων, με αποτέλεσμα την απομάκρυνσή της από τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό, να αφοσιωθεί τελικά στο κατεξοχήν αντικείμενό της. Ο 4ος τύπος ερευ-

νητικής εργασίας που επίσης προτείνεται να συνυπάρχει ως δυνατότητα με τους άλλους τρεις, διαφοροποιείται από αυτούς στο ότι έχει άμεση σχέση με την Διπλωματική Εργασία Σχεδιασμού, παίρνοντας την μορφή μίας διευρυμένης τεχνικής έκθεσης που περιλαμβάνει όλη την έρευνα που έχει γίνει για τη διπλωματική, τα απαιτούμενα μίας τυπικής τεχνικής έκθεσης αλλά και έναν κριτικό (ανα-)στοχασμό μέσω του οποίου εξετάζεται και τοποθετείται η Διπλωματική Εργασία Σχεδιασμού εντός της σύγχρονης αρχιτεκτονικής συζήτησης (discours).

Σας ευχαριστώ

Ανεξάρτητη ή Έμμεση Σχέση με τη Διπλωματική

Εργασία Α' Τύπου
(ως έχει)

>>>

παραδοτέο: κυρίως κείμενο και συνοδευτικές εικόνες
 ενδεικτικά: 90% κείμενο & 10% εικόνες
 παρουσίαση: διάλεξη
 νοητικό μέσο: λόγος

Άμεση Σχέση με τη Διπλωματική

Εργασία Δ' Τύπου

σαν Διευρυμένη Τεχνική Έκθεση που περιλαμβάνει όλη την έρευνα που έχει γίνει για τη διπλωματική:
 -την μελέτη,
 -την τεκμηρίωση
 -την συσχέτιση του έργου με την Ιστορία και τη Θεωρία της Αρχιτεκτονικής
 -τον κριτικό στοχασμό και αναστοχασμό και τα απαιτούμενα μίας Τυπικής Τεχνικής Έκθεσης (σχέδια, διαγράμματα, λεπτομέρειες, περιγραφές, κλπ)

παραδοτέο: τεύχος
 ενδεικτικά: 70% κείμενο & 30% εικόνες
 παρουσίαση: κοινή με τη Διπλωματική

Εργασία Β' Τύπου

>>>

παραδοτέο: πείραμα & πλαισίωση του πειράματος ή κείμενο και συνοδευτικές εικόνες
 ενδεικτικά: 60% κείμενο & 40% πείραμα ή 90% κείμενο & 10% εικόνες
 παρουσίαση: διάλεξη ή διάλεξη και έκθεση
 νοητικό μέσο: λόγος + tectonics

Εργασία Γ' Τύπου

>>>

παραδοτέο: artefacts και θεωρητική υποστήριξη
 ενδεικτικά: 70% artefacts & 30% κείμενο ή 100% κείμενο (δημιουργική γραφή)
 παρουσίαση: έκθεση και υποστήριξη
 νοητικό μέσο: αναπαραστάσεις & λόγος

ΤΑ ΤΡΙΑ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΑ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ

Αριστείδης Αντωνάς | Καθηγητής ΠΘ

Προσανατολιζόμαστε ενίοτε προς ερωτήματα επί τη βάσει ιδιαίτερων απαντήσεων. Δοκιμαστικές ανταποκρίσεις σε ερωτήματα αποβλέπουν τότε στον σχηματισμό ερευνητικών εικασιών που αναλογούν σε υποθέσεις εργασίας.¹ Η απάντηση και όχι η ερώτηση οδηγεί δηλαδή τότε σε ερευνητικά παραδείγματα απαλλαγμένα από τα συνήθη χαρακτηριστικά τυπικών αναζητήσεων. Η απάντηση επιτρέπει –από την εκτίναξη στις συνέπειες μιας σειράς από κατασκευασμένες προβλέψεις– να αντιληφθεί κανείς την δυναμική εξέλιξης μιας κατάστασης. Σε αυτή την περίπτωση η ερευνητική εικασία εμφανίζεται ως κριτική ερμηνεία της κατάστασης στην οποία αναφέρεται. Της κριτικής ερμηνείας υποφώσκει, μέσα στο πλαίσιο του παραδείγματος, κάποια συγκεκριμένη περιγραφή της κατάστασης. Έτσι, τέτοια ερευνητική στάση μπορεί να περιλάβει τις τρεις αυτές στάσεις απέναντι σε συγκεκριμένα φαινόμενα μονομιάς. Περιγραφή, κριτική απόσταση, παραμορφωτική ερευνητική δράση σαν έκβαση κάποιου υποτιθέμενου πειράματος που προτρέπει βιαστικά στο μέλλον, παγιώνοντας μια στιγμή ενατένισης του παρόντος.

Τέτοια αφηγηματική επένδυση του παρόντος αναλογεί από την μια πλευρά σε κάποια λογοτεχνική αφέλεια και από την άλλη σε κάποια πυρετώδη αρχιτεκτονική κατασκευαστικότητα.² Αυτή η αφηγηματικότητα παράγει έργα που δεν διακρίνουν διαφορετικές επικράτειες τέχνης, λογοτεχνίας και αρχιτεκτονικής. Οι καταθέσεις της συνδέουν την εποχή και την τεχνολογία της με την τεχνο-αφηγηματική της συγκρότηση. Τέτοια έργα, με την δύναμη της υπόσχεσης ή της απειλής εμφανίζουν πτυχές του επερχόμενου με ξεχωριστή καθαρότητα.

Το να καθαρίσουμε το αρχιτεκτονικό έργο από την καλλιτεχνική, τη θεωρητική ή τη λογοτεχνική του διάσταση στερεί από το ερευνητικό διάβημα το νόημα ύπαρξής του. Το ερευνητικό περιεχόμενο δεν μπορεί να εξαντληθεί στα πλαίσια καμίας μεμονωμένης από αυτές τις περιοχές. Οργανώνεται με την διάνοιξη μιας μεταξύ τους σχέσης. Οι διαστάσεις του ερευνητικού έργου (καλλιτεχνική - ποιητική, θεωρητική, λογοτεχνική) αποτελούν απλές συνιστώσες μιας συνολικής επικράτειας. Εκείνη ζητά να αγκαλιάσει πολύπλοκα περιεχόμενα σημερινών φαινομένων. Η επικράτεια συγκροτείται δίπλα σε κανονικές θεσμίσεις της κανονικότητας, τις κατοικεί αλλά ταυτόχρονα τις αλλοιώνει ως τέτοιες: πειράζει δηλαδή την φαινομενική φυσικότητά τους: εκεί εντοπίζεται η ερευνητική της δύναμη. Η αλληλοσυμπλήρωση της μιας περιοχής από την άλλη υποδεικνύει ήδη

[1] Αυτή η σειρά ερευνητικών εικασιών αναλογεί σε κείμενα και σχεδιαστικές παραμορφώσεις περιβαλλόντων όπως του συντεταγμένου κέντρου της πόλης των Αθηνών το οποίο χρησιμοποιήθηκε ως πρώτο παράδειγμα για τέτοιες προγραμματικές κειμενικές παρεμβάσεις στην αστική του λειτουργικότητα. Η πόλη βρέθηκε πριν δέκα περίπου χρόνια στο επίκεντρο μιας παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Η κρίση έμελλε να λάβει στη συνέχεια γενικευμένη μορφή. Έμελλε δηλαδή η Αθήνα να δώσει ένα πρώιμο παράδειγμα κάποιου είδους γενικής αστικής παρακμής. Η παρακμή ακόμη εκδιπλώνει τις πτυχές της όσο ανιχνεύονται ολόένα από την εκπίπτουσα Δύση οι δυναμικές μιας επόμενης αστικοτητας. Το ερευνητικό status της Αθήνας αποτέλεσε στη δική μου περίπτωση όχι απλό τοπικό παράδειγμα αλλά γενικεύσιμο μοντέλο αναπαράστασης των ερειπίων του μοντερνισμού. Τα μοντέρνα αθηναϊκά ερείπια συνδέθηκαν με μια προσπάθεια νέας σκηνοθεσίας τους. Πραγματοποίησα με τη συνεργασία του θεωρητικού του νόμου Θάνου Ζαρταλούδη πέντε αστικά πρωτόκολλα που παρουσίασα σε ατομική έκθεση στην Βασιλεία της Ελβετίας (S AM) το 2016. Τα 5 πρωτόκολλα της Βασιλείας αποτελούν λοιπόν το παρελθόν της ερευνητικής αρχιτεκτονικής δράσης που παρουσιάζεται εδώ. Πβλ. *The Archipelago of Protocols by Aristide Antonas*, ed. Ethel Baraona Pohl, César Reyes Nájera, dpr Barcelona, 2016 με κείμενα των Keller Esterling, Αθηνάς Αθανασίου, Θάνου Ζαρταλούδη, Pelin Tan, Andreas Rumpfhuber, κ.α.

[2] Σε αυτή τη συνθήκη ο Ιούλιος Βερν συναντά προγραμματικά τον Τάκη Ζενέτο, τον Κωνσταντίνο Δοξιάδη, τους Superstudio ή τον Yona Friedman. Θα μπορούσε να οργανωθεί κάποτε ιστορία μιας αρχιτεκτονικής λογοτεχνίας υπό αυτή την προοπτική.

μίας συγκεκριμένη ερευνητική οδό. Στην ερευνητική αυτή επικράτεια αναδύονται λανθάνοντα ζητήματα σχετικά με τις σημερινές μορφές ζωής των ανθρώπων ενώ ένα μέρος της –το περισσότερο οικείο σε μένα– βιάζεται να εξεικονίσει την παρούσα συνθήκη στις ιδιαίτερες παραμορφώσεις της. Έτσι οι παραμορφώσεις αυτές δύνανται την ίδια στιγμή να περιγράφουν το υφιστάμενο, να το κρίνουν ενώ ανιχνεύουν το επερχόμενο. Προς εκείνη την αφηγηματικότητα ανοίγεται η αρχιτεκτονική και όχι προς το στείο τεχνικό σύμπαν νέων εφαρμογών που βλέπουν την υλοποίηση του κανόνα της αρχιτεκτονικής να μετατίθεται σε λογικές της αγοράς ακινήτων ή εταιρειών κατασκευής.

Υπό το φως μιας εικασίας αποβλέπουμε λοιπόν σε κάποια ερευνητική κατασκευαστικότητα. Πίσω από αυτή την πρακτική εμφανίζεται μια άποψη. Η διαδικασία προσέγγισης θεματικών δεν οργανώνεται μονάχα στη συνέχεια της αναλυτικής προσέγγισης ζητημάτων αλλά αντίθετα σχηματίζεται κατά την πορεία μιας παραμορφωμένης από την ερμηνεία ανάλυσης καταστάσεων. Θα λέγαμε ότι τέτοια έρευνα προφταίνει να προκαλέσει την σκέψη όχι μετά από την ανάλυση κάποιας κατάστασης ή ενός φαινομένου. Αντιθέτως κατά τη διάρκεια της διαδικασίας μετασχηματισμού που αλλοιώνει ολοένα την ευστάθεια του παρατηρούμενου φαινομένου –που μοιάζει να αλλάζει ολοένα– παράγεται κάτι σαν σχεδιασμός του πιθανού επερχόμενου. Η παρούσα σύνταξη μιας προοπτικής για τέτοιου είδους ερευνητικές εικασίες – πειραματικές κατασκευές αρμόζει ιδιαίτερα σε εικασίες που μπαίνουν στον πειρασμό να παρουσιάσουν κριτικά μεγάλες επερχόμενες μεταβολές, όπου δηλαδή η επίμονη προσκόλληση σε οποιοδήποτε ερευνητικό παρελθόν δεν επαρκεί για την εξεικόνιση μορφών ζωής που αναπτύσσονται στο ίδιο το γοργά μεταλλασσόμενο περιβάλλον του παρόντος. Σε ένα περιβάλλον που θα προκύψει άμεσα από την εξέλιξη του υφιστάμενου.

Ως παράδειγμα μιας τέτοιας εικασίας που ζητά μάλιστα να καταγραφεί ως ευρύτερη ερευνητική πρόταση φέρνω μια πρόσφατη αρχιτεκτονική εγκατάσταση στην Αρσενάλε της Βενετίας 2021 σε επιμέλεια του Hashim Sarkis. Η «αίθουσα των πρωτοκόλλων» αποτελεί τον πιο πρόσφατο σταθμό στη σειρά ερευνητικών κατασκευών που προτρέχουν βιαστικά σε περισσότερο ή λιγότερο διστοπικά μέλλοντα. Το ερευνητικό πεδίο βασίζεται σε μια «νομική λογοτεχνία». Τα έργα της αναλογούν σε μετακινήσεις της σκηνογραφίας των καταστάσεων προς κάποια αρχιτεκτονική και προς κάποια είδους εικονικότητα. Χωρίς αλλαγή στην δομή των καταστάσεων τα έργα τέτοιων νομικών παραμορφώσεων ανασχηματίζουν τη δυνατότητα για ανατροπή της σκηνογραφίας των κανονικοτήτων στις οποίες καταφάσκουν. Η δομή των καταστάσεων ωρίμασε από μεταβολές που επιτελέστηκαν ήδη. Ωστόσο οι καταστάσεις όλο και περισσότερο απομακρύνονται από τη λογική που συγκρότησε τα περιβάλλοντα που κτίστηκαν για αυτές. Οι καταστάσεις επιτελούνται τώρα ερήμην των εξελίξεων που ελέγχουν το βάθος τους. Η σκηνογραφία των καταστάσεων αποκόπηκε από αυτές. Η ερευνητική πρόθεση ζητά μια επανασύνδεση με το βάθος της λογικής τους. Μια αφηγηματική κίνηση ζητά μια άλλου είδους κυριολεξία στην περιγραφή ήδη υφιστάμενων καταστάσεων (ωστόσο ακόμη λανθανουσών). Τα ερευνητικά σχήματα ανιχνεύουν έτσι τον σκληρό διαφαινόμενο πυρήνα του υφιστάμενου και μια συμπύκνωση σε έναν υπαρκτό πυρήνα κάποιου ερευνητικού πεδίου που επερωτά ήδη πολιτικά την κατάσταση και προσανατολίζει την έρευνα προς μια περιοχή που παύει να είναι ουδέτερη. Αυτή η διπλή περιγραφή και κριτική παραμόρφωση του φαινομένου ακολουθείται από έναν τρίτο χρόνο και την εκδίπλωση μιας δυνατότητας εμφάνισης ενός ορατού μέλλοντος.

Στην πρόσφατη εγκατάσταση της Βενετίας δείχνονται τρία νέα πρωτόκολλα. Το πρωτόκολλο με τίτλο «Θέατρο του κοινωνικού κανόνα» υποθέτει μίαν αντιστροφή στον χώρο

της πόλης. Μετατίθεται σημαντικό μέρος των βοηθητικών χώρων των σπιτιών στον δημόσιο χώρο της πόλης. Παρουσιάζεται το δευτερεύον βοηθητικό όχι απλά ως πρωτεύον αλλά ως δομή ικανή να οργανώσει μια σημερινή φαντασμαγορία. με τη μορφή παράστασης το *back of the house* που τροφοδοτεί καθημερινά την ενέργεια ενός σπιτιού παρουσιάζεται θεατρικά στον εξωτερικό χώρο της πόλης ενώ διεκδικεί την δική του αυτονόμηση ως νέου μοντέλου οργάνωσης αστικών συναντήσεων. Παράλληλα προς την διάχυση των οικιακών βοηθητικών λειτουργιών στο χώρο της πόλης αναλαμβάνεται η μηχανοποίηση ενός θεατρικού σχεδιασμού της βοηθητικής οικιακής λειτουργίας που γίνεται μαζικά και κατά τρόπον ώστε όχι μόνον να εμφανιστεί ο κρυμμένος τομέας της κοινής αστικής ενέργειας (υπεύθυνος για την αυτονόμηση κάποιων «κρεβατιών συνδεδεμένων σε δίκτυο») αλλά να δοθεί σε αυτή την «ουδέτερη» βοηθητική οικιακή λειτουργία το *Format* μιας ανοικτής θεατρικής πλατφόρμας. Η πλατφόρμα αυτή, το θέατρο της κανονικότητας, είναι αναπτυγμένη στην πόλη σαν τεχνολογία θεάματος. Το καθημερινό και το πεζό μέσα από αυτή την παιγνιώδη μετάλλαξη καλούνται να επιτελεστούν ως ιδιότυπες θεατρικές λειτουργίες. Μια πόλη που παίζει την πίσω της υποδομή ως θέατρο παρουσιάζει επίσης μια ιδεώδη δυνατότητα σύμπτυξης του θεάματος με τη πιο τετριμμένη ζώνη της πιο βαρετής επανάληψης της κανονικής αστικότητας. Πλύσιμο των ρούχων, καθαρισμός των πιάτων, συντήρηση του κινητού αστικού εξοπλισμού εκτυλίσσονται σε ανοικτές δομές αστικής διασκέδασης. Ένα είδος αστικής επιμέλειας –παρεμφερούς προς εκείνην του πέμπτου πρωτοκόλλου της Βασιλείας – αστική αίθουσα– καλείται παράλληλα με το νέο πρωτόκολλο να εμψυχώσει και να μεταλλάξει τις επαναλαμβανόμενες αόρατες δράσεις που συμβαίνουν πίσω από κάθε σπίτι φέρνοντάς τις σε μια εμφανή περιοχή έξω από αυτό. Και αυτές οι δράσεις δεν θα παρουσιάζονται πλέον καθαυτές ως κάτι που συμβαίνει ως ορίζοντας της πιο βαθιάς αστικής λήθης. Αντιθέτως σε αυτές αποδίδεται η δύναμη να υποστηρίξουν ένα απρόβλεπτο νόημα και τη δυναμική μιας αναπάντεχης φαντασμαγορίας.

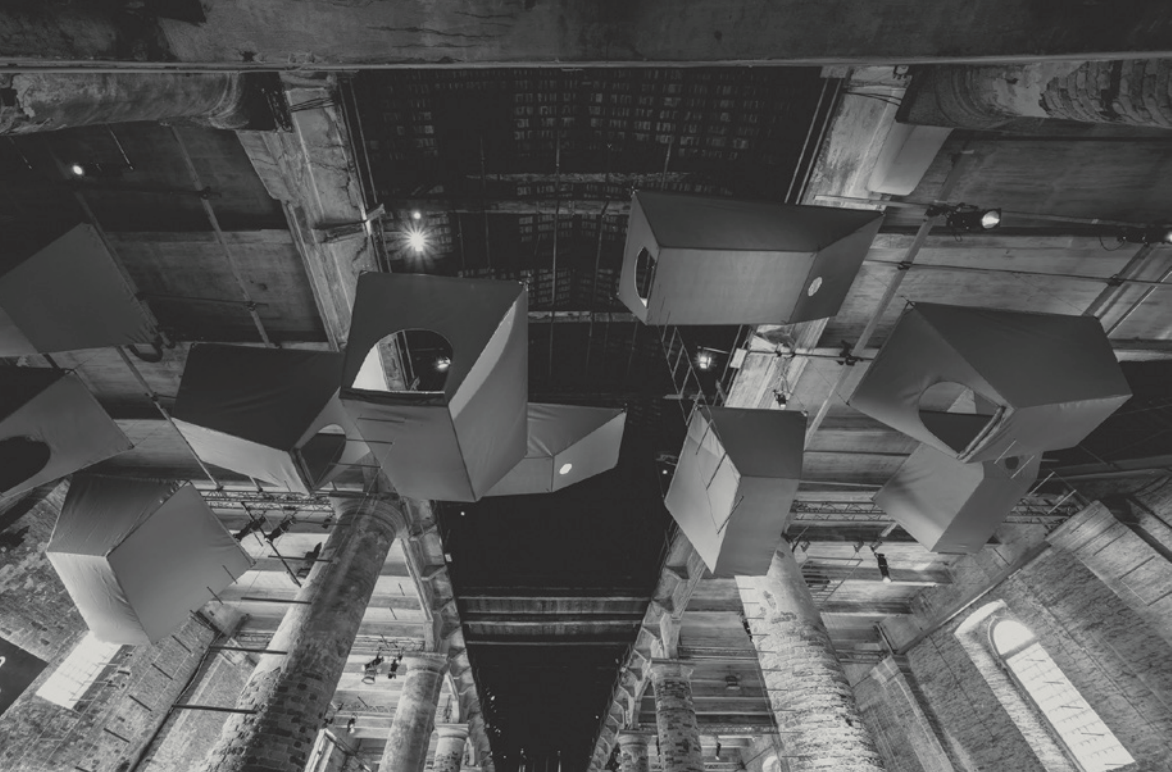
Τα δύο άλλα πρωτόκολλα που παρουσιάζονται στη Βενετία οργανώνουν το πλαίσιο λειτουργίας δύο υποθετικών διαδικτυακών κρατών, δηλαδή δύο οργανωμένων πολιτικών οντοτήτων που δεν κατέχουν πια μονοπώλιο στη χρήση νόμιμης εξουσίας επί καθορισμένης γεωγραφικής περιοχής. Παράγουν όμοιες ταυτότητες για σειρά χρηστών εφόσον αυτοί συντονίζονται και δεσμεύονται οικειοθελώς στην εξυπηρέτηση κάποιων κριτηρίων που τους επιτρέπουν αυτή τη συμμετοχή. Η Συμμετοχή σε αυτές τις πλατφόρμες θεωρείται τουλάχιστον τόσο ισχυρή όσο ισχυρή γίνεται νομικά η συμμετοχή σε εθνικά κράτη. Οι συγκεκριμένοι σχηματισμοί μπορούν να ονομάζονται «κράτη από πρωτόκολλα» και σχεδιάστηκαν εδώ με τη μορφή ανοικτών κανόνων προς οικειοθελή υιοθέσια, είναι δηλαδή ανοικτές προσκλήσεις υπηκοότητας.

Παρουσιάζονται σήμερα ως ήδη κατασκευασμένα σχέδια επειδή προϋποθέτουν την παρακμή της αστικής συνθήκης αλλά και των παραδοσιακών κρατικών μηχανισμών στις οποίες ήδη είμαστε μάρτυρες. Η γενική αστική παρακμή παρουσιάστηκε εδώ και χρόνια με την αλλαγή του αστικού κυττάρου των πόλεων αλλά επίσης πρόσφατα με την έκπτωση του δημόσιου χώρου της πόλης όπως αυτή εμφανίστηκε στην περίοδο της πανδημίας.

Ο χώρος του ύπνου προσφέρεται από το ψηφιακό κράτος που επιμελείται και εγγυάται για την ποιότητά του. Χώροι οικείοι για συναντήσεις βρίσκονται έξω από τα παρουσιαζόμενα κύτταρα ύπνου και περιγράφονται από άλλα πρωτόκολλα που καθορίζουν την κοινοτική ζωή στα ψηφιακά κράτη και έξω από αυτά, στις παραδοσιακές κρατικές επικράτειες όπου τέτοια διαδικτυακά κράτη παρασιτούν. Το κράτος των ανεστραμμένων σκηνών ονομάζει τους πολίτες του από τη δυνατότητα διαμονής τους στις προσφερόμενες ανεστραμμένες μονάδες ύπνου.

[εικ. 1] Εικόνα των τριών πρωτοκόλλων σε έκθεση]: Τα τρία πρωτόκολλα. Στην εγκατάσταση παρουσιάζονται τρία κείμενα με διαφορετικά μέσα. Τα Κείμενα παρουσιάζονται επίσης και ως τέτοια, διαβαζονται με δυναμικές που παραπέμπουν έξω από αυτά, όπως συμβαίνει πάντοτε με τα κείμενα. ακόμη περισσότερο τα συγκεκριμένα στερούνται προγραμματικά την δυνατότητά τους για μια τελική παρουσίαση όπως συμβαίνει σε ένα θεατρικό έργο ή σε ένα νομικό κείμενο. Τα πρωτόκολλα είναι ιδιαίτερες παρτιτούρες προορισμένες να μοιραστούν σε ρόλους και να παιχτούν σαν ερμηνείες. Τα κείμενα είναι δηλαδή ακόμη απροσδιόριστη πρώτη ύλη για υποθετικές καταστάσεις που θέτουν τα κείμενα εν λειτουργία.

[εικ. 2] Εικόνα από την εγκατάσταση στην έκθεση]: Αντεστραμμένες σκηνές. Το υποθετικό κράτος των ανεστραμμένων σκηνών εμφανίζεται ως ολοένα ενδυναμούμενος μηχανισμός κατοίκησης και αυτονόμησης εγκαταλελειμμένων αστικών περιοχών σε κέντρα πόλεων όταν αυτά παρουσιάζουν σημάδια παρακμής και εγκατάλειψης. Ονομάστηκε «κράτος των ανεστραμμένων σκηνών» εξαιτίας της μονάδας διαμονής για ύπνο που το υποθετικό κράτος προσφέρει στους πολίτες του. Στη συνέχεια του τρίτου πρωτοκόλλου της Βασιλείας που προϋπέθετε μίαν μετάβαση στην δημόσια σφαίρα χώρων που ήσαν «ριζικά άχρηστοι» δίνεται εδώ η δυνατότητα για την εγκατάσταση σε ριζικά άχρηστες αστικές περιοχές και εγκαταλελειμμένα κέντρα πόλεων κατοίκων. Το πρωτόκολλο δεσμεύει σε έναν βίο που διάγεται υπό το πνεύμα μιας αέναης μετακίνησης από κρεβάτι σε κρεβάτι. Η κάθε μονάδα ύπνου είναι ίδια με τις άλλες συντηρημένη καθημερινά με τον ίδιο τρόπο από ένα επάλληλο πρωτόκολλο συντήρησης που επιβάλλει την καθημερινή επαναφορά των ανεστραμμένων σκηνών σε ετοιμότητα προς παραχώρηση κατά τον τρόπο που αυτό συμβαίνει σε ένα ξενοδοχείο αλλά οργανωμένο εδώ από τους ίδιους τους διαμένοντες εκ του πρωτοκόλλου.

ΕΙΣΗΓΗΣΗ

Πάνος Δραγώνας | Καθηγητής ΠΠ

Το 1995 ο Γιάννης Παπαϊωάννου δημοσιεύει ένα άρθρο το οποίο αναφέρεται στην ολοκλήρωση της έρευνας για την «Πόλη του μέλλοντος» από τους συνεργάτες του Κωνσταντίνου Δοξιάδη, μετά τον θάνατο του τελευταίου¹. Το συγκεκριμένο άρθρο περιλαμβάνει μεταξύ άλλων ένα διάγραμμα υπό τη μορφή γραφικής παράστασης, στο οποίο εικονογραφούνται με σαφή τρόπο ορισμένες προβλέψεις για το μέλλον της ανθρωπότητας. [εικ. 1] Ο άξονας Χ της παράστασης είναι χρονολογικός, ξεκινάει από το έτος 1900 και καταλήγει στο έτος 2300, ενώ ο άξονας Υ καταγράφει τις πιθανότητες εκδήλωσης σοβαρών κρίσεων την ίδια περίοδο. Ουσιαστικά στο συγκεκριμένο διάγραμμα καταγράφονται οι πιθανότητες ολοσχερούς καταστροφής του ανθρώπινου πολιτισμού, σύμφωνα με τα στοιχεία που συγκέντρωσε η ομάδα συνεργατών του Δοξιάδη. Αν μελετήσουμε πιο συγκεκριμένα τα δεδομένα του διαγράμματος θα δούμε ότι η καμπύλη υψηλού κινδύνου κορυφώνεται στο έτος 2035, οπότε και ο κίνδυνος καταστροφής αγγίζει το 30%. Μετά από αυτή τη χρονολογία οι πιθανότητες μειώνονται και η ανθρωπότητα φαίνεται να εισέρχεται σε μια μακροχρόνια περίοδο γαλήνης και ασφάλειας.

Το συγκεκριμένο διάγραμμα είναι αποτέλεσμα διεπιστημονικής έρευνας από μελετητές διαφορετικών ειδικοτήτων για την πόλη και τον ανθρώπινο πολιτισμό του μέλλοντος. Γνωρίζουμε ότι η έρευνα αυτή χρηματοδοτήθηκε από το Ίδρυμα Ford² αλλά αποτέλεσε και προϋπόθεση, θεωρητικό δηλαδή υπόβαθρο για την εκπόνηση του εμβληματικού σχεδίου του γραφείου Δοξιάδη για την «Οικουμενόπολη»³. Στη συγκεκριμένη σειρά σχεδίων που το γραφείο Δοξιάδη μελετά από το 1959 έως το 1974, παρουσιάζεται μια πλανητική πόλη του 22^{ου} αιώνα που έχει πλέον υπερβεί τις κρίσεις και τις διαμάχες του παρελθόντος και αναπτύσσεται ομοιόμορφα και γαλήνια κατά μήκος όλων των ακτογραμμών του πλανήτη, συνενώνοντας χώρες, ηπείρους και πολιτισμούς. [εικ. 2]

Την ίδια περίοδο που το Γραφείο Δοξιάδη εκπονεί την έρευνα για την Πόλη του Μέλλοντος και τα σχέδια της «Οικουμενόπολης», ελάχιστες εκατοντάδες μέτρα πιο μακριά, ένα άλλο αθηναϊκό αρχιτεκτονικό γραφείο εκπονεί μια αντίστοιχη ερευνητική μελέτη. Πρόκειται για τον Τάκη Χ. Ζενέτο και τους συνεργάτες του που εκπονούν τη δική τους μελέτη για την πόλη του μέλλοντος. Η «Ηλεκτρονική πολεοδομία» περιλαμβάνει δεκάδες αναλυτικά σχέδια πολεοδομικής κλίμακας αλλά και αρχιτεκτονικές λεπτομέρειες. Τυγχάνει να γνωρίζουμε από μαρτυρία του Μανόλη Μαρμαρά πως για ένα από αυτά ο Ζενέτος ήταν ιδιαίτερα υπερήφανος⁴. Πρόκειται για το σχέδιο εκείνο που τεκμηριώνει κατασκευαστικά τη δυνατότητα φύτευσης στο χωροδικτύωμα της κάθετα αναπτυσσόμενης πόλης. [εικ. 3] Εκεί παρουσιάζεται ένα ρίζωμα δέντρου το οποίο αναπτύσσεται μέσα σε μια μεταλλική δικτυωματική κατασκευή δίχως την παρουσία χώματος. Ο Ζενέτος στο σημείο αυτό προτείνει ένα σύστημα ψεκασμού, ένα είδος αεροπονίας όπως θα την ονομάζαμε σήμερα,

[1] John G. Papaioannou, «The Road to Ecumenopolis» στο *Ekistics*, Vol. 62, No. 373/374/375 (July/August-September/October-November/December 1995), σ. 177-208.

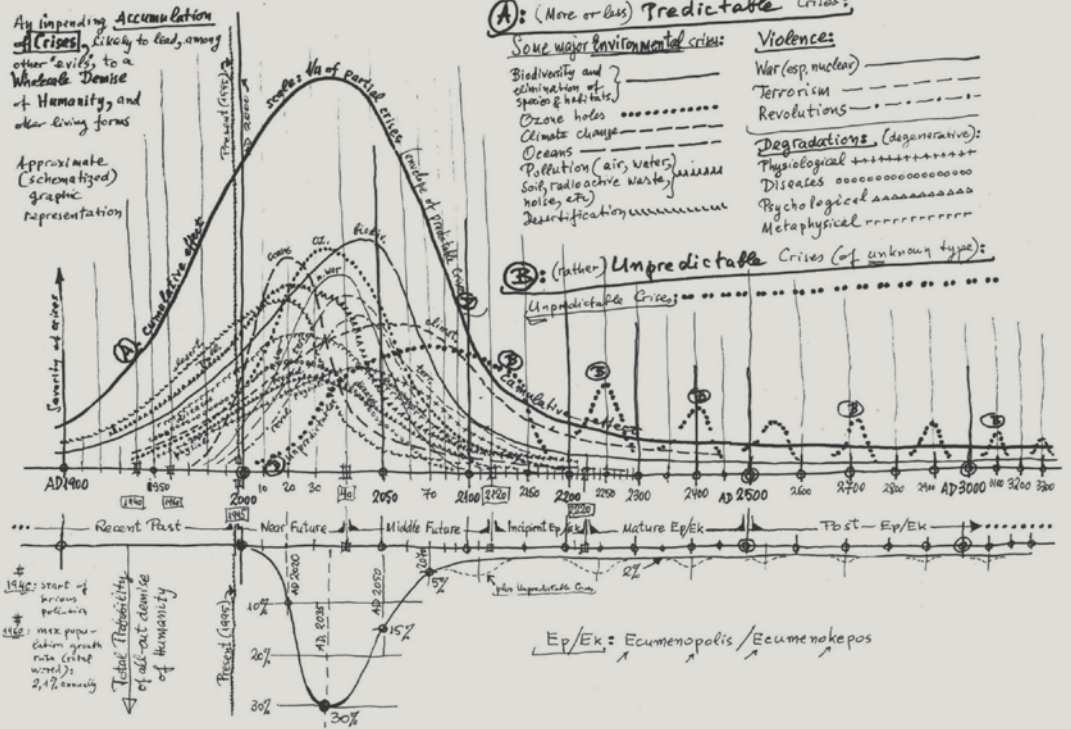
[2] Βλ. Lefteris Theodosis, *Victory Over Chaos? Constantinos A. Doxiadis and Ekistics 1945-1975*, Universitat Politècnica de Catalunya. Departament de Teoria i Història de l'Arquitectura i Tècniques de Comunicació (2015), σσ. 258-263.

[3] Βλ. C.A. Doxiadis, «Ecumenopolis: The coming world-city», *Ekistics*, Vol.72, No.430/435, *A reader on ekistics, thirty years after C.A. Doxiadis* (January-December 2005), σσ. 189-206.

[4] Μανόλης Β. Μαρμαράς, *Συναντήσεις με αρχιτέκτονες και άλλες προσωπικότητες*, Αθήνα: Μήρινθος, (2017), σσ. 48-49.

An impending Accumulation of Crises, likely to lead, among other evils, to a Wholesale Demise of Humanity, and other living forms

Appropriate (schematic) graphic representation

1

ECUMENOPOLIS 2060

2

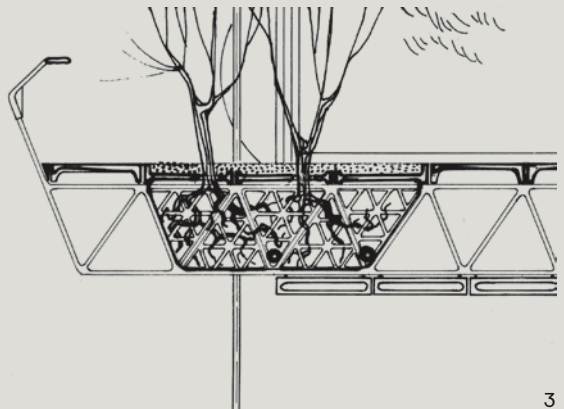
όπου η ανάπτυξη των δέντρων είναι εφικτή δίχως χώμα και σε απόσταση από το φυσικό έδαφος. [εικ. 4]

Ο Ζενέτος στο σχέδιο του για την πόλη του μέλλοντος είχε θέσει δύο βασικούς στόχους: αφενός μεν να αφήσει ελεύθερο το φυσικό έδαφος και αφετέρου να δημιουργήσει ένα περιβάλλον διαβίωσης σε κάθετη ανάπτυξη στο οποίο να είναι έντονη η παρουσία φυσικών στοιχείων.⁵ Για να επιτευχθεί αυτό είναι απαραίτητη η κάθετη φύτευση, η δημιουργία ενός «κάθετου δάσους» όπως θα το ονομάζαμε σήμερα, με το ελάχιστο δυνατό βάρος. Γνωρίζουμε ότι ο Ζενέτος αναζητά στοιχεία για τις επερχόμενες τεχνολογίες που θα εφαρμοστούν στην κατασκευή μέσα από επιστημονικά περιοδικά της εποχής όπως το *Science*. Γνωρίζουμε ακόμη ότι στην Ηλεκτρονική πολεοδομία δεν υπάρχουν ασαφείς κατασκευαστικές αναφορές. Όλες οι σχεδιαστικές αποφάσεις έχουν διερευνηθεί με βάση όχι τις δυνατότητες της εποχής, αλλά τις γνώσεις που είναι τότε διαθέσιμες για τις επερχόμενες τεχνολογικές εξελίξεις. Πρόκειται λοιπόν για μια έρευνα «μέσα από τον σχεδιασμό», όπου η μελέτη και αξιολόγηση των τεχνικών - επιστημονικών δεδομένων που αντλούνται από τη βιβλιογραφία, συνοδεύεται από τη σχεδιαστική επεξεργασία μιας οραματικής πρότασης, η οποία συντελείται παράλληλα.⁶

Στην πρώτη περίπτωση του γραφείου Δοξιάδη έχουμε λοιπόν να κάνουμε με μια τεκμηριωμένη διεπιστημονική έρευνα η οποία χρησιμοποιείται για την εκπόνηση μιας οραματικής σχεδιαστικής μελέτης. Η έρευνα αυτή εκπονείται από πλήθος ειδικών επιστημόνων και οργανώνεται από το Αθηναϊκό Τεχνολογικό Ινστιτούτο -ένα ιδιωτικό δηλαδή ερευνητικό κέντρο το οποίο έχει ιδρύσει ο ίδιος Δοξιάδης. Ενώ στη δεύτερη περίπτωση του Ζενέτου έχουμε να κάνουμε με μια σχεδιαστική έρευνα η οποία αφομοιώνει επιστημονικά δεδομένα ώστε να οδηγηθεί σε καινοτόμο σχεδιασμό. Στην «Ηλεκτρονική πολεοδομία» δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε τα όρια μεταξύ της ερευνητικής και της σχεδιαστικής πρακτικής. Η βιβλιογραφική έρευνα γίνεται για να δώσει κατευθύνσεις στον σχεδιασμό. Αλλά και ο ίδιος σχεδιασμός αποτελεί βασικό μέρος της έρευνας καθώς δίνει μορφή στις τεχνικές δυνατότητες που διερευνώνται. Ο σχεδιασμός του ριζώματος μέσα στο χωροδικτύωμα αποτελεί εξίσου σημαντικό μέρος της ερευνητικής διαδικασίας όσο και η βιβλιογραφική μελέτη των άρθρων για νέους τρόπους φύτευσης δίχως χώμα. Η πρώτη περίπτωση του Δοξιάδη αφορά ένα παράδειγμα αυτοτελούς έρευνας, το οποίο όμως χρησιμοποιείται και ως βάση «για τον σχεδιασμό». Ενώ στο παράδειγμα του Ζενέτου η ίδια η έρευνα γίνεται «μέσα από τον σχεδιασμό». Στη μία περίπτωση οι διαδικασίες έρευνας και σχεδιασμού διαχωρίζονται, ενώ στην άλλη ταυτίζονται.

[5] Βλ. Τάκης Χ. Ζενέτος, «Ηλεκτρονική πολεοδομία» στα *Αρχιτεκτονικά Θέματα 7* (1973), σ. 112 και Τάκης Χ. Ζενέτος, «Ηλεκτρονική πολεοδομία» στα *Αρχιτεκτονικά Θέματα 8* (1974), σ. 124.

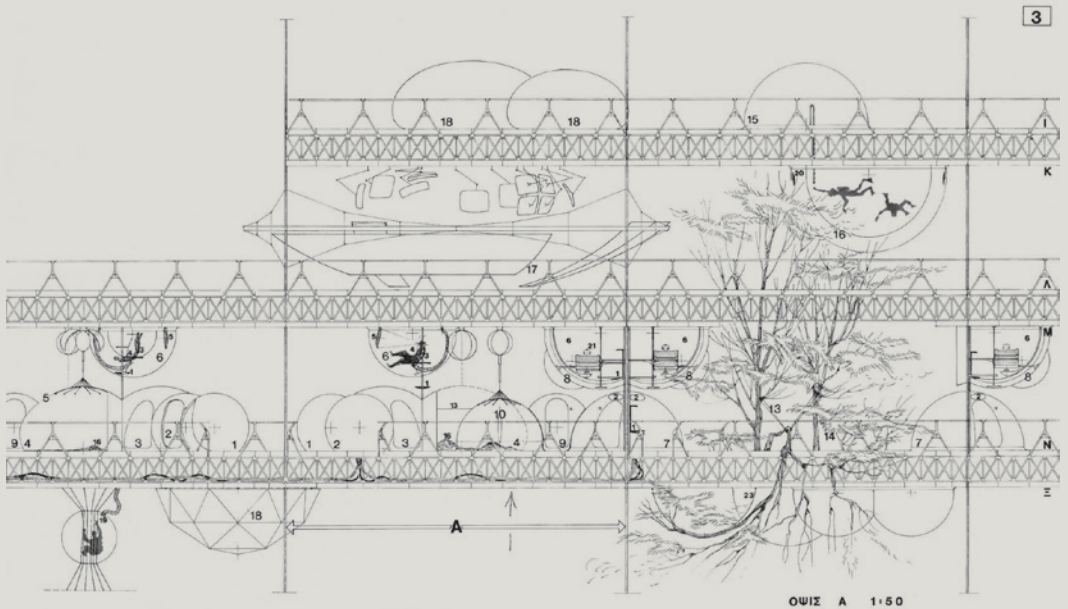
[6] Οι μελέτες των Κ. Δοξιάδη και Τ.Χ. Ζενέτου για την πόλη του μέλλοντος παρουσιάζονται στην έκθεση *Tomorrows* στην Αθήνα το 2017. Εκεί γίνεται για πρώτη φορά μετά τον θάνατο του Ζενέτου αναλυτική παρουσίαση της «Ηλεκτρονικής πολεοδομίας». Βλ. Daphne Dragona και Panos Dragonas (Επιμ.), *Tomorrows: Urban Fiction for Possible Futures*, Athens: Onassis, 2018.

Η έρευνα του Δοξιάδη δημοσιεύεται με τον επιστημονικά αποδεκτό τρόπο σε πολυάριθμα άρθρα στο περιοδικό *Ekistics* και είναι σήμερα ψηφιακά προσβάσιμη από το σύνολο της επιστημονικής κοινότητας. Από την άλλη πλευρά, η «Ηλεκτρονική πολεοδομία» δεν παρουσιάζεται σε επιστημονικά περιοδικά. Παρουσιάζεται αρχικά σε δύο εκθέσεις για τη σύγχρονη κατοικία στο Ζάππειο, αλλά σήμερα την ολοκληρωμένη μορφή της τη γνωρίζουμε κυρίως από τη συνοπτική παρουσίαση της σε τέσσερις πυκνά γραμμένες δημοσιεύσεις των *Αρχιτεκτονικών Θεμάτων*. Πολύτιμες σίγουρα, που όμως δεν αναδεικνύουν στο βαθμό που θα έπρεπε τη μελέτη. Η παραπάνω σύγκριση μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι η δυσκολία αναγνώρισης και αξιολόγησης της έρευνας που γίνεται «μέσα από τον σχεδιασμό» είναι μεγαλύτερη της έρευνας που γίνεται «για τον σχεδιασμό». Βασικό πρόβλημα εδώ είναι η απουσία σαφώς προσδιορισμένων κριτηρίων που να ορίζουν τι σημαίνει σχεδιαστική έρευνα και πως αυτή αξιολογείται. Αντίθετα, στην έρευνα που γίνεται «για τον σχεδιασμό», η οποία είναι σε σημαντικό βαθμό διακριτή της σχεδιαστικής πράξης, υπάρχει η δυνατότητα αξιολόγησης με τον συνήθη επιστημονικό τρόπο, μέσα δηλαδή από τις σχετικές κρίσεις συνεδρίων, επιστημονικών περιοδικών κτλ. Ο Κωνσταντίνος Δοξιάδης και οι συνεργάτες του αξιοποιούν με τον καλύτερο τρόπο αυτή τη δυνατότητα. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι ακόμη και σήμερα δημοσιεύονται πολυάριθμες επιστημονικές μελέτες οι οποίες αντλούν πληροφορίες και δεδομένα από το έργο τους. Αντίθετα, το ερευνητικό έργο του Ζενέτου αναγνωρίστηκε σε πολύ μικρό βαθμό όσο ο ίδιος ήταν στη ζωή. Γνωρίζουμε μάλιστα από μαρτυρίες συνεργατών του πως αυτό συνέβαλε στην απογοήτευση και το τραγικό τέλος του.⁷ Η περιορισμένη σε έκταση παρουσίαση του έργου έχει συμβάλει στη δημιουργία ενός μύθου για τον δημιουργό του, η οποία μπορεί να κρατάει διαχρονικά ζωντανό το ενδιαφέρον για τη μελέτη, ελάχιστα όμως έχει συμβάλει στην κατανόηση και σε βάθος αξιολόγηση της.

Παρ' όλες τις διαφορές τους, οι δύο παραπάνω μελέτες παρουσιάζουν ορισμένα σημαντικά κοινά χαρακτηριστικά. Πέραν της κοινής θεματολογίας και στις δύο περιπτώσεις είναι έκδηλη η πίστη στην πρόοδο και τις δυνατότητες της επιστήμης. Δεν πρόκειται για έργα τα οποία εκφράζουν μια εσωτερική ανάγκη δημιουργίας, αλλά για ερευνητικές μελέτες που απευθύνονται στην κοινωνία και διατηρούν την ελπίδα για τη δημιουργία ενός καλύτερου κόσμου μέσα από την έρευνα και τον σχεδιασμό. Επιγραμματικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι πρόκειται για έργα τα οποία αποσκοπούν στο κοινωνικό όφελος, για μελέτες δηλαδή που θέλουν να προσφέρουν στην κοινωνία. Σε μια εποχή η οποία χαρακτηρίζεται από την απουσία βεβαιοτήτων, η διάσταση αυτή του κοινωνικού οφέλους μπορεί να αποτελέσει ένα πρώτο βασικό κριτήριο αξιολόγησης μιας ερευνητικής διαδικασίας, ασχέτως της μεθοδολογίας που ακολουθεί. Ειδικά σε εποχές όπως αυτή που ζούμε σήμερα, όπου η καμπύλη κινδύνου ολοκληρωτικής καταστροφής πλησιάζει ανησυχητικά το σημείο κορύφωσης της.

[7] Βλ. τις μαρτυρίες συνεργατών και φίλων του Τ.Χ. Ζενέτου στη συζήτηση με θέμα «Τάκης Χ. Ζενέτος: «Ηλεκτρονική πολεοδομία» 40 χρόνια μετά», Στέγη Ιδρύματος Ωνάση, 29 Ιουνίου 2017. <https://www.onassis.org/el/video/tomorrows-takis-ch-zenetos-electronic-urbanism-40-years-after>

3

4

[εικ. 1] Γιάννης Παπαϊωάννου, Οι επικείμενες κρίσεις – Συσώρευση προβλέψιμων και μη προβλέψιμων κρίσεων (1995). Πηγή: Ekistics, Vol. 62, No. 373/374/375 (July/August–September/October–November/December 1995), σ. 181 [εικ. 2] Κωνσταντίνος Α. Δοξιάδης, Οικουμένη 2060 © Ίδρυμα Κωνσταντίνου & Εμμάς Δοξιάδη [εικ. 3] Τάκης Χ. Ζενέτος, Δικτύωμα αναπτύξεως ριζικού συστήματος και σωληνώσεις κλειστού κυκλώματος διατροφής με ψεκασμό (1971) © Αρχείο Τάκη Χ. Ζενέτου [εικ. 4] Τάκης Χ. Ζενέτος, Μερική όψη του χωροδικτύωματος της ηλεκτρονικής πόλης (1971) © Αρχείο Τάκη Χ. Ζενέτου

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ...ΣΧΕΔΙΑΣΤΙΚΗΣ ΔΥΝΑΜΗΣ
ΜΙΑ ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ
ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΜΕΣΩ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

Νίκος Πατσαβός | Αν. Καθηγητής ΠΙ

Maintenant je sais que l'art est une sottise.
 (Rimbaud, Arthur. Œuvres Complètes, Paris: 1954)

Σκοπός της σημερινής εισήγησης είναι η χαρτογράφηση σημαντικών ερωτημάτων που σχετίζονται με την σύγχρονη τάση για τα PhDs by Design. Η προέλευση και αφορμή των σημειώσεων που ακολουθούν είναι αρκετά συγκεκριμένη· σχετίζεται με την AA Graduate School of Architecture, μια σειρά συζητήσεων με τον Mark Cousins, και την μετέπειτα συμμετοχή σε ανάλογα fora στο πλαίσιο της ΕΑΑΕ (Ευρωπαϊκής Ένωσης για την Αρχιτεκτονική Εκπαίδευση) και του Κολεγίου Αρχιτεκτόνων της Καταλονίας. Το κείμενο έπεται της ζωντανής συζήτησης που προηγήθηκε στο ψηφιακό δωμάτιο του ΑΠΘ και ενσωματώνει, εν είδει επιμελημένης απομαγνητοφώνησης, τόσο τις θέσεις του υποφαινόμενου όσο και τις παρεμβάσεις που αυτές κινητοποίησαν. Τα δύο κεντρικά θέματα της παρούσας προβληματικής είναι αφενός η «αρχιτεκτονικότητα» του εν λόγω ερευνητικού είδους, αφετέρου το πλαίσιο κριτικής και αξιολόγησής του.

Μια πρώτη αναγκαία διάκριση είναι ιστορικού χαρακτήρα. Οι διατριβές αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος, μέχρι πρόσφατα, εκπονούνταν, κυρίως, σε τμήματα Ιστορίας (και Ιστορίας Τέχνης). Ένα αντίστοιχο παράλληλο οικοσύστημα είχε αναπτυχθεί, ιδιαίτερα μεταπολεμικά, σε σχολές τεχνολογικού και θετικού προσανατολισμού. Η δεύτερη περίπτωση δεν θα μας απασχολήσει εδώ περισσότερο δεδομένου ότι η μεθοδολογία και τα κριτήρια αξιολόγησής τους ήταν εξαρχής (απόλυτα) σαφή και ήδη δεδομένα-αντικειμενικά. Ταυτόχρονα, η τεχνολογική έρευνα, αν και δίνει δυνατότητες εξέλιξης του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού, παραμένει ένα ανεξάρτητο και διακριτό πεδίο το οποίο δεν συμμετέχει στον κριτικό αναπροσδιορισμό του αρχιτεκτονικού λόγου, αν και αποτελεί, πολλές φορές, προϋπόθεση για την ανάπτυξή του. Η ανάπτυξη ερευνητικού έργου και διδακτορικών προγραμμάτων σπουδών εντός των αρχιτεκτονικών σχολών (οι οποίες πολύ πρόσφατα άρχισαν να απομακρύνονται από τον επαγγελματικό – μη ακαδημαϊκό τους χαρακτήρα) επιχειρεί την ενίσχυση της αυτονομίας της αρχιτεκτονικής έρευνας και τον αμεσότερο συσχετισμό της με τις προτεραιότητες της σχεδιαστικής σκέψης. Παρεμπιπτόντως, προϋπόθεση της σημερινής εισήγησης είναι η αντίληψη ότι ο σχεδιασμός αποτελεί ένα ανεξάρτητο πεδίο, απόλυτα διακριτό από την επιστήμη και την τέχνη. Αυτή είναι όμως μια μεγάλη και μάλλον δύσκολο να αναπτυχθεί εδώ θέση. Κλείνοντας αυτή την πρώτη επισήμανση, ας επιχειρήσουμε μια σύνοψη μέσω ενός παραδείγματος. Απέναντι στο Νιτσεικό δίλημμα, «ιστορία ή ζωή», αν υποθέσουμε ότι αναζητάμε το νόημα των ιστορικών σπουδών για αρχιτέκτονες, θα βοηθούσε να αντικαταστήσουμε την λέξη «ιστορία» με την λέξη «παρελθόν» ή και με την λέξη «προηγούμενο». Το ζήτημα, υπό την Καντιανή αντίληψη, δεν είναι η αναζήτηση μιας ιστορικής ουσίας, αλλά η ανάδειξη σχέσεων μεταξύ του αρχιτεκτονικού παρελθόντος και της σύγχρονης αρχιτεκτονικής δημιουργίας.

Πολλές από τις προτάσεις για ανάπτυξη αρχιτεκτονικών διδακτορικών προγραμμάτων μέσω σχεδιασμού δίνουν έμφαση στην προαγωγή μιας πιο «αρχιτεκτονικής» έρευνας. Τι σημαίνει αυτό και πώς αξιολογείται; Εντός της ΑΑ, η δυνητική ενοποίηση των Research Degrees & Design Degrees, τουλάχιστον σε διδακτορικό επίπεδο, συσχε-

τίστηκε (και) με το ευρύ φάσμα πειραματισμών, τεχνικών, εργαλείων, στάσεων, υποθέσεων εργασίας και μεθόδων που είχαν ήδη προκύψει από καινοτόμα μεταπτυχιακά προγράμματα, όπως το AA DRL. Σύμφωνα, μεταξύ άλλων, με τους πρώτους διευθυντές του προγράμματος Brett Steele και Patrick Schumacher, ο σύγχρονος σχεδιασμός θέτει μια σημαντική πρόκληση στις αρχιτεκτονικές σχολές, ιδιαίτερα στα προπτυχιακά προγράμματα. Το ζητούμενο, σε μια εποχή που η επαγγελματική πρακτική είναι όλο και περισσότερο ομαδική, διεπιστημονική και δια-τεχνολογική στη βάση της, είναι μια νέα αρχιτεκτονική (παιδαγωγική) κουλτούρα ομαδικής δουλειάς ερευνητικού-αναλυτικού προσανατολισμού. Όπως δηλώνουν συχνά, «ένα νέο συλλογικό (αρχιτεκτονικό) υποκείμενο γεννήθηκε στην εργαστηριακή οικολογία της σύγχρονης πρακτικής, εντός ενός περιβάλλοντος διασύνδεσης δημιουργικών ανθρώπων και ανοικτών μηχανών μη-ιεραρχικά δικτυωμένων». Όλα αυτά φαίνονται να μετατοπίζουν το βάρος της έρευνας από το πεδίο της ιστορικής κριτικής (the historical project) σε μια αντίληψη και κατανόηση των εργαλείων και μέσων. Το επιχείρημα αυτό (τα νέα μέσα γέννησαν ένα νέο επάγγελμα, ερευνητικής φύσης, γεγονός που οδηγεί σε μια νέα αρχιτεκτονική εκπαίδευση) δεν ξεκαθαρίζει αν η εξέλιξη αυτή (εφόσον βέβαια ισχύει) είναι φυσική, ή όχι κ.λπ.. Το ζήτημα αυτό και πάλι απλά μπορεί να σημειωθεί, σήμερα, και να συζητηθεί και ξεχωριστά. Στην παρούσα, μάλλον αρκεί να σχετικοποιηθεί καταρχήν η εξέχουσα αρχιτεκτονική ταυτότητα («αρχιτεκτονικότητα») που υπονοείται, κατά δεύτερον να κλείσουμε με αναφορά στα περίφημα κριτήρια αξιολόγησης (και ολοκλήρωσης).

Όπως έχει υποστηρίξει και ο Mark Wigley, με την ευκαιρία της ανάληψης της διεύθυνσης της Columbia GSAPP, οι αρχιτεκτονικές σχολές πρέπει να γίνουν πιο «πορώδεις», να ανοίξουν προς τον έξω κόσμο. Πρόκειται για μια αντιστροφή του ακαδημαϊκού, πρωσικού, ιδεώδους που όρισε το ευρωπαϊκό, και όχι μόνο, Πανεπιστήμιο, μέχρι και πολύ πρόσφατα, παρόλη την προφανή και γνωστή σε όλους μας, εγγενή δυσκολία προσαρμογής των αρχιτεκτονικών σχολών σε αυτό. Ήδη από την Αναγέννηση, κι αν όχι, σίγουρα από την εποχή του Διαφωτισμού και μετά, ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός είθισται να θεμελιώνεται στη βάση μιας σειράς προκαταρκτικών ερευνών (σχετικές με θέματα όπως η περιοχή μελέτης, το κτηριολογικό πρόγραμμα, ανάλογα συνθετικά προηγούμενα, ζητήματα υλικότητας, συμβολισμού, τύπων κ.ά.). Ιδιαίτερα μεταπολεμικά, η προκαταρκτική αυτή έρευνα ενέταξε, όλο και πιο δυναμικά, ζητήματα «εκτός αρχιτεκτονικής», με προσέλευση κοινωνιολογική, ψυχολογική κ.ά. Όλα αυτά δεν αποτελούν βέβαια την ίδια την σχεδιαστική μελέτη. Την τροφοδοτούν αλλά δεν ταυτίζονται μαζί της. Ορίζουν τις προθέσεις και τους περιορισμούς. Η έρευνα αυτή δεν είναι έρευνα (με την ακαδημαϊκή έννοια) εφόσον αναφέρεται σε ένα έργο (ένα project), κάτι μεμονωμένο και δεν έχει ως βασικό σκοπό την γενικευσιμότητα των συμπερασμάτων της. Παρόλα αυτά, είναι αποδεκτό ότι η πορεία αυτή οδήγησε σε μια, όλο και μεγαλύτερη, έμφαση στον σχεδιασμό ως μια διαδικασία (οιωνεί επιστημονικού χαρακτήρα) και όχι ως ένα προϊόν. Ας μας επιτραπεί, στο σημείο αυτό, άλλη μια σημείωση που δεν προλαβαίνουμε να τεκμηριώσουμε. Πολλές φορές, η αρχιτεκτονική έρευνα επενδύει τόσο έντονα στα αναπαραστατικά της μέσα και κώδικες, που το ερευνητικό αποτέλεσμα είναι είτε ένα αυτό-αναφορικό «σχέδιο» (αυτό δεν είναι έρευνα, όπως ειπώθηκε προηγουμένως) είτε μια νέα αρχιτεκτονική γλώσσα (αυτή, υπό προϋποθέσεις, μπορεί να είναι έρευνα).

Πού αλλού κρύβεται η έρευνα στην αρχιτεκτονική ...ζωή μετά την ακαδημία; Πολλά νέα γραφεία εφορμούν στους αρχιτεκτονικούς διαγωνισμούς ως πεδίο δοκιμής και ανάδειξης νέων υποθέσεων και μεθόδων, σπάνια με επιτυχή αποτελέσματα (ως προς

την βράβευση και ανάθεση του έργου). Αυτό, αντανakλά μια διπλή συνθήκη, που τείνουμε να ξεχνάμε. Πρώτον, ο πειραματισμός δεν μπορεί παρά να βασίζεται σε πολλά σφάλματα – στην αποτυχία. Αλλιώς, δε θα αναζητούσε κάτι που δεν είναι ήδη γνωστό και ασφαλές. Δεύτερον, η επαγγελματική ανάθεση δεν έχει ως κυρίαρχο κριτήριο την εξέλιξη της αρχιτεκτονικής γνώσης. Άρα, αυτό που υπονοείται εδώ είναι ότι τα PhDs by Design μπορούν να προσφέρουν μια πιο δημιουργική οδό παράκαμψης των ερευνητικών αδιεξόδων της... μετά το δίπλωμα ζωής. Κάτι δεύτερο, πιο σημαντικό που προκύπτει, και ας το επαναλάβουμε, είναι το εξής: η επαγγελματική έρευνα έχει ως διακύβευμα ένα αντικείμενο (ένα έργο), ενώ η ακαδημαϊκή έρευνα ένα πρόβλημα. Τα προβλήματα υπάρχουν σε ένα περιβάλλον γενικότητας και δεν είναι μοναδικά-μεμονωμένα. Ταυτόχρονα, εξαρχής, αναπτύσσονται σε έναν χώρο που διέπεται από κατηγορίες όπως η αποδειξιμότητα/ διαψευσιμότητα, τα τεκμήρια, η λογική συνέχεια κ.λπ. Ανάλογα, έστω με την παραδοχή του «νέου συλλογικού δημιουργικού υποκειμένου» που προαναφέρθηκε, το προκείμενο για την αρχιτεκτονική εκπαίδευση δεν αλλάζει ολοκληρωτικά: «πώς κάνουμε μια ομάδα δημιουργική;» αντί για το «πώς κάνουμε ένα άτομο δημιουργικό;». Επίσης, αν και ο σύγχρονος (ερευνητικός στη βάση του) σχεδιασμός δίνει έμφαση στις διαδικασίες, μια ακαδημαϊκή διατριβή δύσκολα μπορεί να ξεφύγει από την απαίτηση της πρωτοτυπίας και της αυθεντικότητας. Το αίτημα αυτό μπορεί εύκολα να γίνει κατανοητό, αν αναφερόμαστε σε ένα πεδίο «προβλημάτων». Το ίδιο δεν ισχύει για ένα «πεδίο αντικειμένων».

Ο πειραματισμός και ο επιστημονισμός, η έρευνα έστω ως φόρμα και μεταφορά, αποτελεί πάγιο χαρακτηριστικό της καλλιτεχνικής και αρχιτεκτονικής πρωτοπορίας του εικοστού αιώνα. Το ζητούμενο σήμερα είναι μια τρίτη αντίστοιχη απόπειρα δανεισμού από το πεδίο της επιστήμης, ή ο καθορισμός και η αποδοχή του σχεδιασμού ως ένα αυτόνομο ερευνητικό πεδίο με τα δικά του μέσα, γλώσσα, κριτήρια κ.λπ.; Όπως συνέβη και με την επίκληση της μηχανικής και της μηχανολογίας από το μοντέρνο, τα σύγχρονα δάνεια από επιστήμες όπως η θεωρία συστημάτων και δικτύων, η βιολογία κ.ά., έστω ως μεταφορικά ή μετωνυμικά σχήματα, καταλήγουν να εμπλουτίζουν, να διευρύνουν την έννοια του «αρχιτεκτονικού», το πεδίο δηλαδή της αρχιτεκτονικής (η επιστημολογική ταυτότητα της οποίας καθορίζεται από την διαρκή ενσωμάτωση, διεύρυνση και μετατόπιση στη βάση νέων χρησιδανείων). Αν υποθέσουμε ότι η αρχιτεκτονική δεν έχει έναν τελικό σκοπό, τότε και η διαρκής αυτή αναθεώρηση, δεν μπορεί να ολοκληρωθεί ούτε να περιοριστεί και να προβλεφθεί. Ίσως, το σημείο εφήμερης δικαίωσης κάθε ανάλογης απόπειρας είναι όταν παγιωθεί ως ένα αναγνωρίσιμο σύστημα μορφών, ένα στυλ, ακόμα και αν το αίτημα, στη βάση του, ήταν η αντίθεση στην ίδια την έννοια του στυλ.

Το τελευταίο ζήτημα, για σήμερα, είναι αυτό της κριτικής (judgement), της κρίσης, της αξιολόγησης. Το νέο αρχιτεκτονικό ερευνητικό είδος υπό διερεύνηση, το PhD by Design, θα αξιολογηθεί ως προς το πεδίο εφαρμογής των συμπερασμάτων του, δηλαδή τον σχεδιασμό. Το θέμα, αρχικά τουλάχιστον, δεν είναι η μορφή της κριτικής, αλλά η σχέση της με την αρχιτεκτονική. Η συνήθης, παρόλα αυτά, μορφή ενός PhD by Design, είναι διμερής. Περιέχει ένα «αντικείμενο» και ένα «κείμενο». Κρίνονται με διαφορετικά συστήματα αξιολόγησης; Όχι, γιατί μιλάμε για δύο ανεξάρτητες οντότητες αλλά για μια, σχεδόν μεταφυσική, δυσυπόστατη μορφή. Ποιος ο ρόλος του κειμένου και ποιος του έργου; Αυτό που κρίνεται είναι το έργο ή το κείμενο; Τα ερωτήματα αυτά έχουν απασχολήσει πολλές φορές τους ...μπερδεμένους αξιολογητές ανάλογων διατριβών. Θα μπορούσε μια αντίστοιχη διατριβή να μην περιέχει καθόλου κείμενο;

Όσο και αν, εύκολα, θα σπεύδαμε να εξορκίσουμε τον διαχωρισμό αυτό, κειμένου και... σχεδίου, η ρίζα του (και είναι ισχυρή) βρίσκεται στην παραδοσιακή διάκριση, πρακτικής και θεωρίας (ή, με τους όρους της αρχής της εισήγησης, ζωής και ιστορίας). Ανάλογα, η διάκριση αυτή συσχετίζεται με τη γενεαλογία της διαφοράς μεταξύ επιστήμης (γνώσης) και τέχνης. Ο Καντ αναφέρεται σε δύο είδη «κριτικής-κρίσης», την «καθοριστική» (determinative) και την «αναστοχαστική» (reflective). Η πρώτη αφορά τον προσδιορισμό του τι κάτι είναι και τι δεν είναι. «Αυτή είναι μια ντομάτα». Η δεύτερη αφορά την επίδραση ενός «κάτι» (ενός αντικειμένου) σε ένα υποκείμενο. Αντίστοιχα, ο Αριστοτέλης ξεπερνά την απόλυτη διάκριση ιδέας και πράξης, προτείνοντας τις σύνθετες διατυπώσεις «δημιουργικός στοχασμός και κριτική πράξη». Με τους όρους αυτούς, καταλήγουμε, και ελπίζω να μην ήταν περιττό το σκεπτικό που προηγήθηκε, ότι, ίσως η πιο εύστοχη και συνοπτική διατύπωση του υποδείγματος μιας αρχιτεκτονικής διατριβής by Design έχει ήδη αποδοθεί στον Marcel Duchamp: «Ceci n'est pas une pipe».

ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΟΝ ΕΡΩΤΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΝΑΓΚΗ: Η ΗΔΟΝΗ ΚΑΙ Η ΟΔΥΝΗ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Γιώργος Γ. Τζιρτζιλάκης | Καθηγητής ΠΘ

Για να το κρίνουμε αυτό, αρκεί να διερευνήσουμε το εύρος των αποκλίσεων που κάνει ο Michel Foucault προκειμένου να φτάσει ν' αρνηθεί τον άνθρωπο.

— Jacques Lacan, *La psychanalyse. Raison d'un échec*, 1967.

1. Ο ελλείπων κρίκος (προοίμιο στη οικεία νεωτερικότητα)

Ό,τι αποκαλούμε «αρχιτεκτονική δημιουργία και έρευνα» στη χώρα μας χαρακτηρίζεται από απανωτές μετατοπίσεις και διαρκείς μετασχηματισμούς. Άλλοτε είναι τα κτήρια και ο σχεδιασμός στο επίκεντρο, άλλοτε η ιστορία, ή μάλλον καλύτερα η παράδοση σύντηξη *ιστορίας-θεωρίας*, άλλοτε ηγεμονεύει η επιστήμη, άλλοτε η μεθοδολογική νεύρωση, άλλοτε η κοινωνική διάσταση, άλλοτε οι ψηφιακές τεχνολογίες, άλλοτε τα κοινοτικά προγράμματα και ούτω καθεξής. Νομίζω ότι οι παράλληλοι αυτοί άξονες συνήθως παραμένουν ασύμπτωτοι και περισσότερο εναλλάσσονται παρά συνδέονται.

Για παράδειγμα, οι ιστορικο-θεωρητικές επεξεργασίες σπανίως μετουσιώνονται σε συγκροτημένες σχεδιαστικές γλώσσες, προσθέτοντας απλά ορισμένες μοναδικές ερμηνευτικές στιγμές ή έστω αρχαιακές ανακαλύψεις. Κατά έναν περιεργο τρόπο, το προβάδισμα της ιστορικο-θεωρητικής προσέγγισης σταδιακά απέκτησε το χαρακτήρα μιας επιτάφιας πράξης, ένα είδος αποχαιρετισμού για τον προγενέστερο αρχιτέκτονα που εξετάζεται. Ενώ, ταυτόχρονα, μεγάλο μέρος του σύγχρονου σχεδιασμού –που εκφράζει την πρωταρχική ενορμητική διέγερση της αρχιτεκτονικής δημιουργίας– απομακρύνεται από το άλλο του μισό, την έρευνα, τουλάχιστον όπως τη γνωρίσαμε στην περίοδο της νεωτερικής και μετα-νεωτερικής έκρηξης. Μπορεί τα τελευταία χρόνια να παράγεται ένας υπολογισιμος αριθμός αξιόλογων κτηρίων –ως επί το πλείστον μονοκατοικιών– με αριστοτεχνικό ατομικό στιλ αλλά χωρίς αναγνωρίσιμα ερευνητικά ίχνη και συμμετοχή στις εξελικτικές διαδικασίες της αρχιτεκτονικής έρευνας. Με αποτέλεσμα, από τη μια να δεσπόζει η αδιαμεσολάβητη εξωτερικότητα της αγοράς και από την άλλη η εσωτερικότητα της ερμηνείας. Με λίγα λόγια, ζούμε τη μεγαλύτερη διάζευξη στην ιστορία της αρχιτεκτονικής μας κουλτούρας που μας υποχρεώνει να αναζητήσουμε νέες συνάψεις και αρθρώσεις, ακόμη και «εξώμυχα» (*extimacies*¹) που εκθέτουν και τις δύο αυτές συνιστώσες στο κενό που τις χωρίζει.

Εξού και οι διερευνητικές αναθεωρήσεις μένουν περισσότερο ως διανοητικοί συγκλονισμοί και εξιδανικεύσεις, χωρίς αντίκρισμα σε εκείνο που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «πρακτική κριτική», με σχεδιαστική επιρροή στην ιστορία των ενδοαρχιτεκτονικών σχέσεων. Στη νεότερη αρχιτεκτονική και καλλιτεχνική παραγωγή της χώρας μας, ο νεότερος αρχιτέκτονας, όπως και ο καλλιτέχνης, συχνά θεωρεί ότι είναι πατέρας του εαυτού του. Οι πολιτισμικές αιτίες μιας τέτοιας στάσης είναι σύνθετες², αξίζει ωστόσο να αναφέρου-

[1] Πρόκειται για νεολογισμό του Jacques Lacan που συνδυάζει την *intimité* με την *extimité*, παράγοντας την *extimité*. Έχει μεταφραστεί και ως «εκ-σωτερικότητα» και σημαίνει ένα είδος «εξωτερικευμένης οικειότητας» ή «ενδόμυχης εξωτερικότητας»: Πρβλ. Ζακ-Αλέν Μιλέρ, «Καταληκτικές επισημάνσεις στο κλείσιμο της συγκέντρωσης για τα αδύνατα επαγγέλματα ενάντια στις ψευδείς υποσχέσεις περί ασφάλειας», μτφρ. Γιάννης Δημητράκος, Επαμεινώνδας Θεοδωρίδης: <https://www.hellenicsociety-nls.gr/Articles/26/FILE/37/>

[2] Αξίζει να συνοψίσουμε την άποψη που υποστηρίζει ο Peter Sloterdijk: Με τη νεωτερικότητα δεν σκοτώσαμε μόνο τον Θεό (όπως έγραψε ο Νίτσε), αλλά αρχίσαμε να εξαλείφουμε τους πατέρες. Η νεωτερικότητα σηματοδοτεί την έναρξη μιας αντι-γενεαλογικής ανατροπής, δηλαδή την αποδέσμευση του ατόμου από την αλυσίδα της συνέχειας που το συνέδεε σταθερά με τις προηγούμενες γενιές: *I figli impossibili della nuova era*, μτφρ. Francesco Clerici, Mimesis, Μιλάνο 2018.

με την κραυγαλέα εξαίρεση των δύο «ελληνοκεντρικών» φανών της αρχιτεκτονικής μας κουλτούρας, του Δημήτρη Πικιώνη και του Άρη Κωνσταντινίδη, απέναντι στους οποίους διαφορετικές γενιές αρχιτεκτόνων δεν φείδονται τις οφειλές -εντός και εκτός έρευνας.

Στο επίκεντρο παραμένουν οι εκδοχές της «νεωτερικότητας» και οι ανθρωπολογικές συνέπειές της. Τα δημοφιλή παραδείγματα του Πικιώνη και του Κωνσταντινίδη, διαδέχτηκαν ο Κωνσταντίνος Δοξιάδης και ο Ιωάννης Δεσποτόπουλος, και αργά αλλά σταθερά έρχεται η ώρα του Τάκη Ζενέτου, ο οποίος, με τη διάδοση της πανδημίας, βρέθηκε στη δίνη μιας επιπόλαιης ταυτολογικής πτώχευσης στη διαδικτυακή προφητεία των «τηλε-διασκέψεων» και της «τηλε-εργασίας».

Αξίζει, ωστόσο, να επιχειρήσουμε μια σύνοψη του πολιτισμικού προσήμου που διακυβεύεται. Θέλω να πω ότι πλάι στην πρωτογενή φιλέρευνο διάθεση και την επιστημονική περιέργεια, μπορούμε να διακρίνουμε πολιτισμικές σταθερές και κατευθύνσεις³, στοιχεία γοητείας, μορφές αντιπερισπασμού από την ένδεια και τις ματαιώσεις του παρόντος, υποκατάστατα ικανοποίησης στα οποία όσο κι αν αποφεύγουμε να αναφερθούμε δεν παύουν να αποτελούν δραστικούς δείκτες του ερευνητικού πεδίου. Εν ολίγοις, η έρευνα χαρτογραφεί μια μυστική ιστορία και μια εθνογραφία της αρχιτεκτονικής κουλτούρας. Καταγράφει τις τροχιές, τις αναστολές, τις ασυνέχειες, τις παλινδρομήσεις και το φαντασιακό της τρέχουσας αρχιτεκτονικής κουλτούρας. Και κατά συνέπεια τη στάση μας απέναντι στους μετασχηματισμούς και τις εννοιολογήσεις των πόλεων.

Ξεκινώ με τους δύο πρώτους αρχιτέκτονες που προαναφέρθηκαν (Πικιώνης, Κωνσταντινίδης), το έργο των οποίων εδώ και δεκαετίες βρίσκεται στο ερευνητικό προσκήνιο. Και οι δύο απέναντι στη διάχυση της παγκοσμιοποίησης και τον ολοκληρωτισμό του καταναλωτισμού, αντιπαρέθεσαν την τοπικότητα και τις αντανάκλασεις της μυθολογίας του ευγενή και αθώου άγριου (για να θυμηθούμε τον Ρουσσώ): την αμόλυπτη υλικότητα ενός «φυσικού» κόσμου, με τις αντίστοιχες κρίσιμες διαφοροποιήσεις, κατά περίπτωση. Ο καθένας με το δικό του τρόπο επικεντρώθηκε στο πρόβλημα της μνήμης στη μακρά διάρκεια του πολιτισμού και αναζήτησε -ως αντίστιξη στη γραμμική εξελικτική διαδοχή του μοντέρνου- μια φαντασματική υλικότητα και μια ηθική των μορφών. Προσέδωσαν στην αρχιτεκτονική έναν ιερό, σχεδόν μυστικιστικό, τόνο και μια χειροτεχνική αισθαντικότητα, που όσο κι αν σήμερα μοιάζουν ξεπερασμένες, διατηρούν ένα ισχυρό δέος πρόσληψης και το υπόστρωμα μιας αρχέγονης ανθρωπολογικής κλήσης.

Οι περιπτώσεις του Δοξιάδη και του Ζενέτου βρίσκονται ακριβώς στον αντίποδα: παρόλα όσα χρήσιμα και πολύτιμα γράφονται, μοιάζει να διαφεύγει το αδυσώπητο κοινό υπόβαθρο, δηλαδή η κοσμοπολίτικη διάσταση της αρχιτεκτονικής: στην Ανθρωπόκαινο εποχή κάθε είδος σχεδιασμού δεν μπορεί παρά να είναι πλανητικός. Δηλαδή ένας σχεδιασμός του κόσμου, που αποκτά γενικεύσιμο όνομα: *Οικουμενούπολη*, και *Ηλεκτρονική Πολεοδομία*, αντίστοιχα. Παρά τις ιλιγγιώδεις διαφορές στην αρχιτεκτονική τους γλώσσα, και οι δύο μοιάζει να αντιλαμβάνονται την πολεοδομία ως διαδικασία παραγωγής και τον αρχιτέκτονα ως τεχνικό οργανωτή διαδικασιών.⁴ Από εδώ έλκει ένας ριζοσπαστικός νεωτερισμός αλλά και εκείνο που σήμερα μπορούμε να χαρακτηρίσουμε ως δυστοπική συνιστώσα στα δύο μεγάλης κλίμακας έργα τους (το οξύμωρο μιας «δυστοπικής ευτοπίας»), το οποίο πάσχισαν να αποτρέψουν.

[3] Εκτός τις περιοδικές δημοσιεύσεις, τις εκδόσεις, τις διαδικτυακές αναρτήσεις, τις ερευνητικές εργασίες και τις διδακτορικές διατριβές, ενδεικτικός είναι και ο κύκλος εκδηλώσεων *Αφετηρίες* (2014, 2015, 2017) του περιοδικού *Δομές*, προσφέροντας υλικό προς συγκριτική εξέταση.

[4] Για το θέμα αυτό πρβλ. και Manfredo Tafuri, «Lavoro intellettuale e sviluppo capitalistico», *Contropiano*, 2, 1970, σσ. 241-281, και *Progetto e utopia. Architettura e sviluppo capitalistico*, Laterza, Ρώμη-Μπάρι, 1973.

Μιλώντας, ωστόσο, για έρευνα, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε ότι και οι δύο, καθιέρωση στη χώρα μας μια *ιδιόζουσα θεωρητική* σημασία των μελετών μεγάλης κλίμακας, που απαξίωσε όχι τόσο η μεταμοντέρνα καταρράκωση των νεωτερικών ιδεολογημάτων αλλά η αποστειρωτική κατίσχυση του πραγματισμού. Ενώ εκείνο το είδος *θεωρητικής έρευνας* η οποία δεν είναι απλά και μόνο βοηθητική, ή προπαρασκευαστική στην κατασκευή των κτηρίων αλλά μια *ιδιότυπη εκδήλωση της πραγματικότητας* που δεν χρειάζεται υποχρεωτικά συγκεκριμένη υλοποίηση για να υπάρξει. Στον Ζενέτο, μάλιστα, η ζεύξη του *φυσικού* με το *τεχνητό* απέκτησε τον χαρακτήρα μιας υπερτεχνολογικής «θέλησης για δύναμη»⁵, με τη νιτσεική έννοια του όρου: «Τα μεγάλα πράγματα απαιτούν να μιλά κανείς με μεγαλείο: αυτό σημαίνει με κυνισμό και αθωότητα [...] Ανήσυχα, βίαια, βιαστικά: σαν ένα ποτάμι που θέλει να φτάσει στο τέλος, που δεν αναλογίζεται».

Το πολιτιστικό παράδειγμα του Δεσποτόπουλου, διατηρεί μια δική του θέση, παραμένοντας προσηλωμένο σε μια «νεκρή γλώσσα» της αρχιτεκτονικής που διεκδικεί επίμονα τη «μυστική συνάντηση» του *αρχαϊκού* με το *μοντέρνο*. Πρόκειται για μια κατεύθυνση που καλλιεργήθηκε ιδιαίτερα στη Ευρωπαϊκή κουλτούρα του μεσοπολέμου. Παρόλα αυτά, απλώθηκε σε μια εκτεταμένη περιοχή της αρχιτεκτονικής και καλλιτεχνικής παραγωγής του εικοστού αιώνα, σε τέτοιο βαθμό, ώστε να μπορεί να εγγραφεί στον κανόνα της εγχώριας νεωτερικότητας ως ο προνομιούχος της κώδικας.

Θα μπορούσα να αναφέρω σειρά παραδειγμάτων που κινήθηκαν με διαφορετικά μείγματα σ' αυτό το γενικό πλαίσιο, όπως η διερεύνηση της ποιητικής στιγμής στο «πολύτροπο» έργο του Δημήτρη Φατούρου, η αναγωγή την αρχιτεκτονικής σε μεταβαλλόμενο σύστημα, με υπεροχή του οργανισμού έναντι του μηχανισμού (Δημήτρης και Σουζάνα Αντωννάκη, Τάσος και Δημήτρης Μπίρης), η αρχαιολογική διάσταση της κατασκευής ως μια αρχέγονη δύναμη που δεν μπόρεσε να τιθασεύει η νεωτερικότητα (Κυριάκος Κρόκος) και, βέβαια, η «ανακάλυψη» του Νίκου Βαλσαμάκη, που προηγήθηκε όλων ενοποιώντας διαφορετικές Γενιές αρχιτεκτόνων, από τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1980: Τι είναι αυτό που διακυβεύθηκε σε αυτήν την περίπτωση και παραμένει εν πολλοίς πολιτισμικά ενεργό; Η απέχθεια στη μαζική διάχυση του λαϊκού και η νοσταλγία της ευγενούς πολυτέλειας μιας ήρεμης νεωτερικότητας που δεν είχαμε ποτέ (το χαμένο αντικείμενο του μοντέρνου) και γι αυτό δεν μπορεί να λείψει. Ένα συγκεκριμένο είδος «μοναχικής ευτυχίας» στη νεωτερικότητα, είναι εκείνο που επανέρχεται επίμονα εδώ. Εξού και το διαρκές ενδιαφέρον των περιοδικών μόδας για τις μονοκατοικίες του Βαλσαμάκη. Με διαφορετικούς όρους θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε τον αισθητισμό αυτής της «επαναφοράς» ως το *μοντέρνο σε κατάσταση κενότητας*, που ταυτίζεται με την εμπειρία της νεωτερικής ανίας και τη *στοχοανεσταλμένη διέγερση*.

Μπορούμε να παραθέσουμε και άλλα σημαντικά παραδείγματα που θα μας πήγαιναν μακριά. Ωστόσο, δεν χρειάζεται να είναι κανείς ειδήμων στις «σπουδές του φύλου» για να αναρωτηθεί: Και οι γυναίκες; Οι οποίες, όπως και μια σειρά αγνοημένοι αρχιτέκτονες που δραστηριοποιήθηκαν αθόρυβα στη σκιά των μεγάλων ονομάτων, χωρίς να βρουν θέση στις σελίδες των βιβλίων ιστορίας, είναι εκείνοι που συγκροτούν σε σώμα την ίδια τη νεωτερικότητα. Εκείνοι που «κάνουν την ιστορία», χωρίς να «παίρνουν θέση στην ιστορία».⁶

[5] Φρίντριχ Νίτσε, *Η θέληση για δύναμη*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, Πανοπτικόν, Θεσσαλονίκη, 2014.

[6] Άγγελος Τερζάκης, «Η ανώνυμη ιστορία», στο Σωτήρης Τριβιζάς (επιμ.), *Ελάσσονες ποιητές του Μεσοπολέμου*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2015: «Η νεολαία εκείνη που ήπιε σα σταγόνα νερό ένας θανάσιμος ήλιος, η επαρχία, η φτώχεια, η καταδωξη, η εξορία, η αρρώστια, η αστοχία, η προδοσία των άλλων, είχε ένα δράμα εσωτερικό και το δράμα είναι το μόνο που καταξιώνει τον άνθρωπο ηθικά, τον κάνει αξιοσέβαστο. [...] Άλλοι παίρνουν θέση στην ιστορία, άλλοι κάνουν την ιστορία. Αυτούς τιμώ».

Αυτή είναι η μεγάλη ανεξερεύνητη χέρσα γη της ιστορικο-θεωρητικής έρευνας, ο ελλείπων κρίκος της. Η Αλεξάνδρα Πασχαλίδου-Μωρέτη, η Αναστασία Τζάκου, η Σέβα Καρακώστα, η Αγνή Κουβελά, είναι μερικά και μόνο από τα ονόματα των γυναικών αρχιτεκτόνων⁷ που το έργο τους προδιαγράφει με τον καλύτερο τρόπο το πλουραλιστικό και υποβλητικό πεδίο της νεωτερικής συνθήκης. Και προπάντων, τις ιδιοσυγκρασίες, τις διαδικασίες, τις αποκλίσεις, τις χειροτεχνικές ιδιότητες, τη σωματικότητα, τον τοπιογραφικό τόνο και τις ενορμητικές τάσεις της αρχιτεκτονικής εμπειρίας.

2. Η γλώσσα του απόντος (εννοιολογικό ιντερμέδιο)

Πριν τα επιτεύγματα, τις ανακατευθύνσεις, τις αναστολές, τις ματαιώσεις, ακόμη και τις οπισθοδρομήσεις της έρευνας, προηγείται ένα ερώτημα το οποίο μοιάζει να εκκρεμεί: τι είναι και πως μπορούμε να ορίσουμε σήμερα την αρχιτεκτονική έρευνα και δημιουργία σήμερα –που με πολιτικούς όρους θα αποκαλούσαμε την κατεξοχήν μορφή *διανοητικής εργασίας* της αρχιτεκτονικής; Παίρνω ένα ανορθόδοξο παράδειγμα. Επτά χρόνια πριν την ίδρυση του Bauhaus, στις 29 Νοεμβρίου του 1912, ένας από τους πλέον επιδραστικούς φιλοσόφους του 20^{ου} αιώνα, ο Ludwig Wittgenstein απαντά στο ερώτημα «τι είναι η φιλοσοφία» με μια διάλεξη τεσσάρων λεπτών στο Moral Science Club του Πανεπιστημίου του Κέιμπριτζ. Αφού, προδιαγράφει τις συνήθεις μεθοδολογικές παραδοχές και τις προϋποθέσεις του θέματός του, καταλήγει: «φιλοσοφία είναι το σύνολο των πρωτόγονων προτάσεων (primitive propositions) οι οποίες θεωρούνται αληθινές (true) από τις διάφορες επιστήμες χωρίς απόδειξη (proof)». Για την καλύτερη κατανόηση της ερμητικής αυτής διατύπωσης, ο Wittgenstein μερικά χρόνια αργότερα στο *Tractatus* (1921) θα διευκρινίσει ότι οι «προτάσεις» αυτές είναι εικόνες ή μοντέλα (Bilder) της πραγματικότητας, από τη στιγμή που έχουν την ίδια μορφή (και δυνατότητες διευθέτησης) με την πραγματικότητα που απεικονίζουν.

Μπορούμε, άραγε, με αφετηρία το πνεύμα αυτού του ερεθιστικού ορισμού, και με τα δικά μας οικεία δεδομένα, τις σημασιοδοτήσεις και τις παρεκκλίσεις, να επιχειρήσουμε έναν ορισμό της αρχιτεκτονικής έρευνας και δημιουργίας; Παραθέτω μια πρώτη εκδοχή: *Η αρχιτεκτονική είναι ένα διασκορπισμένο σύνολο γνώσεων και πρακτικών κατοίκησης, που δημιουργούνται από τις αναπόδραστες ανάγκες και επιθυμίες, αλλά και την κατανόηση του κόσμου ως ανθρώπινου και μη ανθρώπινου.*

Όπως αντιλαμβάνεστε, έχουμε εδώ ένα δίχτυ από τρία αλληλοσυνδεόμενα ζεύγη, τα οποία θα εξετάσουμε στη συνέχεια. Για την αποφυγή παρεξηγήσεων, διευκρινίζω ότι δεν λειτουργούν ως κλειστά σχήματα, αλλά με εξελισσόμενες σημασίες και σημεία τομής: *γνώσεις-πρακτικές, ανάγκες-επιθυμίες, ανθρώπινα-μη ανθρώπινα.* Συνεχίζω με ορισμένα απαραίτητα συμπληρωματικά.

Πριν από την εμπλοκή της με την «ενόρμηση του θανάτου», κάθε μορφή πολιτισμικής παραγωγής ήταν προϊόν έρωτα και πράξης. Γράφει ο Φρόιντ στο *Δυσφορία μέσα στον πολιτισμό*: «Η γραφή είναι αρχικά η γλώσσα του απόντος, το σπίτι, ένα υποκατάστατο της μήτρας, της πρώτης –και προφανώς ακόμη ποθητής– κατοικίας, όπου ο άνθρωπος ήταν ασφαλής και μακάριος».⁸ Εύκολα θα αναρωτηθεί κανείς: *και η αρχιτεκτονική έρευνα;* Ας κάνουμε λίγο υπομονή, αν και η περιγραφή του Φρόιντ προσφέρει ήδη ένα πρώτο πλαίσιο.

[7] Πρβλ. Ψηφιακό Αρχείο Ελληνίδων Αρχιτεκτόνων 1923-1981. Μια συστηματική, πολυεπίπεδη και πολυφωνική αποτύπωση: <https://www.femarch.gr/>

[8] Sigmund Freud, *Η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό*, μτφρ. Βασίλειος Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα 2013, σ. 51.

Ωστόσο, στη φιλοσοφία της κλασικής εποχής η επιθυμία για γνώση –όπως και για γραφή (η «γλώσσα του απόντος»)- συνδέονται αδιαχώριστα με μια παραμελημένη έννοια, το *θαυμάζειν*, δηλαδή το πάθος και το συγκλονισμό του υποκειμένου. Αυτή, λοιπόν, είναι και μια πρώτη συνιστώσα της έρευνας. Ο σημαντικός αυτός αρχαιοελληνικός όρος εκφράζει, όπως περιγράφουν και οι σχετικοί με το θέμα «άλλοτε μια διανοητική απορία, άλλοτε μια γνωσιακό-συναισθηματική αμηχανία και άλλοτε την έκπληξη, τον θαυμασμό ή το δέος».⁹ Εκείνο, όμως, που μας ενδιαφέρει επίσης εδώ είναι ότι κινείται στην ένταση του ενδιάμεσου χώρου, στο μεσοδιάστημα ανάμεσα στο συναίσθημα και τη λειτουργία του νου, στην ποιητική στιγμή της γλώσσας («η γλώσσα του απόντος») και στο *επίσταμαι* (γνωρίζω καλά) της επιστήμης, στο αισθητό και στο νοητό. Αν μια από αυτές τις δύο αυτές κατευθύνσεις του *θαυμάζειν* παραμείνει αδρανής, η έρευνα εύκολα εκπίπτει σε γραφειοκρατική διαχείριση κονδυλίων (όπως όλο και πιο συχνά συμβαίνει τα τελευταία χρόνια με τα Ευρωπαϊκά προγράμματα). Προπάντων, όμως, το *θαυμάζειν* συνδέει την αρχιτεκτονική δημιουργία και έρευνα με τις ίδιες τις ψυχικές διεργασίες και το σώμα μας, και άρα με ό,τι αποκαλούμε σήμερα «επιτελεστικότητα».

Επανέρχομαι στα βασικά ψυχαναλυτικά: Αυτό που ώθησε τον άνθρωπο στον πολιτισμό, ήταν η ανάγκη του έρωτα να εκφραστεί, να προχωρήσει η οποία, ωστόσο, την ίδια στιγμή συμπληρώνεται από την ανάγκη προσαρμογής αυτής της έκφρασης στις απαιτήσεις της πραγματικότητας. «Ο Έρωτας και η Ανάγκη», συνεχίζει ο Φρόιντ, «γέννησαν τον ανθρώπινο πολιτισμό». Με την πολύτιμη διευκρίνηση ότι αυτή η περιβόητη *πραγματικότητα* εκφράζεται μέσω εκείνης της ελληνικής θεάς που ονομάζεται Ανάγκη. Εκείνο, λοιπόν, που κινητοποιεί τη δημιουργική και ερευνητική διάθεση είναι η *αρχή της ηδονής*, στην τροποποιημένη όμως μορφή της *αρχής της πραγματικότητας*. Ο άνθρωπος δημιουργεί, ερευνά και δρα στο χώρο και στο τοπίο μέσω μιας ερωτικής και επιθυμητικής λειτουργίας που επιτρέπει η Ανάγκη: «Μπορούμε, δηλαδή, αρχικά να αρκαστούμε στη δήλωση ότι η πολιτισμική διαδικασία είναι εκείνη η τροποποίηση της διαδικασίας της ζωής κατά την οποία υποβάλλεται στην επίδραση ενός καθήκοντος υπαγορευμένου από τον Έρωτα και υποκινημένου από την Ανάγκη, από την πραγματική χρεία· και το καθήκον αυτό είναι η ένωση ατόμων σε μια λιβιδινικά συνδεδεμένη κοινότητα».¹⁰

Τι είναι, εντέλει, εκείνο που θέλουμε να πετύχουμε με την αρχιτεκτονική έρευνα και δημιουργία; Καλύτερα κτήρια και πόλεις, κριτική συνείδηση του χώρου και του περιβάλλοντος, διαρκή αειφορία, θάμβος και θαυμασμό, επανασύνδεση του εκτροχιασμένου και αδυσώπητου *κτίζειν με το κατοικείν*¹¹, και πολλά άλλα που μπορούμε να αραδιάσουμε εδώ; Ασφαλώς όλα αυτά που «υπαγορεύουν ο Έρωτας και υποκινεί η Ανάγκη». Για το λόγο αυτό μια τέτοια ποθητή ανίχνευση και αναζήτηση¹² δεν περιορίζονται σ' εκείνο που μας επιτρέ-

[9] Πανεπιστήμιο Αθηνών, Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, *Θαυμάζειν-Απορείν-Φιλοσοφείν*. Συμπόσιο, επιμέλεια: Σταύρος Ζουμπουλάκης, Βάσω Κιντή, Ελένη Φιλιππάκη. Αθήνα 23-24 Οκτωβρίου 2020. Η ανακοίνωση του Συμποσίου συμπληρώνει: «Στην πρώιμη νεωτερικότητα, το θάμβος και ο θαυμασμός κινητοποιούν τη γνωστική διαδικασία και καλλιεργούν τη διανοητική περιέργεια που συνδέεται με την άνθηση της νεωτερικής επιστήμης, τις εξερευνήσεις, την ταξιδιωτική λογοτεχνία, τη φυσική ιστορία, τα *cabinets de curiosité*. [...] Στην αισθητική θεωρία το *θαυμάζειν* συναντά τη συζήτηση για το υψηλό στη φύση και στην τέχνη»

[10] Sigmund Freud, ό.π., σ. 114.

[11] Martin Heidegger, *Κτίζειν, Κατοικείν, Σκέπτεσθαι*, μτφρ Γιώργος Ξηροπαίδης, Πλέθρον, Αθήνα, 2008. Συμπληρώνω εδώ ότι κτίζω σημαίνει, οικοδομώ αλλά και φυτεύω π.χ. κτίζω σπίτια/ πόλεις/ άλοςος/ βωμόν κ.λπ. πρβλ. Henry George Liddell, Robert Scott, *Επιτομή του Μεγάλου Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσας* (1889), Πελεκάνος, Αθήνα 2007. Ψηφιακή έκδοση σε βάση δεδομένων: greek-language.gr.

[12] «ερευνάω, μέλ. -ήσω, Ι. αναζητώ ή ερευνώ για, ψάχνω, επιζητώ, εξετάζω, σε Όμηρ., σε Αττ.: *ων χρείαν ερευνάω*, τα πράγματα των οποίων αυτός αναζητά την χρησιμότητά τους, δηλ. τα μέσα που βρίσκει πρόσφορα, σε Σοφ.»: Henry George Liddell, Robert Scott, ό.π..

πει η Ανάγκη, στη χρησιμότητα των πραγμάτων (*ων χρειάν ερευνά*¹³), αλλά μας ωθούν πέραν από αυτήν -ή και πριν, για όποιον ενδιαφέρεται για τις «πρωτόγονες προτάσεις» του Wittgenstein.

Κατά συνέπεια, η αρχιτεκτονική έρευνα και δημιουργία -τις οποίες δεν ταυτίζω με τη Ουτοπία- διαθέτουν πάντα κάτι *αμφίσημο* και *σχιζοειδές*. Από τη μια η επιθυμητική λειτουργία που επιτρέπει η Ανάγκη και από την άλλη η ασίγαστη επιθυμία να πάμε πέρα από αυτήν, πέρα από τα όριά μας. Που συχνά συνοδεύεται από έναν ακόμη εξελικτικό διχασμό: Από τη μια η ενορμητική διακίνηση, η ηδονή της υπέρβασης και από την άλλη η οδύνη της τραγικής επαναφοράς, για την οποία διαθέτουμε πλειάδα όρων τους οποίους δεν χρειάζεται να παραθέσω εδώ. Αυτή η απωθημένη *jouissance*¹⁴ της ερευνητικής διαδικασίας, η οδύνη που αποκομίζουμε από την ίδια την ικανοποίησή, δεν είναι, εντέλει, τίποτε άλλο από το αδιαχώριστο εκείνων που είναι εντελώς διαφορετικά. Η *jouissance* είναι ακριβώς η υπέρβαση της αρχής της ηδονής, δηλαδή μια «παράξενη ικανοποίηση» που προέρχεται από κάτι που γίνεται επώδυνο, και αντίστροφα, μια «οδύνη που προέρχεται από αυτήν την ικανοποίηση».

Ο Φρόνιτ περιγράφοντας τη λιβιδινική οικονομία της ερευνητικής διαδικασίας σημειώνει: «Ένας παρόμοιος αντιπερισπασμός είναι και η επιστημονική έρευνα [...] Πετυχαίνουμε περισσότερο, όταν ξέρουμε να αυξάνουμε επαρκώς το κέρδος της απόλαυσης από τις πηγές της ψυχικής και διανοητικής εργασίας. Τότε η μοίρα δεν μπορεί να μας κάνει μεγάλο κακό. Αυτού του τύπου η ικανοποίηση, όπως η χαρά του καλλιτέχνη κατά τη δημιουργία, κατά την πραγμάτωση των φανταστικών του κόσμων, όπως αυτή του ερευνητή κατά τη λύση των προβλημάτων και την ανακάλυψη της αλήθειας, έχει μια ιδιαίτερη ποιότητα, που κάποια μέρα θα μπορέσουμε να τη χαρακτηρίσουμε μεταψυχολογικά. Προς το παρόν μπορούμε μόνο να πούμε μεταφορικά ότι μοιάζει “άνωτερη και λεπτότερη”».¹⁵

Ο απολαυστικός αυτός «αντιπερισπασμός» είναι ο καλύτερος δρόμος πρόσβασης στον πυρήνα της διερευνητικής και δημιουργικής λειτουργίας και στα τρία αλληλοσυνδεόμενα ζεύγη της που προαναφέραμε: *γνώσεις-πρακτικές, ανάγκες-επιθυμίες, ανθρώπινα-μη ανθρώπινα*.

3. Ο μη ανθρωποκεντρικός οριζοντας (το ανοιχτό).

Εκείνο, ωστόσο, που μεταβάλλεται ραγδαία στις μέρες μας είναι οι τρόποι αποθήκευσης της έρευνας και δημιουργίας, όπως και οι μορφές ανάκλησης και διάδοσης της γνώσης. Φλυαρούμε περί ψηφιακών τεχνολογιών χωρίς να έχουμε κατανοήσει ούτε επεξεργαστεί τις συνέπειες των μετασχηματισμών που έχουν επέλθει στο πεδίο αυτό. Το λέω αυτό γιατί έχουμε πλέον περάσει από ένα μοντέλο όπου η έρευνα και η γνώση ήταν κάτι σπάνιο που βασιζόταν στη μνημοτεχνική, στη βιβλιοθήκη και στη μεταφορά του αρχείου (με τους καθηγητές και τους ερευνητές ως ζωντανά αρχεία), σε έναν κόσμο όπου τα ψηφιακά αρχεία είναι κατά πολύ μεγαλύτερα από τον πραγματικό κόσμο. Τροποποιώντας έτσι, ενδεχομένως, τους τρόπους και τους τόπους της αρχής της ηδονής, όσο και της αρχής της πραγματικότητας, στις οποίες αναφερθήκαμε προηγουμένως. Θέλω να πω ότι το

[13] Σοφοκλής, *Οιδίπους Τύραννος* (725): «ων γαρ αν θεός χρειάν ερευνά ραδίως αυτός φανεί».

[14] Πρβλ. Γιώργος Τζιρτζιλιάκης *Υπο-νεωτερικότητα και εργασία του πένθους. Η επίρεια της κρίσης στη σύγχρονη ελληνική κουλτούρα, Εκδόσεις Καστανιώτη*, Αθήνα 2014, σσ. 81-82. Η *jouissance* δεν είναι ευχαρίστηση, αλλά «της τάξης της έντασης, της πίεσης, της δαπάνης, ακόμη και του κατορθώματος. Η *jouissance* υπάρχει αναμφίβολα στο σημείο όπου αρχίζει να εμφανίζεται η οδύνη»: Jacques Lacan, «Psychoanalyse et médecine», *Lettres de L'Ecole Freudienne* 1, 1967, σ. 46.

[15] Sigmund Freud, ό.π., σ. σ. 28 και 35.

ήδη αποθηκευμένο πεδίο της έρευνας και ανάκλησης δεδομένων (*ων χρείαν ερευνά*) είναι απείρως μεγαλύτερο από εκείνους που διερευνούν, εκθέτοντάς τους στην αγχωτική και φρενήρη εισροή πολυάριθμων δεδομένων και πληροφοριών, στην αδυνατότητα απομνημόνευσης και ελέγχου.

Αυτή η αχανής διάχυση του αποθηκευμένου υλικού μας υποχρεώνει να αναθεωρήσουμε και να ανανεώσουμε τα παραδείγματα της έρευνας άμεσα και ριζικά. Αν κάποιος αναρωτηθεί σήμερα «τι είναι έρευνα», δύσκολα θα μπορούσε να υιοθετήσει έναν συμβατικό ορισμό που περιγράφει «ένα σύνολο γνώσεων που καθορίζεται από μια κοινή μέθοδο ή ένα κοινό αντικείμενο μελέτης». Η έρευνα και η δημιουργία είναι σήμερα το αντίθετο μιας τέτοιας αντίληψης περί «μεθόδου», τείνοντας περισσότερο σε εκείνο που ο Heidegger εννοούσε ως «καθ' οδόν». Γίνονται μια περιπέτεια που δεν έχει τέλος (σκοπό), ή αν θέλετε, διαθέτει μόνο προσωρινούς σκοπούς. Και, προπάντων, εμπεριέχει τη δυνατότητα της *αποτυχίας* και του *πειραματισμού*.

Για παράδειγμα, πώς μπορούμε να εντοπίσουμε αυτό που μετατοπίζεται πέρα από την καθιερωμένη γλώσσα της έρευνας και της δημιουργίας; Να μη μας διαφύγει εκείνο που μερικές φορές είναι προφανές –όπως η δομή της– αλλά και οι μορφές, οι εκτροπές και οι μεταφορές που διασπείρουν το αντικείμενο τους, προσδίδοντάς του το χαρακτήρα ενός καλυμμένου πρωτό-τυπου; Είναι αναπόφευκτο, λοιπόν, να εκθέτουμε συνεχώς σε κίνδυνο τους κανόνες της έρευνας και της δημιουργίας, ενώ η *αποτυχία*, όπως τα *διάκενα* και οι *παρεκκλίσεις*, αναδεικνύονται σε παραγωγική προϋπόθεση. Με αποτέλεσμα η έρευνα και η δημιουργία να ταυτίζονται πλέον όλο και περισσότερο με την *εμπειρία*¹⁶, όπως μας παρέδωσε την έννοια αυτή το αρχαίο ρήμα «*εμπειρώμαι*» ή «*πειρώμαι*», που παναπεί: έχω εμπειρία, προσπαθώ να πράξω ή να επιτύχω κάτι, αποπειρώμαι, δοκιμάζω. Η ίδια η έρευνα και η δημιουργία γίνονται, λοιπόν, εμπειρία, ένα είδος «βιωματικής γνώσης» (*cognitio experimentalis*): ένα διασκορπισμένο πεδίο *γνώσεων, πρακτικών και εμπειριών* οι οποίες συχνά «θεωρούνται αληθινές χωρίς απόδειξη», όπως έλεγε ο Wittgenstein στον ορισμό του 1912.

Διαθέτοντας τώρα έναν πληρέστερο ορισμό μπορούμε να προχωρήσουμε στα επόμενα ερωτήματα: Για παράδειγμα, που βρίσκονται σήμερα η αρχιτεκτονική έρευνα και η δημιουργία; Στα Πανεπιστήμια; Στις Εκθέσεις; Στα Συμπόσια; Στις Πόλεις; Στις Βιομηχανίες Υλικών Δόμησης; Στις Κατασκευαστικές Εταιρίες «Πράσινων Πύργων»; Στα Ευρωπαϊκά Προγράμματα; Στις Εκδόσεις και στους Ιστότοπους; Στους Αρχιτεκτονικούς Διαγωνισμούς; Στις Τουριστικές Επενδύσεις; Στον Περιβαλλοντικό Ακτιβισμό; Στην Τεχνο-επιστήμη; Στις Οπτικές Μορφές Γνώσης; Ή, στη διασπορά των τρόπων κατοίκησης που συχνά μας ξεπερνούν και μας εκπλήσσουν, άλλοτε με ανθρωπολογικό και άλλοτε με συνδυαστικό τρόπο, διατηρώντας την πρωτογενή δύναμη του *θαυμάζειν*: δηλαδή, τη «διανοητική απορία», τη «γνωσιακό-συναισθηματική αμηχανία» και «τον θαυμασμό ή το δέος».

Μετά απ' όλα αυτά μπορούμε να οριοθετήσουμε τον ελλείποντα κρίκο της σύγχρονης αρχιτεκτονικής έρευνας και δημιουργίας. Και αυτός δεν είναι ούτε η Ιστορία, ούτε η Τεχνολογία, ούτε οι Αλγόριθμοι. Αλλά η «*κατανόηση του κόσμου ως ανθρώπινου και μη ανθρώπινου*». Εδώ βρίσκεται και το μεγαλύτερο έλλειμά μας. Για να καταλάβουμε καλύτερα μια τέτοια διαπίστωση ας αναλογιστούμε την εποχή μας, τον ίλιγγο των αδιανόητων συμβάντων όπως αυτά εισέρχονται βίαια στις ζωές μας και στο συμμετρικό τους παρακο-

[16] «εμπειρώμαι (-άομαι) (Α) δοκιμάζω, προσπαθώ να μάθω», και «εμπειρία, η. 1. εμπειρία, πείρα, σε Ευρ., Θουκ. κ.λπ. 2. με γεν. πράγμα., εμπειρία, γνωριμία, γνώση κάποιου αντικειμένου, σε Θουκ. κ.λπ.»: Henry George Liddell, Robert Scott, ό.π.. Ευχαριστώ τον φίλο Διονύση Καββαθά για αυτήν την υπόδειξη.

λούθημα, τις τηλεοπτικές συσκευές στα εσωτερικά των σπιτιών. Και να αναλογιστούμε τον εκτεταμένο ορίζοντα των ποικιλώνυμων καταστροφών και διαταραχών, των ακραίων φαινομένων και πρόσφατα, τις απειλητικής Ιολογίας και των παραλλαγών της, στον οποίο καθημερινά είμαστε όλοι εκτεθειμένοι. Ποια είναι η δεσπόζουσα και ενοποιητική τους διάσταση; Η κατάρρευση της ανθρωποκεντρικής κυριαρχίας στη φύση που καθιέρωσε η νεωτερικότητα, ιδίως κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα. Κι όμως, ο ορίζοντας αυτός μοιάζει να απουσιάζει από τη σημερινή συζήτηση της αρχιτεκτονικής, παραμένοντας περιθωριοποιημένος. Και δεν εννοώ κάποιο γενικό «οικολογικό ενδιαφέρον», ή εκείνο το είδος της νεοκαπιταλιστικής «πράσινης σωτηρίας» –που μας κατακλύζουν από παντού– αλλά τη ριζοσπαστική μορφή του μη ανθρωποκεντρισμού.

Μοιάζει να ζούμε σε μια μακάρια και αφελή «αυτονομία» που δεν έχει πλέον καμία σχέση με την «αυτονομία της αρχιτεκτονικής» όπως τη περιέγραψε στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1970 ο Aldo Rossi και οι αρχιτέκτονες της Ιταλικής *Tendenza* και την επανέφερε με πολιτική ένταση ο Pier Vittorio Aureli.¹⁷ Δεν είναι δυνατόν, όμως, να αποφύγουμε την αναμέτρηση με τον αμείλικτο κόσμο των συμβάντων τα οποία δυσχεραίνουν τα στερεότυπα στα οποία βολευτήκαμε από επαγγελματικό εθισμό και ψευδο-επιστημονική σύγχυση.

Δεν είναι δυνατό να μιλάμε για αρχιτεκτονική έρευνα και δημιουργία χωρίς να παραδεχτούμε ότι δυσκολευόμαστε να καταλάβουμε τον κόσμο στον οποίο ζούμε και καλούμαστε να αφηγηθούμε, να διερευνήσουμε και να σχεδιάσουμε. Τι είναι, λοιπόν, αυτό το οποίο απωθούμε, αφήνοντάς το προς στιγμινή ναρκωμένο να μη μας ενοχλεί; Το ίδιο το όριο της ικανότητάς μας να καταλαβαίνουμε και να σχεδιάζουμε τον κόσμο, ο οποίος γίνεται όλο και πιο αδιανόητος. Όλες οι πρακτικές του σχεδιασμού –από την πολεοδομία και την αρχιτεκτονική μέχρι το σχεδιασμό των σύγχρονων αγαθών και αντικειμένων αλλά και η ίδια η σύγχρονη κουλτούρα– βρίσκονται σε μια άνευ προηγουμένου αναταραχή, για τον τρόπο που αλληλοεπιδρούν με τον κόσμο και το περιβάλλον. Η ίδια η σχεδιαστική κουλτούρα όπως τη γνωρίσαμε μέχρι σήμερα και εγκαινίασε η νεωτερικότητα, άγγιξε τα όρια των δυνατοτήτων της. Γι αυτό συχνά καταφεύγουμε σε ευφυής υπεκφυγές παραμερίζοντας τον πυρήνα του προβλήματος με το οποίο καλούμαστε να αναμετρηθούμε. Ποιος είναι αυτός; Ο ανθρωποκεντρισμός, τον οποίο, όχι μόνο εμείς αλλά και άλλοι πριν από εμάς, τον εξιδανικεύσαμε και αντλήσαμε από αυτόν, επειδή ακριβώς ήταν το μεγαλύτερο πλεονέκτημα του νεότερου πολιτισμού μας.

Κι όμως, στο γύρισμα του Μεγάλου Πολέμου, ο Ράνερ Μαρία Ρίλκε στην «Όγδοη ελεγεία» συλλαμβάνει μια τέτοια μεταβολή, πηγαίνοντας πέραν από οποιαδήποτε απλή ανθρώπινη αντίληψη της πραγματικότητας. Εκείνος που «σαν παιδί σιωπηλά βυθίζεται», όποιος «κοντά στον θάνατο τον θάνατο δεν βλέπει/ και πέρα ατενίζει», και οι «ερωτευμένοι», είναι αυτοί που μπορούν να αντιληφθούν τη μετα-ανθρώπινη συνθήκη: «είναι κοντά σ' αυτό και απορούν/ Σαν από λάθος τους αποκαλύπτεται/ πίσω απ' τον άλλον... Όμως πέρα απ' αυτόν/ κανείς δεν προχωρά, κι ο κόσμος επιστρέφει. [...] Όπως η ρωγή/ διατρέχει το φλιτζάνι. Έτσι και της νυχτερίδας/ τα ίχνη απότομα ραγίζουν του βραδιού την πορσελάνη/ Κι εμείς, παντού και πάντα θεατές,/ Σ' όλα στραμμένοι αλλά ποτέ προς

[17] Pier Vittorio Aureli, *The Project of Autonomy*, Princeton Architectural Press, Νέα Υόρκη 2008. Ο Aureli προτείνει μια διαφορετική ερμηνεία της αυτονομίας που απέχει από εκείνη στην οποία προστρέχουν ορισμένοι αρχιτέκτονες, ιδίως σε περιόδους κρίσης, διεκδικώντας την ακεραιότητα του επαγγέλματος τους από το κοινωνικό και οικονομικό του πλαίσιο. Ο Aureli επανατοποθετεί το θέμα στο πλαίσιο της αυτονομίας του πολιτικού όπως το όρισε ο Mario Tronti, αντλώντας από τον Ιταλικό «εργατισμό» (*operaismo*) και τοποθετώντας στο επίκεντρό το έργο των Archizoom, του Aldo Rossi και του Manfredo Tafuri.

τα έξω! / Μας κατακλύζουν. Τα βάζουμε σε τάξη. Διαλύεται. / Τα ξαναβάζουμε σε τάξη και διαλυόμαστε εμείς».¹⁸

Χρειάστηκε να περάσει ένας ολόκληρος αιώνας, ώστε ένα υπολογίσιμο κομμάτι των επιστημών και των καλλιτεχνικών πρακτικών να απομακρυνθεί από τους περιορισμούς του ανθρωποκεντρισμού¹⁹, ενώ η αρχιτεκτονική κουλτούρα επιδεικνύει μια παρατεταμένη οκνηρία και βραδύτητα αναθεώρησης. Γνωρίζω τους δισταγμούς που μπορεί να προκαλέσει ένας τέτοιος ισχυρισμός. Ωστόσο, μια παραμελημένη πολιτισμική φλέβα μπορεί να αποδειχθεί πολύτιμη στην αναψηλάφηση της: Όπως, για παράδειγμα, ορισμένα διηγήματα του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη²⁰ στα οποία αναγνωρίζουμε ίχνη από εκείνο που μερικά χρόνια αργότερα θα περιγράψει στις παραδόσεις του για τις *Θεμελιώδεις έννοιες της μεταφυσικής* ο Martin Heidegger: όποιος θέλει να καταλάβει καλύτερα τον άνθρωπο (αλλά και το απ-άνθρωπο) δεν μπορεί παρά να απομακρυνθεί από την παράδοση του δογματικού ανθρωποκεντρισμού. Αυτή είναι μια πρώτη εναλλακτική δίοδος, ένα υπόλοιπο μεταξύ του ζωικού, του φυτικού και του ανθρώπινου, ένας οριακός χώρος αναμίξεων ο οποίος αποδιαιρθρώνει κάθε ανθρωποκεντρικό ναρκισσισμό. Και με τον τρόπο αυτό μας μπει σε μια διευρυμένη αντίληψη της ζωής και των τόπων της.

Ιδού, λοιπόν, ο επερχόμενος ορίζοντας της αρχιτεκτονικής έρευνας και δημιουργίας: η ριζική αναθεώρηση όλων των καθιερωμένων πρακτικών που ακολουθούσαμε μέχρι σήμερα. Δεν νομίζω να έχουμε άλλη επιλογή από το να βαδίσουμε προς εκείνο που δεν γνωρίζουμε ακόμη αλλά μπορούμε να γνωρίσουμε. Κι έτσι φτάνουμε στο κρίσιμο τρίτο ζεύγος του ορισμού της αρχιτεκτονικής έρευνας και δημιουργίας που αντιλαμβάνεται τον κόσμο ως *ανθρώπινο* και *μη ανθρώπινο*: Δεν μπορεί να υπάρξει τίποτα *ανθρώπινο* χωρίς το *μη ανθρώπινο*.

Εντούτοις, ολόκληρος ο Δυτικός πολιτισμός θεμελιώθηκε πάνω σε έναν τέτοιο αδυσώπητο διαχωρισμό. Για την αναστολή του, ο Giorgio Agamben πρότεινε την απενεργοποίηση της «ανθρωπολογικής μηχανής»²¹, η οποία εδώ και αιώνες «λειτουργεί υποχρεωτικά μέσω ενός αποκλεισμού (που είναι ταυτοχρόνως και ένα άδραγμα) και ενός περικλεισμού (που είναι επίσης και πάντα ένας αποκλεισμός)». Αυτή είναι η μεγάλη εκκρεμότητα με την οποία καλούμαστε να αναμετρηθούμε: «Μ' όλα τα μάτια της κοιτά η πλάση/ το Ανοιχτό. Μόνον τα δικά μας τα μάτια λες/ κι ανεστραμμένα είναι κι εντελώς την περιβάλλουν/ σαν παγίδες γύρω απ' την ελεύθερή της έξοδο/ Ό,τι είναι εκεί έξω, το ξέρουμε απ' του ζώου/ την όψη μονάχα».²²

[18] Ράινερ Μαρία Ρίλκε, «Η όγδοη ελεγεία», μτφρ. Σωτήρης Σελαβής, στο Giorgio Agamben, *Το ανοιχτό. Ο άνθρωπος και το ζώο*, μτφρ. Παναγιώτης Τσιαμούρας, Κυανουγή, Αθήνα 2021, σσ. 129-130.

[19] Η κριτική του ανθρωποκεντρισμού έγινε ένα υπολογίσιμο θέμα στη σύγχρονη βιβλιογραφία, σε βαθμό που μερικοί ήδη μιλούν για τη «μη ανθρώπινη στροφή»: Richard Grusin, *The Nonhuman Turn*, University of Minnesota Press, Minneapolis 2015. Ο Emanuele Coccia αμφισβητώντας τη μετατόπιση από την κριτική του ανθρωποκεντρισμού σε μορφές «ζωοκεντρισμού», αναδεικνύει το παράδειγμα του φυσικού κόσμου. Πρβλ. Emanuele Coccia, *La vita delle piante. Metafisica della mescolanza*, Il Mulino, Μπολόνια 2018 και *Métamorphoses*, Rivages, Παρίσι 2020.

[20] Γιώργος Τζιρτζιλιάκης, «Ο δρόμος που δεν πήραμε. Για μια αρχαιολογία της θάλασσας στον σύγχρονο πολιτισμό», στο Ζήσης Κοτιώνης, Γιώργος Τζιρτζιλιάκης (επιμ.), *Συμβιώσεις. Η αρχιτεκτονική στην εποχή των φυσικοπολιτισμών και της τεχνητής φύσης*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2015, σσ. 103-104

[21] Giorgio Agamben, *Το ανοιχτό. Ο άνθρωπος και το ζώο*, ό.π., σ. 54.

[22] Ράινερ Μαρία Ρίλκε, «Η όγδοη ελεγεία», ό.π., σ. 129.

1

2

3

[εικ. 1] Δημήτρης Πικιώνης, Απόκομμα τύπου με τελετουργία ιαπωνικής κοσμητικής στο ντοσιέ της μελέτης για την Παιδική χαρά της Φιλοθέης, 1961-1965. Μουσείο Μπενάκη, Αρχεία Νεοελληνικής Αρχιτεκτονικής.
 [εικ. 2] Άρης Κωνσταντινίδης, Ζωγραφισμένη επιφάνεια σε ξύλινο πανό έξω από το Σπίτι Διακοπών στην Ανάβυσσο, 1962. Οι ιστοί των χρωμάτων που ρέουν, η απουσία σχήματος ή περιγραμμάτων και η διάλυση του σημείου εστίασης αντιπαρατίθενται στην τεκτονική αυστηρότητα του κτηρίου. Αρχείο Άρη Κωνσταντινίδη.
 [εικ. 3] Τάκης Ζενέτος, Φωτογραφία ραδιοτηλεσκοπίου από την ισπανική επιθεώρηση «Triunfo», Ιούλιος 1965 στο ντοσιέ της προμελέτης του Θεάτρου Λυκαβηττού. Αρχείο Τάκη Ζενέτου

Η ΣΚΕΨΗ ΣΤΗ ΧΩΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ / ΤΟ ΕΛΑΣΣΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΙΖΟΝ

Δήμητρα Χατζησάββα | Αν. Καθηγήτρια ΠΚ

Λίγοι διανοητές όπως οι Foucault και Deleuze μίλησαν τόσο εντατικά για την ευθύνη του τρόπου ύπαρξης. Σύμφωνα με τους Γάλλους στοχαστές δημιουργώ σημαίνει αντιστέκομαι, φέρνω στην επιφάνεια, τις συχνά αδιόρατες και συγκεκαλυμμένες σχέσεις ανάμεσα στον χώρο, τη γνώση και την εξουσία, εξετάζω τις συνθήκες και τους όρους με τους οποίους κάτι γίνεται αντικείμενο γνώσης. Η στάση αυτή απαιτεί αφοσίωση, επίμονη και συχνά επώδυνη επαγρύπνηση. Ο Gilles Deleuze θα το επισημάνει αναφερόμενος στα λόγια του αγαπημένου του λογοτέχνη Herman Melville από ένα γράμμα που έστειλε στον φίλο και συνομιλητή του Evert Duyckinck το 1849, «Οι δύτες της σκέψης επιστρέφουν στην επιφάνεια με τα μάτια γεμάτα αίματα», ο Deleuze συμπληρώνει τη φράση, «αναγνωρίζουμε πρόθυμα ότι υπάρχει κίνδυνος στις ακραίες φυσικές ασκήσεις και η σκέψη είναι μια ακραία και σπάνια άσκηση» (Deleuze, 1995:103).

Ποια είναι λοιπόν η θέση της θεωρητικής σκέψης στη χωρική έρευνα και στην εκπαίδευση; Τι συνεισφέρει η αρχιτεκτονική στη σκέψη του σήμερα; Σε μια συνθήκη δηλαδή ενός ρευστού τοπίου διαδοχικών κρίσεων οικονομικών, υγειονομικών, οικολογικών.

Σε ό,τι αφορά τη θεωρητική σκέψη στα όρια του διδακτικού χώρου, η αρχιτεκτονική θεωρία συμπιέζεται ως ένα συμπλήρωμα της ιστορίας ή της σχεδιαστικής σύνθεσης ή πάλι αυτονομείται υπερβολικά, ως ένα παράλληλο αφήγημα για την κατανόηση της αρχιτεκτονικής πρακτικής. Ολισθαίνει δηλαδή κάτω από το βάρος της απαιτούμενης χρονικής απόστασης από τα τεκταινόμενα, της διεπιστημονικής ευρύτητας, της κριτικής αυθεντίας, τις επιταγές του επαγγέλματος.

Η τρέχουσα χωρική πολυπλοκότητα δεν χαρτογραφείται ωστόσο εύκολα από τις πάγιες θεωρητικές ταξινομήσεις και κατανομές. Η αρχιτεκτονική δεν κατασκευάζει κτίρια αλλά αφηγήσεις για αυτά, σχεδιάζει σχέσεις συνύπαρξης και τρόπους ζωής ανοιχτούς στο απρόβλεπτο, που δύσκολα υπακούν σε αλγοριθμικούς καθορισμούς. Ο ψηφιακός σχεδιασμός επιτρέπει αναμφισβήτητα τη διαχείριση των παραμέτρων της πολυπλοκότητας, το θέμα είναι με τι κριτήρια επιλέγονται οι παράμετροι αυτοί.

Είναι γεγονός, ότι στα τέλη του 20ου αιώνα, την περίοδο της οικονομικής και ψηφιακής ευφορίας, η αρχιτεκτονική θεωρία θα υποτιμηθεί, καθώς θα θεωρηθεί ότι απομακρύνεται από την πρακτική και ότι εγκλωβίζεται σε επιρροές από φιλοσοφικούς ακροβατισμούς. Αυτή η άποψη θα εδραιωθεί με δύο τρόπους, η μία πλευρά θα συσπειρώσει τον αρχιτεκτονικό λόγο γύρω από τον ψηφιακό, πειραματικό σχεδιασμό και η άλλη γύρω από τις πραγματιστικές αναζητήσεις μέσα από την καταλυτική προσωπικότητα του Rem Koolhaas και μια νεομοντερνιστική υπόσχεση. Από τη μία δηλαδή έχουμε την αυτάρκεια του ψηφιακού περιβάλλοντος με τους αλγοριθμικούς του κανόνες, και από την άλλη την αυτάρκεια του πραγματιστικού περιβάλλοντος με τα δυναμικά, όσο και συχνά αυθαίρετα δεδομένα του. Σε κάθε περίπτωση, θα κυριαρχήσει μια πρακτική, που με λιγότερο ή περισσότερο κυνισμό θα εξομαλύνει στο τοπολογικό συνεχές κάθε απόπειρα κριτικής εκτροπής. Ο ρόλος της θεωρίας είναι όπως το θέτει η Joan Ockman μία θεωρία της πρακτικής. Λίγοι είναι οι θεωρητικοί που θα αντιδράσουν σε αυτή τη συνθήκη όπως ο Michael Hays (2000) που επισημαίνει ότι, «ο πραγματισμός εκπροσωπεί την ιδεολογική εξομάλυνση της αρχιτεκτονικής, και ότι εάν αποσυρθεί η θεωρία από την αρχιτεκτονική δεν μένει τίποτα άλλο, εκτός από δομές που κρατάνε έξω την βροχή».

Η οικονομική κρίση στο γύρισμα του αιώνα θα προκαλέσει τριγμούς στις ευδαίμονες προοπτικές της αρχιτεκτονικής πρωτοπορίας και ταυτόχρονα την επιστροφή σε ένα δειλό γλίστρημα της θεωρητικής σκέψης στο ακαδημαϊκό περιβάλλον. Πρόκειται για τη μετάβαση από το πολιτισμικό και γλωσσικό, στο νεο-υλιστικό πεδίο. Είναι καταφανής από τις αρχές του νέου αιώνα μια μεταφαινομενολογική στροφή, ένα έντονο ενδιαφέρον για την υλικότητα, την ατμόσφαιρα, το τοπίο, τη σωματικότητα. Ενισχύεται το ενδιαφέρον για το έδαφος και την αστικότητα, για την έρευνα και τον πειραματισμό πάνω σε ζητήματα ύλης και αντίληψης. Η θεωρία μοιάζει να ψάχνει τον βηματισμό της ανάμεσα σε παλιές και τις νέες ερμηνείες του Heidegger, όπως αυτές των δικτύων δρώντων των Harman, Morton, Latour και μια λιγότερο επιφανειακή κατανόηση της σκέψης των διανοητών του μεταδομισμού που δέχονται επιρροή από τη σκέψη του Deleuze, όπως οι Delanda, Braidotti, Haraway, Serres, κ.ά. Ένα νέο ενδιαφέρον δηλαδή για την περιβαλλοντική, νοητική ευθύνη της αρχιτεκτονικής όπου ο χώρος όπως και τα κοινωνικά και οικολογικά συστήματα αντιμετωπίζονται ως σχεσιακές συναρμογές ετερογενών στοιχείων. Πρόκειται για τη μελέτη των πολύπλοκων διαδικασιών συμβίωσης ανάμεσα σε οργανικές και ανόργανες οντότητες που αμφισβητούν την αποκλειστική νοηματοδότηση και πραγμάτωση του κόσμου από τον άνθρωπο. Το νόημα των πραγμάτων αναδύεται σε αυτές τις προσεγγίσεις μέσα από τις δυναμικά ασυνεχείς, αλλά εντοπισμένες σχέσεις που τα συγκροτούν. Κάποιοι δεν μπορεί δηλαδή να γνωρίζει έξω από τις συνθήκες μέσω των οποίων ο κόσμος δίνεται, ούτε έξω από τη συγκεκριμένη θέση του σε σχέση με αυτές. Στη σκέψη του Deleuze η θεωρία είναι πράγματι άμεσα συσχετισμένη με την πράξη, γεγονός που δεν σημαίνει ωστόσο ότι ταυτίζονται, η μία γονιμοποιεί την άλλη μέσα από αξεδιάλυτες σχέσεις αμοιβαίας μετατροπής. Η εμμελής σκέψη του Γάλλου διανοητή, αντίθετα από τις κονφορμιστικές πρακτικές, μιλά για το σύνθεμα σκέψης και αίσθησης, την ευθύνη της μετατροπής, το άνοιγμα στην ετερότητα, τη σκέψη ως διαφορά. Μία σκέψη που μας δίνει την δυνατότητα να δράσουμε, που κατανοεί την ύπαρξη αξεχώριστη από τα ενεργήματά της στο πεδίο της ζωής. Μέσα στο ίδιο σκεπτικό κινείται και η σκέψη του Michel Foucault που αναφέρει, «η θεωρία δεν εκφράζει, δεν εφαρμόζει μια πρακτική, είναι πρακτική. [...] είναι μια μάχη εναντίον της εξουσίας, καθώς η εξουσία ασκείται πάντα σε μία ορισμένη κατεύθυνση, με κάποιους από τη μια πλευρά και άλλους από την άλλη. Δεν ξέρουμε ποιος δικαίως την έχει, αλλά ξέρουμε ποιος δεν την έχει» (Foucault,1972:3-10).

Ίσως αυτή η κατανόηση να είναι μια αξιοποιήσιμη στάση απέναντι στην εκπαίδευση και την έρευνα, αυτή που δεν αναζητά βεβαιότητες δεν κατασκευάζει ταξινομήσεις, φίλους και εχθρούς, ούτε ωστόσο αφήνεται στη χωρίς διακρίσεις ρευστότητα. Έχει δηλαδή τη δυνατότητα να διακρίνει διαφορές, και αν δεν γνωρίζει ποιος έχει δίκιο, ξέρι ποιος δεν έχει. Πρόκειται για μια έρευνα που θέτει ερωτήσεις, χωρίς αυτάρεσκες απαντήσεις, μια δημιουργική αναζήτηση που ο Deleuze ονομάζει «μειονοτική».

Το μειονοτικό στη σκέψη του είναι αυτό που γλιστρά σχεδόν ανεπαίσθητα στις παρυφές των πλειοψηφικών συστημάτων για να τα αναπλαισιώσει σε κατευθύνσεις που αναστατώνουν τις κυρίαρχες διατάξεις τους. Είναι μια στάση, ένας τρόπος έρευνας στους τόπους του ανέκφραστου, εκεί όπου η επιστήμη και η σκέψη συναντώνται με την τέχνη.

Το μειονοτικό δεν σχετίζεται λοιπόν τόσο με ζητήματα μεγεθών, ή κλίμακας αλλά έχει να κάνει με τους τρόπους οργάνωσης των σχέσεων. Με την ικανότητά τους να χαράσσουν ελάσσονες γλώσσες, άγνωστες ακόμα, πειραματικές, κάτω από το κατώφλι του πλειοψηφικού γνώμονα. Την ικανότητα «να είσαι ξένος στην ίδια σου τη γλώσσα» (Deleuze&Guattari,1980:133). Σύμφωνα με τον Deleuze η στάση αυτή συναντάται σε δημιουργούς που έχουν κατορθώσει να κατακτήσουν τη δική τους γλώσσα, μέσα από τη

νηφάλια χρήση της μείζονος γλώσσας, ώστε να μπορούν να την θέσουν σε επινοητική διαφοροποίηση.

Νομίζω ότι ο αγαπητός φίλος Σταύρος Βεργόπουλος είχε αυτή την σπάνια ευγενή, και δημιουργική, ερευνητική ποιότητα, να αναγνωρίζει αυτό που έρχεται, διακρίνοντας ταυτόχρονα αυτό που έχει ζωτική σημασία για να επαναληφθεί διαφορετικά. Την ικανότητα να αναζητά το καινούργιο, κινούμενος στις κυρίαρχες δομές του ψηφιακού πειραματισμού, αλλά χωρίς να παραδίνεται στην ευκολία της αγοραίας μόδας. Έχοντας κατακτήσει ένα στέρεο υπόβαθρο γνώσεων επιλέγει, αναζητώντας εναλλακτικές, επιδιώκει επινοητικές παρεκκλίσεις. Το ερευνητικό του πλέγμα χαράσσει διαδρομές με πυκνό αποτύπωμα, μέσα από τα δημιουργικά συμβάντα που άνοιξε με την ακαδημαϊκή του διδασκαλία, τις κατευθύνσεις που έδωσε στο μεταπτυχιακό, την αρχιτεκτονική και επαγγελματική του έρευνα, τις συνεργασίες και τις ανταλλαγές με τους φοιτητές, και τόσα άλλα.

Πρόκειται σίγουρα για έναν ευπαθή τρόπο άσκησης της έρευνας, χωρίς ναρκισσιστικό ορίζοντα βιογραφικού, μια έρευνα που παίρνει δύναμη και συνέχεια μέσα από τις επιδράσεις που ανοίγει, τα άλλα και τους άλλους που εμπλέκει. Σε αυτό το πυκνό υφάδι διαδρομών που συγκροτεί, οι δημιουργικές γραμμές είναι εξίσου σημαντικές με τις διακεκομμένες γραμμές, τις παύσεις και τα αδιέξοδα που συνηχούν μαζί τους. Ο δείκτης αυτής της έρευνας σχετίζεται με τα παθήματα που ενεργοποιεί, τις συναντήσεις με σημασία που κινητοποιεί, την αίσθηση που αφήνει η απώλειά της.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Deleuze, Gilles και Félix, Guattari (1980). *Mille plateaux*, Paris, Éd. de Minuit.

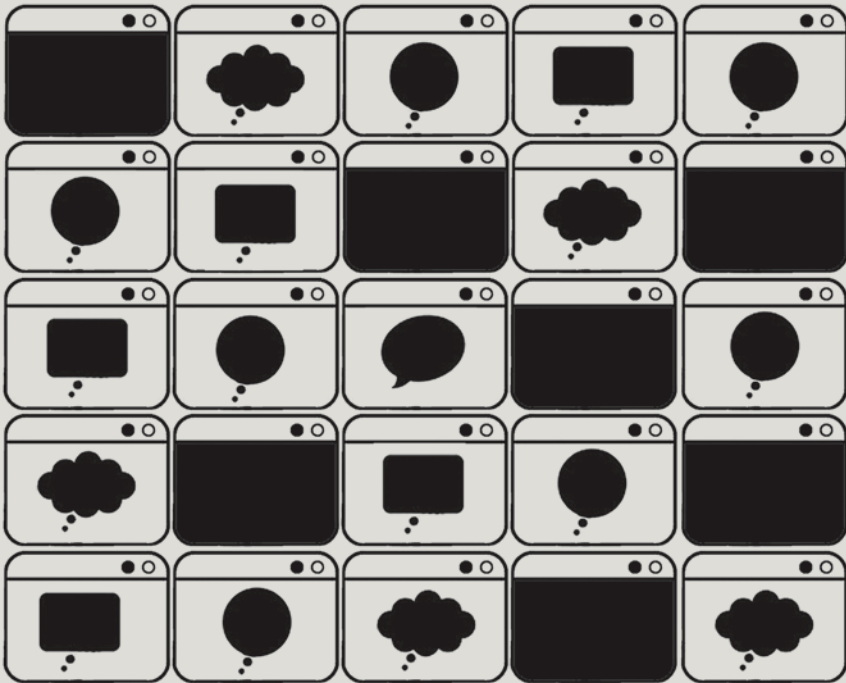
Deleuze, Gilles και Félix, Guattari (1998). *Κάφκα για μια ελάσσονα λογοτεχνία*, (μτφρ.) Κ. Παπαγιώργης, Αθήνα, Καστανιώτης.

Deleuze, Gilles (1995 [1986]). «A Portrait of Foucault», στο *Negotiations 1972-1990*, New York, Columbia University, σ. 102-118.

Foucault, Michel (1972). «Les intellectuels et le pouvoir - entretien Michel Foucault et Gilles Deleuze», *L'Arc*, no 49: *Gilles Deleuze*, 2^e trimestre, σ. 3-10.

Hays, Michael (2000). Στο Boxer, Sarah, «The New Face Of Architecture», *The New York Times*, Nov. 25, σ. 9.

Ockman, Joan (2001). *The pragmatist imagination: thinking about things in the making*, Princeton architectural press.

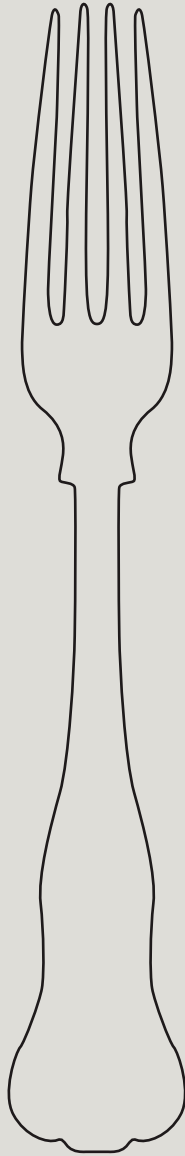
ΣΥΜΠΌΣΙΟ
τροφή για σκέψη

25 / 9 / 21

17:00 - 4η Συνεδρία, Συντονισμός: Θ. Χατζηγιαννόπουλος, Επ. Καθηγητής ΑΠΘ

Σ. Βυζοβίτη, Καθηγήτρια ΠΘ / Δ. Γουρδούκης, Επ. Καθηγητής ΑΠΘ / Κ. Γρίβας, Αν. Καθηγητής ΠΠ / Η. Κωνσταντόπουλος, Καθηγητής ΠΠ / Α. Σταυρίδου, Επ. Καθηγήτρια ΕΜΠ / Γ. Τσάρας, Αν. Καθηγητής ΠΚ / Κ. Φιλοξενίδου, Επ. Καθηγήτρια ΠΙ

Α-ΛΟΓΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Θέμης Χατζηγιαννόπουλος | Επ. Καθηγητής ΑΠΘ

Το ερευνητικό ερώτημα του αν «Είναι ο Αρχιτεκτονικός Σχεδιασμός μια έγκυρη μορφή έρευνας» στο πλαίσιο ενός συνολικά και ευχάριστα διεγερτικού κειμένου πρόσκλησης, αποτέλεσε την αφορμή καταγραφής μιας σειράς σκέψεων. Ως ευθύ και γνήσια σύνθετο ερώτημα:

- διαθέτει επιμέρους ερωτήματα (είναι μορφή έρευνας; είναι λιγότερο σημαντικός από άλλες μορφές έρευνας; πως κυρώνεται – αναγνωρίζεται επίσημα κάτι το οποίο γνωρίζουμε ότι υφίσταται; κα),
- διακατέχεται από αμφιβολία ή προκαλεί την αμφισβήτηση,
- πιθανά οδηγεί σε διαδικασίες συγκρίσεων,
- αποτελεί αφορμή για την κατάθεση προτάσεων.

Οι σκέψεις που παρατίθενται παρακάτω, παρότι ενδεχόμενα δεν χαρακτηρίζονται από το στοιχείο της πρωτοτυπίας, επιχειρούν να:

- αντιδράσουν σε κάποια από τα αναδυόμενα υπό-ερωτήματα,
- άρουν την όποια, εύλογη ή ενοχική, υποβόσκουσα αμφιβολία,
- αποφύγουν άσκοπες, αξιολογικού χαρακτήρα, συγκρίσεις μεταξύ των διαφορετικών δραστηριοτήτων του είδους,
- καταλήξουν, στο μέτρο που μπορούν και τους επιτρέπεται, σε μια πρόταση.

Ο σχεδιασμός, σύμφωνα με ήδη γνωστές σχετικές θεωρήσεις, αποτελεί την ανθρώπινη δραστηριότητα κατά την οποία συντάσσονται προτάσεις για συνθήκες που θεωρούνται ικανοποιητικότερες από τις υφιστάμενες. Είτε πρόκειται για συνθήκες που διαμορφώνουν τον υλικό χώρο στον οποίο ζούμε¹, είτε πρόκειται για συνθήκες που περιγράφουν τα άυλα όρια ανάπτυξης των συμπεριφορών μας. Για τη σύνταξη της όποιας ενδεχόμενης πρότασης ακολουθείται μια διαδικασία επίλυσης προβλημάτων, είτε πρόκειται για διαδικασία εσωτερική – ατομική, είτε συλλογική. Τόσο τα συγκεκριμένα προβλήματα, γνωστά και ως σχεδιαστικά προβλήματα, όσο και η διαδικασία επίλυσης τους, γνωστή και ως σχεδιαστική διαδικασία, διαθέτουν τα δικά τους αναγνωρίσιμα και αναγνωρισμένα χαρακτηριστικά.

Τα σχεδιαστικά προβλήματα, επίσης βάσει σχετικών θεωρήσεων², είναι φαινόμενα διακριτής φύσης που δε διαθέτουν μονοσήμαντη θέση και δεν επιδέχονται μονοσήμαντων ερμηνειών. Τα δεδομένα τους δε διακρίνονται με σαφήνεια από τα ζητούμενα και οι λύσεις τους δεν αποδεικνύονται ως οι μοναδικώς ορθές. Γίνονται πλήρως αντιληπτά μόνον όταν έχουν «λυθεί» και δεν μπορούν να διαιρεθούν σε άλλα αυτοτελή υπό-προβλήματα, των οποίων οι λύσεις αθροιζόμενες να δίνουν τη συνολική λύση.

Αντίστοιχα, η επίλυση των σχεδιαστικών προβλημάτων, σε επίπεδο δομής, έγκειται σε μια διαδικασία λήψης αποφάσεων, οι οποίες συσχετίζονται με παραμέτρους

[1] Ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός αποτελεί μέρος της δραστηριότητας του σχεδιασμού του υλικού – φυσικού χώρου. Ωστόσο, συνειδητά η παρούσα εισήγηση δεν αποκλείει τα άλλα είδη σχεδιασμού, γιατί και αυτά εμπίπτουν στο θέμα και την ευρύτερη σχετική συζήτηση.

[2] Η περιγραφή και ερμηνεία της σχεδιαστικής διαδικασίας επιχειρείται στη βάση των γνωστών μελετών των Broadbent, Τζώνου και Rittel & Webber, καθώς επίσης και στη σχετική έρευνα της ψυχολογίας (Mayer, Newell & Simon, Alexander & Wine κα).

διαφορετικών κατηγοριών. Ανεξαρτήτως της επιχειρησιακής προσέγγισης του σχεδιασμού³, οι αποφάσεις των διαφόρων κατηγοριών λαμβάνονται κυκλικά – συνολικά και όχι γραμμικά – παρατακτικά. Οι διαφορετικές κατηγορίες αποφάσεων (αισθητικές, λειτουργικές, τεχνικοοικονομικές, ψυχοκοινωνικές) είναι μεταξύ τους ασύμβατες και κατά συνέπεια, ενώ η λήψη αποφάσεων στο εσωτερικό της κάθε κατηγορίας μπορεί να είναι ορθολογική, η συνολική απόφαση δεν μπορεί να ληφθεί ορθολογικά, αλλά προϋποθέτει μια α-λογική συμβατοποίηση των ασύμβατων παραμέτρων. Αυτή η α-λογική σύζευξη διενεργείται υπό τη στήριξη ενός συνόλου ηθικών, φιλοσοφικών και κοινωνικών ιδεών και αρχών, το οποίο αποτελεί και τον ρυθμιστικό παράγοντα στη λήψη της οιασδήποτε σχεδιαστικής απόφασης⁴.

Κατά συνέπεια θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως ο σχεδιασμός, βάσει των προαναφερθέντων δομικών του χαρακτηριστικών και παρ' όλες τις ιδιομορφίες και ιδιορρυθμίες του, αποτελεί μια εξ' ορισμού ερευνητική δραστηριότητα – μορφή έρευνας, εφόσον:

- ασχολείται με φαινόμενα που κατατάσσονται, επιστημονικά και επιστημολογικά, σε συγκεκριμένη κατηγορία φαινομένων,
- προϋποθέτει τη μελέτη του, κατά περίπτωση, σχετικού θεωρητικού υποβάθρου και παραπέμπει, θέλοντας ή μη, στην προϋπάρχουσα σχετική γνώση (είτε αυτή εντοπίζεται στο τεχνικό επίπεδο, είτε στο αξιακό),
- εκ της φύσης του, εμφορείται από ερωτήματα και συνάγει συμπεράσματα που χαρακτηρίζονται από τη ζητούμενη πρωτοτυπία,
- αποτελεί διαδικασία με σαφώς ορισμένη δομή, η οποία, όπως συμβαίνει σε όλες τις μορφές έρευνας, παρουσιάζει τις διαφοροποιήσεις της στο επιχειρησιακό επίπεδο,
- χρησιμοποιεί κώδικες σύνταξης και επικοινωνίας, όπως κάθε είδος ερευνητικής δραστηριότητας,
- μπορεί να διαθέτει εικοτολογικό σκέλος, πέραν του αμιγώς επιστημονικού, αλλά και αυτό επίσης ισχύει για κάθε είδος ερευνητικής δραστηριότητας⁵.

Μάλιστα, τα εν λόγω επιχειρήματα ενισχύονται έτι περαιτέρω όταν αντιπαρεθούν με, θεσπισμένους και ευρέως διαδεδομένους, κανόνες άλλων μορφών έρευνας.

Φυσικά, οι όποιοι κανόνες θέτουν το πλαίσιο διενέργειας μιας δραστηριότητας αλλά δεν είναι αυτοί που αποφαινόνται για την επαρκή – έγκυρη εκτέλεση της. Η μόνη αρμόδια, για την ενδεχόμενη κύρωση της, είναι η πλειοψηφία της, κατά περίπτωση, κοινότητας των, εξ αντικειμένου, ειδικών⁶. Οι οποίοι, σε μεγάλο βαθμό, είναι και οι υπεύθυνοι για τη διατύπωση, τη θέσπιση και την ενημέρωση των κανόνων.

[3] Επισημαίνεται πως δεν αγνοείται η παρουσία των διαφορετικών τύπων προσέγγισης του σχεδιασμού (πρακτικός σχεδιασμός, αναλογικός σχεδιασμός, τυπολογικός σχεδιασμός, συντακτικός σχεδιασμός κ.ο.κ.) απλά τα σχόλια αφορούν στους νοητικούς χειρισμούς που χαρακτηρίζουν τη διαδικασία σε δομικό επίπεδο και όχι στο επιχειρησιακό.

[4] Για να δημοσιοποιηθεί δε η όποια απόφαση, ή ακόμα και για να ληφθεί, γίνεται χρήση συγκεκριμένων κωδικών επικοινωνίας, είτε πρόκειται για λεκτικούς, είτε για οπτικούς κώδικες. Αυτό, άλλοτε αφορά μόνο στο επιχειρησιακό σκέλος της διαδικασίας και άλλοτε συμμετέχει και στη διαμόρφωση της ίδιας της δομής της.

[5] Κάθε άλλη μορφή έρευνας απαιτεί την παρουσία σχεδιαστικών δεξιοτήτων και αποφάσεων. Ίσως, η ενδεχόμενη διαφορά εντοπίζεται στο ότι σε κάποιες περιπτώσεις η εικοτολογία αποτελεί προϋπόθεση, ενώ σε κάποιες άλλες, μέρος του πορίσματος.

[6] Αυτό ισχύει στις εκμοντερνισμένες κοινωνίες, ευτυχώς ή δυστυχώς, στο πλαίσιο μιας εγκατεστημένης πρακτικής κοινωνικού ελέγχου των ανθρώπινων δραστηριοτήτων.

Επομένως, η έμπρακτη και αδιάκοπη αναγνώριση του αρχιτεκτονικού σχεδιαστικού έργου ως «μια έγκυρη μορφή έρευνας» επαφίεται, λίγο έως πολύ, στις ορέξεις της κοινότητας των αρχιτεκτόνων. Ειδικά δε όταν πρόκειται για την κοινότητα των αρχιτεκτόνων που είναι υπεύθυνη για την εκπαίδευση των αρχιτεκτόνων και κατ' επέκταση συνυπεύθυνη τόσο για το επίπεδο της εγκατεστημένης πρακτικής του σχεδιασμού, όσο και για τον τρόπο εφαρμογής του κοινωνικού ελέγχου της σχεδιαστικής πρακτικής.

Για τον λόγο αυτό, σίγουρα στον σωστό χώρο και πιθανά σε κατάλληλο χρόνο, κατατίθεται πρόταση – πρόσκληση για την επανεξέταση και επαναδιαπραγμάτευση παρατηρούμενων:

- τάσεων που, στη βάση ενός, κατά τ' άλλα, εξασθενημένου επιστημονικού παραδείγματος, επιχειρούν την περαιτέρω διάσπαση της, διαχρονικά και εκ φύσης, ενιαίας διαδικασίας του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού. Πρόκειται για τάσεις που μάλλον οδηγούν τόσο στην παρεξήγηση του ρόλου του αρχιτέκτονα, όσο και στην αποποίηση του, με όλα τα σχετικά αρνητικά παράγωγα – αποτελέσματα.
- λογικών, εν πολλοίς ενοχικών, που επιχειρούν τη μεθόδευση του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού στη βάση αποκλειστικά ποσοτικά μετρήσιμων μεγεθών, ελέγξιμων δεδομένων και «νόμων». Πρόκειται για λογικές που, ακόμα και ακούσια, υποβοηθούν στη διαιώνιση ερωτηματικών και αμφιβολιών που βλάπτουν τη δραστηριότητα του σχεδιασμού και τον κλάδο των σχεδιαστών.
- καθιερωμένων όρων – ορισμών που τροφοδοτούν τον ετεροπροσδιορισμό (... μέσω του σχεδιασμού, ... κατά τον σχεδιασμό κ.ο.κ.) και δεν αναγνωρίζουν, με τρόπο εμφατικό, την αυτονομία και ισοτιμία του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού μεταξύ των άλλων έγκυρων μορφών έρευνας.

Ίσως, το «α - λογική έρευνα» να μην είναι απόλυτα ενδεικτικό και το πλέον κολακευτικό. Αν όμως ερεθίζει, όσο και το αρχικό ερώτημα, τότε ίσως αποτελεί και την απάντηση του ερωτήματος. Μια απάντηση, που ως προϊόν σχεδιασμού, δε δύναται να είναι η μοναδικά σωστή αλλά μόνον υπό συνθήκες αποδεκτή.

ΕΛΑΧΙΣΤΕΣ ΠΡΑΞΕΙΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΝΟΝΤΑΣ ΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΔΡΑΣΗΣ ΜΕ ΜΙΚΡΑ ΕΡΓΑ ΠΡΟΣ ΤΑ ΚΟΙΝΑ

Σοφία Βυζοβίτη | Καθηγήτρια ΠΟ

Στο δοκίμιο αυτό συζητώ μια εκδοχή έμπρακτης αρχιτεκτονικής έρευνας που επικεντρώνεται στη σύγκλιση του ζητήματος της *επιπόνησης μορφής* με τις *συλλογικές διαδικασίες σχεδιασμού*. Επιχειρώ ένα αναθεωρητικό εννοιολογικό πλαίσιο για την *έρευνα δράσης*¹ στην αρχιτεκτονική εκπαίδευση με τη σύντομη αναδρομική ανάλυση μιας σειράς έργων της περιόδου 2016-2021 που δημιουργήθηκαν σε ερευνητικά περιβάλλοντα συνέργειας του Πανεπιστημίου με τοπικούς φορείς και διεθνή ερευνητικά δίκτυα² στα πλαίσια workshop συλλογικού σχεδιασμού και κατασκευής ως μικρά έργα προς τα κοινά. Είναι παραδείγματα αυτού που αποκαλώ *ελάχιστες πράξεις αρχιτεκτονικής*, μιας αρχιτεκτονικής του εφήμερου που συμπεριλαμβάνει κατασκευή και δράση –καθώς και των βιωματικών συνθηκών που η μορφή μπορεί να επιφέρει ως ατμόσφαιρα– και βρίσκεται σε αντιστοιχία αφενός με ακτιβιστικές προσεγγίσεις και καλλιτεχνικές πρακτικές³ και αφετέρου με την ενεργοποίηση σχεδιαστικής γνώσης σε μια «*ανακλαστική συνομιλία*»⁴ με την πραγματική κατάσταση. Ως διαδικασίες, αλλά και ως αποτελέσματα, τα μικρά έργα προς τα κοινά, τροφοδοτούν τη δημιουργία μιας κοινότητας σε ένα πλαίσιο γενικευμένης λιτότητας και κρίσης. Ιδιαίτερη σημασία έχει εδώ η έννοια *πράξη* ως *κριτική χωρική πρακτική*⁵ που στοχεύει στον επαναπροσδιορισμό της αρχιτεκτονικής πέρα από την επίλυση προβλήματος. Ο Jeremy Till συζητά την αρχιτεκτονική ως «*χωρική υπηρεσία*» άμεσης «*δράσης που προωθείται από μια κριτική κατανόηση των εξωτερικών συνθηκών*» μια πράξη απότοκο θεωρίας και πρακτικής μακριά από τις κανονιστικές ανησυχίες και τις παραδοσιακές δομές του επαγγέλματος, αλλά και επίσης μακριά από την ατελείωτη αναβολή και υποχώρηση της κριτικής.

Στη συνύφανση της με τη διδασκαλία η *αρχιτεκτονική έμπρακτη έρευνα* συμβάλλει στην έμπρακτη κατανόηση της αρχιτεκτονικής ως υλική πρακτική, στη συνείδηση του κοινωνικού της ρόλου και των οικονομικών συνθηκών της παραγωγής της, Τα παιδαγωγικά

[1] Η μετάφραση του όρου action research ως συμμετοχική έρευνα δράσης γίνεται από την ομάδα μετάβαση, δι-ατυπώνεται ως ένα εναλλακτικό επιστημολογικό παράδειγμα που αρνείται την εμπειρική και ορθολογική ερευνητική διαδικασία και εμμένει στη συμμετοχή των εμπλεκόμενων μερών, αξιοποιείται διεθνώς ως ένα μεθοδολογικό εργαλείο εμπλοκής των εκπαιδευτικών σε ερευνητικές διεργασίες που δίνουν έμφαση στη συστηματική μελέτη των ποικίλων πτυχών της διδασκαλίας και της μάθησης σε συγκεκριμένα εκπαιδευτικά περιβάλλοντα. <http://metavasis.edc.uoc.gr/site/index.php/program/erevna-drasis/ti-einai-i-erevna-drasis>

[2] Εδώ αναφέρομαι σύλλογο ΦΙΛΟΙΝΕΑΣ ΠΑΡΑΛΙΑΣ και το στο ambiances international research network που αποτέλεσαν με φορείς υποδοχής και φορείς χρηματοδότησης αυτής της έρευνας μικρής κλίμακας που στερείται μεν του οικονομικού μεγέθους των μεγάλων ερευνητικών προγραμμάτων, αλλά χαιρέται από-γραφειοκρατικοποίησης.

[3] Βλέπε Θεόφιλος Τραμπούλης (2007) (επιμ) ΑΣΤΙΚΟ ΚΕΝΟ ΔΡΑΣΕΙΣ 1998-2006, Αθήνα: Futura καθώς και Κώστας Ντάφλος (2015) *Επιτελεστικές πρακτικές τέχνης*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/3177>

[4] Ο σχεδιασμός που ανταποκρίνεται σε πραγματικά ζητούμενα και ανάγκες δημιουργεί μια «*ανακλαστική συνομιλία*» με την κατάσταση. Πρόκειται για την ενεργοποίηση της «*γνώσης σε δράση*» που αντικατοπτρίζει την ανάλυση, την αξιολόγηση και την αναθεώρηση της κατάστασης. Βλέπε Donald Schon (1983.) *The Reflective Practitioner – How professionals think in action*. USA: Basic books.

[5] Στο Nishat Awan, Tatjana, Schneider, and Jeremy Till, *Spatial Agency: Other Ways of Doing Architecture*, Oxon: Routledge, 2011, σ:29

οφέλη της συμμετοχής των φοιτητών σε διαδικασίες που εγκαθιστούν συνέχεια ανάμεσα στο σχεδιασμό και την υλοποίηση είναι πολλαπλά: η ενασχόληση με ζητήματα που αφορούν την οικονομία των υλικών, η βιωματική αντίληψη του χώρου και του εργονομικού σχεδιασμού, η συνεργασία με τεχνίτες, η ιδιο-κατασκευή, η εξοικείωση με αστοχίες και προβλήματα που μπορούν να προκύψουν καθώς και στην επίγνωση του αντικείμενου σε χρήση –την επιτελεστική του διάσταση– και την κατανόηση της απόδοσης του⁶ των κοινωνικών του παροχών.

Η έρευνα σε δράση είναι συμμετοχική: η σχέση διδασκόμενου/διδάσκοντα εκδημοκρατίζεται, από μια ηγεμονική ιεραρχία σε ετεραρχική σχέση ισότιμης συνεργασίας όπου και οι μάλιστα επίσης συμβάλλουν στην αρχιτεκτονική εκπαίδευση. Πράγματι μας ωθεί σε μια ριζοσπαστικοποίηση εκπαιδευτικών μεθόδων και εργαλείων σχεδιασμού - προς τη συγκρότηση των κοινών εργαλείων βιωματικής γνώσης. Κατά τη μετάβαση από το ιδεατό έργο –μια υποθετική μελέτη που συνήθως δίνεται ως θέμα εργαστηρίου– στο πεδίο των περιορισμών που εκπορεύονται από την συνθήκη του πραγματικού, εισερχόμαστε σε μια διαδικασία διαπραγμάτευσης, τροποποιήσεων και συμβιβασμών που συμβάλλουν στη συμπύκνωση της αρχιτεκτονικής ιδέας προς την ελάχιστη αναγκαία υπόσταση της, την ανθεκτικότερη έκφασή της.

Στην αναδρομή της εξέλιξης της έρευνας μου στο πεδίο σύγκλισης μορφοποιητικής και κοινών σημαντική θέση κατέχει ως αφετηρία η επιστημονική συνάντηση «*Νοητικοί, Δυνητικοί και Φυσικοί Χώροι στον Ψηφιακό Σχεδιασμό*» η οποία είχε διοργανωθεί από τον Τομέα Αρχιτεκτονικού Σχεδιασμού και Εικαστικών Τεχνών του ΑΠΘ το 2005 με επιμέλεια του Σταύρου Βεργόπουλου και του Απόστολου Καλφόπουλου και στη δεδομένη συγκυρία αποτέλεσε το εύφορο έδαφος ανάπτυξης μιας τότε νέας ελληνικής ακαδημαϊκής κοινότητας. Ενώπιον μιας πλειάδας σημερινών συναδέλφων εισηγήθηκα πρώτη φορά στην Ελληνική γλώσσα⁷ με το δοκίμιο «*Η Αρχιτεκτονική της Πτύχωσης: Οντολογία και Γενεαλογία μιας Νέας Πρακτικής*»⁸ τις εννοιολογικές διαστάσεις μιας πειραματικής μεθοδολογίας αρχιτεκτονικού σχεδιασμού που ενεργοποιούσε την πτύχωση ως μορφογενετικό σύστημα στο κατώφλι της ανάδυσης των ψηφιακών εργαλείων. Στο αρχιτεκτονικό zeitgeist εν έτη 2005, η αρχιτεκτονική της πτύχωσης εξέφερε την πρωτοπορία των ψηφιακών μέσων στην μεταίχμια υλικότητα μιας συνεχούς και αναδιπλούμενης επιφάνειας. Προσωπικά με ενδιέφερε η χειρωνακτική διερεύνηση της πτύχωσης ως υλικό διάγραμμα που μπορούσε να επιφέρει χωρικές, δομικές και οργανωτικές δομές, σχεδόν αυτόματα μέσω ενεργημάτων επί της ύλης σε αναλογία με πρωτογενείς αλγοριθμικές διαδικασίες και που σήμερα θα μπορούσα να περιγράψω ως μια μικρο-μορφοποιητική⁹ και που εν μέρη καθόρισε την μετέπειτα ερευνητική και διδακτική μου δραστηριότητα.

[6] Σχετικά με την έννοια performance ως απόδοση προς κοινωνικό συλλογικό υποκείμενο βλέπε στο Sophia Vyzoviti (2005) *The immigrants' place of getting together: A model of necessary physical environmental conditions*, in Avidar, P.Cohen, M. Mulder, D. Van Roy, M. (eds) «*HOMELAND*», OASE Architectural Journal, Vol. 68, Rotterdam: NAI Publishers, pp: 22-66

[7] Το βιβλίο μου *Folding Architecture: Spatial, Structural and Organizational Diagrams* βρισκόταν ήδη κυκλοφορία με αξιοσημείωτη συμβολή στη διεθνή βιβλιογραφία: Sophia Vyzoviti (2003) *Folding Architecture: Spatial, Structural and Organizational Diagrams*, Amsterdam: BIS Publishers.

[8] Σοφία Βυζοβίτη (2007) «*Η αρχιτεκτονική της πτύχωσης: οντολογία και γενεαλογία μιας νέας πρακτικής*» στο Βεργόπουλος, Σ. και Καλφόπουλος, Α. (επιμ) *Αρχιτεκτονικός Σχεδιασμός και Ψηφιακές Τεχνολογίες*, Θεσσαλονίκη: Εκκρεμές, σσ: 37-44

[9] Τη Μορφοποιητική ορίζει μέσα από σωματικά ενεργήματα στο τοπίο ο Ζήσης Κοτιώνης (2007) *Μορφοποιητική - Το ανθρώπινο σώμα στο τοπίο και την αρχιτεκτονική*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας

Πολύ σύντομα η πτύχωση εμπεδώνεται ως στοιχειώδεις εργαλείο ψηφιακής κατασκευής στις πειραματικές χωρικές εγκαταστάσεις της δεκαετίας των 2010s¹⁰ πράγμα που εκλαμβάνω ως δείγμα του εκδημοκρατισμού της ψηφιακής κατασκευής και που συμπίπτει χρονικά με την ανάληψη καθηκόντων στο εργαστήριο προτυποποίησης και κατασκευών του TAM ΠΘ τότε δυναμικής ενός μικρού και δυο μεσαίου μεγέθους laser cutters. Την περίοδο αυτή η ερευνά μου μετασηματίζεται από την έρευνα μακέτας προς την κατασκευή πρωτότυπων σε πλήρη κλίμακα, παράλληλα διατυπώνοντας πειραματικές εκπαιδευτικές μεθοδολογίες του σχεδιασμού¹¹. Η μορφοποιητική των αρχιτεκτονικών αυτών δοκιμών οργανώνεται μέσα από αλληλουχίες δράσεων επί της υλικής επιφάνειας καθώς και με τη ψηφιακή προσομοίωση με χρήση ανοιχτού λογισμικού¹², τον εννοιολογικό σχεδιασμό και τη ψηφιακή κατασκευή μέσω αναπτυγμάτων σε CAM μηχανήματα κοπής επιφανειών και συλλογική χειρωνακτική συναρμολόγηση. Παραδειγματικά στην αλλαγή αυτή παραδείγματος είναι το έργο *sim[pli]city - Μεταβαλλόμενο Κέλυφος για τα Σκηνικά Δρώμενα του Συνεδρίου Ambiances Tomorrow (2016)*¹³ [εικ. 1] και η συμμετοχή του μαθήματος μου *Pret-a-Plier (2020)*¹⁴ στην ετήσια εκδήλωση με θέμα την ανακύκλωση και τη μόδα *Νέα Παραλία - Νέα Πασαρέλα* που διοργανώνουν οι *Φίλοι της Νέας Παραλίας* στη Θεσσαλονίκη [εικ. 2]. Εντάσσονται ως αρχιτεκτονικό γένος στην *αρχιτεκτονική του εφήμερου* που όπως διακρίνει και ο Λόης Παπαδόπουλος¹⁵ στο άνοιγμα του τόμου πρακτικών της προαναφερθείσας ημερίδας απελευθερώνει την αρχιτεκτονική από το αίτημα της μακροβιότητας από «την οχύρωση της απέναντι στη φθορά» και αναθεωρεί την έννοια της διάρκειας μέσα από πειραματικές εγκαταστάσεις εφαρμογών ψηφιακών μέσων. Η πτύχωση εδώ εφαρμόζεται ως δυναμικό υλικό σύστημα *δόμο-στατικού διακόσμου* σε κατασκευές και σωματικές δράσεις που ενεργοποιούν μια συνέργεια ανάμεσα στο σώμα, ένα δυναμικό σκελετό και το δέρμα / ένδυση ως επιφάνεια όπου παράγεται μια ατμόσφαιρα. Το μεν μεταβαλλόμενο κέλυφος *sim[pli]city* υιοθετεί την αρχέτυπη δομή νομαδικής αρχιτεκτονικής, πτυσσόμενη κατοικία των νομάδων της μογγολικής στέπας γνωστή ως *γιουρτα (gher)*, τα δε επιτελεστικά ενδύματα *Pret-a-Plier* κάνουν ένα φανταστικό

[10] Βυζοβίτη, Σ. (2015) «Το βάθος της επιφάνειας» στο Κοτιώνης, Ζ. & Τζιρτζιλιάκης Γ. (επιμ) Συμβιώσεις, Η Αρχιτεκτονική στην εποχή των φυσικοπολιτισμών και της τεχνητής φύσης, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ:134-143

[11] Σχετικά με τις εν λόγω πειραματικές μεθοδολογίες του σχεδιασμού βλέπε στο Sophia Vyzoviti & Pablo De Souza (2012) «Origami tessellations in a continuum: Integrating design and fabrication in architectural education» in Voyatzaki, Maria and Spiridonidis, Constantine (eds.), SCALELESS SEAMLESS: Performing a less fragmented architecture and education - Proceedings of the ENHSA/EAAE International Symposium on Integrated Planning Processes, Munster School of Architecture, Munster, Germany, 15-17 November 2012, pp:165-175

[12] Όπως το Free Form Origami και το Rigid Origami του T Tachi <https://origami.c.u-tokyo.ac.jp/~tachi/software/>

[13] Η σχεδιαστική ομάδα της εγκατάστασης Sim[pli]city δημιουργήθηκε στα πλαίσια του μαθήματος «Η Αρχιτεκτονική της Πτύχωσης» που διδάσκεται από τη Σοφία Βυζοβίτη. Οι καθηγητές Σοφία Βυζοβίτη και ο Nicolas Remy μαζί με μια ομάδα φοιτητών ανέλαβαν την τελική σύνθεση και την παράγωγη. Συνεργάστηκαν @ φοιτητή @ Αλεξάνδρα Γιαννακούλα, Σπύρος Καπογιαννόπουλος, Μαρία Καραγιάννη, Ευαγγελία Κιοσσε, Κρυσταλία Κλώνορα, Δημήτρης Λαζαρίδης, Έλλη Πετρίδη και Μίλτος Τσακίρης. Στη συναρμολόγηση της κατασκευής συνέβαλλαν οι φοιτητές Αργυρης Μπαλατσουκας, Χριστίνα Χριστίνα, Θεόδωρος Χαλβατζογλου, Νανου Καραγιαννη, Κατερίνα και Στελλα Λιοκα, Κωνσταντίνα Ραντζου, Βαγγέλης Αγατσα και Ευσ Βρουζα. Η παραγωγή έγινε στα εργαστήρια Προτυποποίησης και Κατεργασίας Ξύλου και Μετάλλου του Τμήματος Αρχιτεκτόνων του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας με χρηματοδότηση από το 3ο Διεθνές συνέδριο του Δικτύου Ambiances Network - Ambiances Tomorrow. Βλέπε σχετική δημοσίευση στο Vyzoviti, S. (2017) in Rozi A. ed Simplicity: Transformable Screen for the Scenic Acts of Ambiances Tomorrow / Department of Architecture, University of Thessaly. Διαθέσιμο στο: <https://www.archisearch.gr/architecture/simplicity-ambiances-tomorrow-thessaly/>

[14] Περιγραφή του μαθήματος Pret-a-Plier. Διαθέσιμο στο: <http://www.arch.uth.gr/el/studies/course/1565/8>

[15] Λόης Παπαδόπουλος 15 (2007) «Άνοιγμα» στο Βεργόπουλος, Σ. και Καλφόπουλος, Α. (επιμ), Αρχιτεκτονικός Σχεδιασμός και Ψηφιακές Τεχνολογίες, Θεσσαλονίκη: Εκκρεμές, σσ:10

εκπαιδευτικό ταξίδι στο χρόνο αναβιώνοντας δράσεις και κατασκευές που ανατρέχουν στα *fundamentals of Bauhaus* με νέου είδους γεωμετρικά επιτελεστικά υφάσματα μιας νεφελώδους ανακυκλώσιμης υλικότητας. Μπορούμε να συζητήσουμε αυτά τα ιδιαίτερα ελαφριά αυτά εφήμερα έργα σύμφωνα με το επιχείρημα του Semper¹⁶ ότι η πλήρης δύναμη της αρχιτεκτονικής βρίσκεται στην εξωτερική επιφάνεια, το λεπτό διακοσμητικό στρώμα μέσα από το οποίο η ατμόσφαιρα φαινομενικά διεισδύει. Επαυξάνοντας ο Mark Wigley¹⁷ θεωρεί ότι ενδεχομένως αρκεί μια επιφάνεια που παράγει μια ατμόσφαιρα ως αναγκαία και ικανή συνθήκη για την κατασκευή αρχιτεκτονικής.

Αναχωρώ αναλογιζομένη την πανάρχαια και διαχρονική αλληλένδετη σχέση ανάμεσα στην ελάχιστη κατοικία και το ένδυμα ως *architectura minimi actus*. Σε αυτήν την προσωπική επεξεργασία, κρίνοντας πως η ιδέα μιας αρχιτεκτονικής της μικρότερης δραστηριότητας είναι απολύτως σύγχρονη, παραθέτω και το συλλογισμό του Kenneth Frampton σχετικά με τη Θεωρία της Επίσημης Ομορφιάς του Semper, την *ταξινόμηση της αρχιτεκτονικής στις παραστατικές τέχνες*, μαζί με τη μουσική και το χορό, ως «*κοσμική τέχνη, ως οντολογική, κοσμοπλαστική τέχνη*» αντί με τη ζωγραφική και τη γλυπτική ως «*πλαστική τέχνη που υποδηλώνει τη φύση στη δράση ως στατική ουσία μιας τρισδιάστατης μορφής*»¹⁸. Στο πλαίσιο μια τέτοιας εστίασης της αρχιτεκτονικής ως παραστατική τέχνη εν έτη 2022 ομολογώ ότι με ενδιαφέρει ιδιαίτερα η δυνατότητα της εγκατάστασης μιας ελαφράς, κινητικής και πορώδους επιφάνειας –ει δυνατόν μεταβολίσιμης υλικότητας– που καταδεικνύει τόσο μια γεωμετρική εκλέπτυνση, όσο και μια ιδιαίτερη σημειολογική φόρτιση - ως ελάχιστη πράξη αρχιτεκτονικής, αυτή της μικρότερης δραστηριότητας.

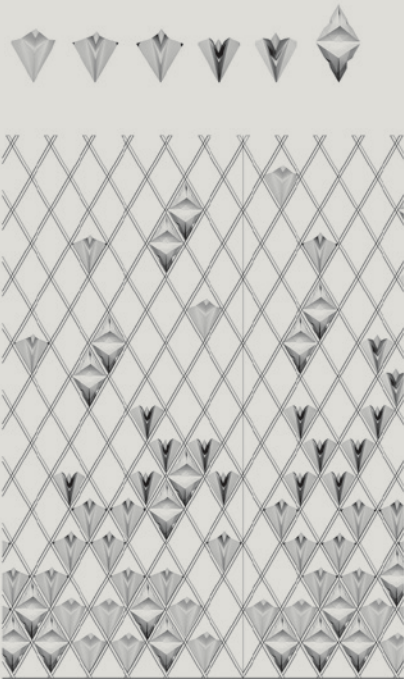
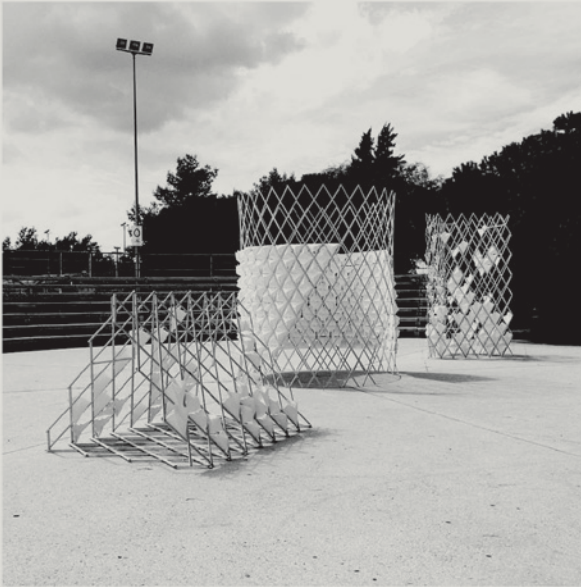
Παρασκευή, 18 Νοεμβρίου 2022

[16] Gottfried Semper (1860, 2004) *Style in the Technical and Tectonic Arts; Or, Practical Aesthetics*, New York: Getty Research Institute Publications

[17] Mark Wigley (1998) «The Architecture of Atmosphere» in Bart Lootsma(ed) *Constructing Atmospheres / Daidalos*, 68, p:20

[18] Kenneth Frampton (1995) *Reflections on the Scope of the Tectonic*, IAUG, p:16

[εικ. 1] sim[pli]city: Μεταβαλλόμενο Κέλυφος για τα Σκηνικά Δρώμενα του Συνεδρίου Ambiances Tomorrow (2016) / σύνθετη εικόνα / συγγραφέας.

[εικ. 2] Pret-a-Plier (2020) Διακρίνονται από αριστερά Δημήτρης Αθανασίου, Ελένη Μπουγιουρη, Μαρία - Μαγδαληνή Μείμαριδου, Νίκη Μπακαλούδη, Μαρία - Άννα Ζιώγα, Ισμήνη Καλούπη, Άννα Μαρκοπούλου, Φίλιππος Κοτσίκος, Ηρώ Μεταξά, Σοφία Βυζοβίτη, Χρύσα Χατζηράλλη, Εύη Στέλιου / φωτο Αντώνης Θεοδωράκης

Η ΕΡΕΥΝΑ ΩΣ ΕΞΑΝΤΛΗΣΗ

Δημήτρης Γουρδούκης | Επ. Καθηγητής ΑΠΘ

Ένα από τα κυρίαρχα στερεότυπα για την αρχιτεκτονική και τη θέση της στον σύγχρονο κόσμο είναι αυτό που την ορίζει ως μία δραστηριότητα που βρίσκεται κάπου ανάμεσα στην επιστήμη και την τέχνη. Το δίπολο αυτό μπορεί να πάρει αρκετές διαφορετικές μορφές –όπως για παράδειγμα: η αρχιτεκτονική ως η επιστήμη που βρίσκεται ανάμεσα στις φυσικές και τις ανθρωπιστικές επιστήμες– αλλά σε κάθε περίπτωση μιλάει για την αρχιτεκτονική ως κάτι που βρίσκεται γενικότερα «ανάμεσα»¹ διότι για κάποιο ανεξήγητο λόγο αδυνατεί να ορίσει και να καθορίσει αυτόνομα τον εαυτό της.

Ανατρέχοντας στο χρόνο θα βρούμε ότι το δίπολο αυτό αρχίζει να σχηματίζεται στην Αναγέννηση όταν ο Alberti στο «De Re Aedificatoria» θέτει τις βάσεις για τη δημιουργία της έννοιας του αρχιτέκτονα όπως τη γνωρίζουμε σήμερα, ενώνοντας σε αυτή δύο πολύ διαφορετικά νοήματα: Αυτό του δημιουργού ή εφευρέτη (author) παράλληλα με αυτό εκείνου που νομιμοποιεί (authorize) μία αρχιτεκτονική πρόταση¹. Παρόλα αυτά, το δίπολο αυτό συγκροτείται πλήρως και φτάνει στο απόγειό του στον 20^ο αιώνα. Μάλιστα, εκφράζεται πολύ χαρακτηριστικά σε μία «σχεδόν διάσημη» διαφωνία ανάμεσα στον Hermann Muthesius και τον Henry van de Velde: Τον Ιούλιου του 1914, στο συνέδριο που σηματοδοτούσε το τέλος της έκθεσης του Deutscher Werkbund στην Κολωνία, οι δυο τους αναπτύσσουν ένα πολύ διαφορετικό όραμα για το μέλλον της αρχιτεκτονικής και του σχεδιασμού. Ο Muthesius υποστηρίζει ότι πρέπει να πάρει το δρόμο της τυποποίησης. Μόνο μέσα από αυτή θα μπορεί να αποκτήσει μία οικουμενική και γενικότερα αποδεκτή υπόσταση². Ο van de Velde παρόλα αυτά μοιάζει να μην είναι καθόλου έτοιμος να αποδεκτεί το «βιομηχανοποιημένο» όραμα του Muthesius για την αρχιτεκτονική και υποστηρίζει ότι όσο υπάρχουν καλλιτέχνες στο Werkbund, αυτοί θα αντιτίθενται σε οποιαδήποτε έννοια τυποποίησης που θα τους επιβληθεί, γιατί το μόνο που μπορεί αυτή να κάνει είναι να περιορίσει την προσωπική τους έκφραση και δημιουργικότητα μέσα από κανόνες και τύπους³.

Θα μπορούσαμε λοιπόν να κωδικοποιήσουμε την υπόσταση του αρχιτέκτονα που αναδύεται μέσα από αυτό το δίπολο και την αντιπαράθεση, με τις έννοιες του αρχιτέκτονα-μηχανικού και του αρχιτέκτονα-καλλιτέχνη. Τη λύση στην αντιπαράθεση αυτή βέβαια θα δώσουν, χωρίς να αφήσουν πολλές εναλλακτικές, οι συνθήκες: μερικές μέρες αργότερα ξεσπά ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος και η τεράστιες καταστροφές που θα επιφέρει στο κτιριακό απόθεμα σε συνδυασμό με τις ανάγκες για μαζική, φτηνή κατοίκηση στα αστικά κέντρα που εμφανίζονται μετά το τέλος του, καθιστούν τη λογική της τυποποίησης και της μαζικής παραγωγής ως τη μόνη βιώσιμη λύση. Ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος που ακολούθησε ολοκλήρωσε αυτή την πορεία. Ο αρχιτέκτονας-μηχανικός λοιπόν καθίσταται ως η κυρίαρχη φιγούρα του αρχιτέκτονα στον 20^ο αιώνα, αλλά χωρίς καθόλου να απαλείψει αυτή του αρχιτέκτονα-καλλιτέχνη. Αντιθέτως, και αυτή παραμένει, σε λανθάνουσα ίσως κατάσταση, αλλά συνεχίζοντας να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη συγκρότηση της αρχιτεκτονικής ταυτότητας. Η αντίθεση ανάμεσα στον (κυρίαρχο)

[1] Μέχρι τότε η νομιμοποίηση (authorization) ενός αρχιτεκτονικού έργου είχε να κάνει με αυτόν που το χρηματοδοτούσε. Με τον Alberti ο αρχιτέκτονας αντικαθιστά τον πρωτομάστορα και αρχίζει να έχει το κύρος ενός δημιουργού, που του επιτρέπει εκτός από το να σχεδιάζει και να νομιμοποιεί την ύπαρξη και τη μορφή του έργου μέσω της ιδιότητάς του. Carpo, M. (2011). *The Alphabet and the Algorithm* MIT Press, σ. 138.

[2] Conrads, U. (Ed.). (1975). *Programs and Manifestoes on 20th-Century Architecture*. (M. Bullock, Trans.) (Revised ed. edition). The MIT Press, σ. 28.

[3] οπ.πρ., σ. 29

αρχιτέκτονα-μηχανικό και τον («εναλλακτικό») αρχιτέκτονα-καλλιτέχνη είναι λοιπόν μία κλασική διαλεκτική σχέση που βασίζεται στην άρνηση. Είναι συστατικό στοιχείο του μοντερνισμού –διαδραματίζει δηλαδή κομβικό ρόλο στην συγκρότησή του– και σήμερα πλέον δεν επιτελεί τίποτα άλλο πέρα από τη συντήρησή του status quo που καθιερώθηκε τον προηγούμενο αιώνα⁴.

Πως όμως επηρεάζεται η έννοια της έρευνας στην αρχιτεκτονική από αυτή τη διπολική συνθήκη; Μέσα από μία μετάθεση της αρχικής αντίθεσης: Από τη μία οι «υποστηρικτές» της έννοιας του αρχιτέκτονα-μηχανικού (που έχουν κυριαρχήσει) εφαρμόζουν στην αρχιτεκτονική της αρχές της έρευνας έτσι όπως αυτή συγκροτείται στα επιστημονικά πεδία που αναφέρονται. Υποστηρίζουν ότι η έρευνα στην αρχιτεκτονική είναι μία καθαρά επιστημονική διαδικασία, που θέτει στόχους, λύνει προβλήματα και έχει ποσοτικά, μετρήσιμα χαρακτηριστικά. Ότι δηλαδή η έρευνα στην αρχιτεκτονική ακολουθεί την πορεία που έχουν χαράξει τα υπόλοιπα πεδία των επιστημών του μηχανικού. Από την άλλη, οι «υποστηρικτές» του αρχιτέκτονα-καλλιτέχνη (που είναι μειοψηφία αλλά έχουν μία ικανή παρουσία, κυρίως στην ακαδημία) οδηγούνται –μοιραία, λόγω της διαλεκτικής σχέσης των δύο– στο άλλο, δικό τους, άκρο φτάνοντας στο συμπέρασμα ότι εφόσον η αρχιτεκτονική είναι τέχνη, έρευνα σε αυτή θα μπορούσε να συνιστά ακόμα και η ίδια η πράξη της, δηλαδή ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός. Με άλλα λόγια ότι η δημιουργική διαδικασία στην αρχιτεκτονική είναι εξ' ορισμού ερευνητική διαδικασία.

Η παραπάνω αντίθεση θα μπορούσε να διατηρήσει ίσως κάποια από τη διαλεκτική της χρησιμότητα αν ορίζαμε την αρχιτεκτονική εξίσου διαλεκτικά: ως μία διαδικασία και πρακτική δηλαδή που δίνει λύσεις σε προβλήματα. Δυστυχώς όμως αυτή η συγκρουσιακή λογική έχει μάλλον χάσει τον όποιο καθοριστικό χαρακτήρα μπορεί να είχε πριν από 100 χρόνια οπότε και συγκροτήθηκε πλήρως. Σήμερα μοιάζει εύκολο να παρατηρήσουμε ότι η έρευνα στην αρχιτεκτονική προφανώς δεν μπορεί να περιορίζεται σε ποσοτικά, μαθηματικά προβλήματα που αντιμετωπίζονται μέσα από την αυστηρή εφαρμογή επιστημονικών πρωτοκόλλων. Επίσης προφανές μοιάζει το ότι ο σχεδιασμός, η πράξη δηλαδή της αρχιτεκτονικής, δεν μπορεί να είναι κατ' αρχήν έρευνα. Φυσικά, τίποτα από τα δύο αποκλείεται ως δυνατότητα. Δηλαδή, πάντα μπορούμε να ακολουθήσουμε επιστημονικές μεθόδους στην αρχιτεκτονική έρευνα όπως μπορούμε να εργαλειοποιήσουμε το σχεδιασμό για ερευνητικούς σκοπούς. Κανένα από τα δύο όμως δεν βρίσκεται στη βάση του τι είναι αρχιτεκτονική έρευνα και ως εκ τούτου δεν μπορεί να την ορίσει. Ακόμα χειρότερη φαντάζει η μέση οδός: κάτι ανάμεσα στους δύο πόλους ως κάποιο είδος μέσου όρου. Όπως λοιπόν η αρχιτεκτονική οφείλει να διεκδικήσει την αυτονομία της, το ίδιο ισχύει και για την έρευνα που γίνεται στο όνομά της⁵.

Ως εκ τούτου χρειαζόμαστε μία νέα έννοια –ανεξάρτητη από τα παραπάνω– που θα μπορούσε να συμπυκνώσει τα χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής έρευνας. Μία τέτοια έννοια –αποκομμένη από το δίπολο επιστημονικότητας/δημιουργικότητας– θα μπορούσε να είναι αυτή της *εξάντλησης*, έτσι όπως περιγράφεται από τον Gilles Deleuze στο κεί-

[4] Για μία πιο εκτεταμένη ανάλυση της διαλεκτικής σχέσης αρχιτέκτονα-μηχανικού και αρχιτέκτονα-καλλιτέχνη και το πως αυτές εντοπίζονται μέσα από την έννοια της τυποποίησης σε όλο το φάσμα της αρχιτεκτονική του 20^{ου} αιώνα βλ. το Gourdoukis, D. (2018) «The Future is Analog. A Post-Protocological Approach to the Production of Form in Architecture» στο D'Uva, D. (ed) *Analyzing Form and Morphogenesis in Modern Architectural Contexts* IGI Global.

[5] Ο Gilles Deleuze στο έργο του έχει δείξει επανειλημμένα ότι η έξοδος από τα αδιέξοδα της διαλεκτικής δεν προκύπτει ποτέ μέσω της μέσης οδού. Αντίθετα είναι πάντα μία τρίτη, διαφορετική κατεύθυνση που χρειάζεται. Αντίστοιχα αναπτύσσουν περαιτέρω αυτή τη λογική οι Antonio Negri και Michael Hardt υποστηρίζοντας μάλιστα ότι είναι η ελάχιστη έννοια του δίπολου που μπορεί να μας δώσει την πιθανή κατεύθυνση, μόνο όμως αφού απαλλαγεί από οποιαδήποτε διαλεκτική σχέση με την κυρίαρχη. Βλ. Negri, A & Hardt, M. (2004) *Multitude* Penguin Books.

μενό του «Ο Εξαντλημένος»⁶. Στο σύντομο δοκίμιό του για τον Μπέκετ, ο Deleuze ορίζει την εξάντληση ως το συνδυασμό του συνόλου των μεταβλητών μίας κατάστασης υπό την προϋπόθεση να απαρνηθούμε «κάθε τάξη προτίμησης και κάθε οργάνωση σκοπού, κάθε σημασία»⁷. Είναι η εξάντληση των δυνατοτήτων μέσω της παράθεσής τους, χωρίς όμως αυτές να πραγματώνονται. Πρόκειται στην ουσία για τη δημιουργία διεξοδικών σειρών που εξαντλούν το δυνατό.

Η αρχιτεκτονική έρευνα λοιπόν μπορεί να γίνει αντιληπτή ως ακριβώς αυτή η διαδικασία εξάντλησης του δυνατού. Είναι μία «εκτατική» διαδικασία. Δημιουργεί μία επιφάνεια όπου παραθέτει όλες τις δυνατότητες: δεν τις δημιουργεί. Τις εντοπίζει, τις καταγράφει, τις παρατάσσει. Συστηματικά και διεξοδικά. Είναι μία οριζόντια κίνηση. Κατά μία έννοια πρόκειται για μία διαδικασία που μοιάζει με αυτό που περιγράφει ο Λούις Κάρολ στο «Σίλβια και Μπρούνο»: ένας χάρτης σε κλίμακα ενός μιλίου ανά μίλι⁸ ή ακόμα καλύτερα έτσι όπως επεκτείνει την ιδέα του Κάρολ ο Μπόρχες στο «Περί της ακριβείας εν τη επιστήμη»: Ένας εκτατικός χάρτης μίας αυτοκρατορίας που μεγαλώνει συνεχώς μέχρι που φτάνει να καταλαμβάνει τόσο έκταση όση η ίδια η αυτοκρατορία. Αυτή η διαδικασία της συνεχούς επέκτασης του δυνατού μπορεί να περιγράψει ίσως με ιδανικό τρόπο το βασικό χαρακτηριστικό της έρευνας στην αρχιτεκτονική. Η αρχιτεκτονική έρευνα δημιουργεί πεδία δυνατοτήτων.

Και αν χρησιμοποιήσουμε ως παράδειγμα τον ίδιο τον Μπέκετ, για τον οποίο γράφει ο Deleuze: «Θαμπωμένος από τούτες τις προοπτικές, ο Μάρφου έπεσε μπρούμυτα πάνω στο γρασίδι, δίπλα σε αυτά τα μπισκότα για τα οποία θα μπορούσαμε να πούμε αλήθεια, όσο και για τα άστρα, ότι το ένα διέφερε από το άλλο, αλλά τα οποία δεν μπορούσε να γευτεί σε όλο τους το εύρος, μέχρι να μάθαινε να μην προτιμά το ένα από το άλλο»¹⁰. Αυτή ακριβώς η παράθεση των άστρων είναι που περιγράφει τη λειτουργία της αρχιτεκτονικής έρευνας: το νόημά της προκύπτει από τη διαφορά τους αλλά και από την έλλειψη προτίμησης. Ο Deleuze, όσο αφορά την εξάντληση, επιμένει ιδιαίτερα στην ανάγκη απουσίας προτίμησης και σκοπού ή χρήσης. Για την αρχιτεκτονική έρευνα ως εξάντληση αυτή η απουσία είναι εξίσου σημαντική: Η προτίμηση και η επιλογή μίας εκ των δυνατοτήτων γίνεται σχεδιασμός. Η νοηματοδότηση μέσω της χρήσης γίνεται μία αυστηρή επιστημονική διαδικασία που αφαιρεί την υποκειμενικότητα της αρχιτεκτονικής.

Έτσι λοιπόν ο σχεδιασμός είναι μία κάθετη κίνηση. Είναι η πραγμάτωση μίας δυνατότητας. Το virtual που γίνεται actual. Είναι η πραγμάτωση του δυνατού που γίνεται πάντα μέσω του αποκλεισμού. Αποκλεισμού όλων των υπόλοιπων δυνατοτήτων. Προϋποθέτει προτιμήσεις και σκοπούς. Η έρευνα αντιθέτως δεν έχει προτιμήσεις. Εξαντλεί τις δυνατότητες χωρίς να προκρίνει κάποια. Αντίστοιχα, μία αυστηρά επιστημονική διαδικασία είναι μία οριζόντια, αλλά γραμμική κίνηση. Εντοπίζει τις δυνατότητες εκείνες που μοιάζει ότι μπορεί να δώσουν λύση στο πρόβλημα που εξετάζει, τις αξιολογεί και τελικά επιλέγει – και πιθανά πραγματώνει– εκείνη που μοιάζει βέλτιστη. Έχει δηλαδή συγκεκριμένο στόχο και σκοπό. Αντίθετα και πάλι, η αρχιτεκτονική έρευνα δεν έχει σκοπό την πραγμάτωση μίας συγκεκριμένης δυνατότητας γιατί ακριβώς πρέπει οι δυνατότητες να παραμείνουν

[6] Η έννοια της εξάντλησης εμφανίζεται για πρώτη φορά στον Deleuze στο δεύτερο τόμο του έργου του για τον κινηματογράφο και στην αναφορά του στον Krzysztof Kieślowski. Παρόλα αυτά μοιάζει να την χρησιμοποιεί με πολύ διαφορετικό τρόπο απ' ότι στον «Εξαντλημένο». Βλ. Deleuze, G. (1989) *Cinema 2: The Time-image* University of Minnesota Press.

[7] Deleuze, G. (2020) *Ο Εξαντλημένος* Πλέθρον, σ. 9.

[8] Carroll, L (1982). *The Complete, Fully Illustrated Works*. Gramercy Books

[9] Borges, J. L. (2007) «On Exactitude in Science» in *Labyrinths New Directions*

[10] Μπέκετ, Σ. (1970) *Μάρφου* Εκδόσεις Δωρικός σ. 73.

τέτοιες. Η αρχιτεκτονική έρευνα είναι μία κίνηση οριζόντια και προς όλες τις κατευθύνσεις ταυτόχρονα. Επομένως αρχιτεκτονική έρευνα και σχεδιασμός είναι έννοιες τελείως διαφορετικές αλλά όχι αντίθετες. Αντίστοιχα διαφορετικές έννοιες είναι η αρχιτεκτονική έρευνα και οι επιστημονικές, ποσοτικές διαδικασίες.

Φυσικά, τόσο ο σχεδιασμός¹¹ όσο και η επιστημονική διαδικασία μπορούν να παράγουν αρχιτεκτονική έρευνα, αλλά αυτό δεν είναι σε καμία περίπτωση η βασική τους λειτουργία, και μπορούν τελικά να το κάνουν μόνο όταν γίνουν εξαντλητικές. Αν ψάχναμε ένα ακόμα παραλληλισμό των διαδικασιών ως παράδειγμα, αυτή τη φορά στον τρόπο με τον οποίο συνδυάζονται οι λέξεις για την παραγωγή κειμένων, θα μπορούσαμε να έχουμε την εξής αντιστοιχία: Μία επιστημονική διαδικασία θα ήταν ένα εγχειρίδιο. Ένα κείμενο συγκεκριμένο και λειτουργικό, που προσπαθεί να αποφύγει διφορούμενες εκφράσεις και προσφέρει οδηγίες για την αντιμετώπιση συγκεκριμένων προβλημάτων. Ο σχεδιασμός από την άλλη πλευρά θα ήταν ένα ποίημα. Μία διαφορετική πραγμάτωση μίας δυνατότητας συνδυασμού λέξεων όπου το ζητούμενο είναι η δημιουργία. Πολλά πράγματα αφήνονται ανοικτά σε ερμηνείες, η γλώσσα μπορεί να είναι ελλειπτική, αφαιρετική ή ιδιαίτερα προσωπική. Η επιλογή των λέξεων και η σειρά με την οποία παρατίθενται είναι ιδιαίτερα σημαντική. Η έρευνα όμως, για να ξαναγυρίσουμε στον Μπόρχες, θα ήταν στην απόλυτη εκδοχή της αυτό που περιγράφει στη «Βιβλιοθήκη της Βαβέλ»¹²: Μία βιβλιοθήκη που τα βιβλία της περιέχουν όλους τους πιθανούς συνδυασμούς των γραμμάτων. Όλα τα βιβλία που έχουν ποτέ γραφτεί ή είναι δυνατό να γραφούν. Συμπεριλαμβάνει το ποίημα και το εγχειρίδιο αλλά ως ίσα δίπλα στα δυναμικά άπειρα βιβλία, τα περισσότερα από τα οποία δεν βγάζουν καν νόημα. Η έρευνα στην αρχιτεκτονική λοιπόν έχει ακριβώς αυτό τον χαρακτήρα: προσπαθεί να προσεγγίσει τη Βιβλιοθήκη της Βαβέλ μέσα από μία διεξοδική, εξαντλητική διαδικασία. Για να μπορέσει να επιτελέσει το έργο της πρέπει πρώτα να μπορέσει να αποδεσμευτεί από τα διαλεκτικά πρότυπα του παρελθόντος και να διεκδικήσει την αυτονομία της, όπως ακριβώς η ίδια η αρχιτεκτονική.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Borges, J. L. (2007) «On Exactitude in Science» in *Labyrinths New Directions*
 Borges, J. L. (2007) «The Library of Babel» in *Labyrinths New Directions*
 Carroll, L (1982). *The Complete, Fully Illustrated Works*. Gramercy Books
 Carpo, M. (2011). *The Alphabet and the Algorithm*. MIT Press.
 Conrads, U. (Ed.). (1975). *Programs and Manifestoes on 20th-Century Architecture*. (M. Bullock, Trans.) (Revised ed. edition). The MIT Press.
 Deleuze, G. (1989) *Cinema 2: The Time-image* University of Minnesota Press
 Deleuze, G. (2020) *Ο Εξαντλημένος Πλέθρον*
 Gourdoukis, D. (2018) «The Future is Analog. A Post-Protocological Approach to the Production of Form in Architecture» στο D'Uva, D. (ed) *Analyzing Form and Morphogenesis in Modern Architectural Contexts* IGI Global.
 Μπεκετ, Σ. (1970) *Μάρφου* Εκδόσεις Δωρικός
 Negri, A & Hardt, M. (2004) *Multitude* Penguin Books

[11] Για παράδειγμα, θα μπορούσε κανείς να σκεφτεί τη σειρά σπιτιών που σχεδιάζει ο Peter Eisenmann στις δεκαετίες του '60 και του '70 (Houses I-X). Το καθένα από μόνο του αποτελεί μία περίπτωση αρχιτεκτονικού σχεδιασμού, μία κάθετη πραγμάτωση μίας συγκεκριμένης δυνατότητας. Όταν τα δει κανείς στο σύνολό τους όμως, αρχίζουν να συγκροτούν μία εξαντλητική σειρά, που σε συνδυασμό με τον τρόπο παρουσίασής τους από τον αρχιτέκτονα αρχίζουν να χαράσσουν μία ερευνητική διαδικασία. Αντίστοιχα παραδείγματα δημιουργικής εργασίας που μέσα από την (σχεδόν εμμονική) επανάληψη αποκτούν εξαντλητικά χαρακτηριστικά και άρα ξεκινούν να στοιχειοθετούν μία ερευνητική διαδικασία μπορεί να βρει κανείς σε όλα τα δημιουργικά πεδία. Για παράδειγμα η σειρά ζωγραφικών πινάκων του Caspar David Friedrich «Δύο άντρες ατενίζοντας τη σελήνη» και «Άντρας και γυναίκα ατενίζοντας τη σελήνη» δημιουργούν μία τέτοια συνθήκη. Ομοίως οι Παραλλαγές Diabelli του Beethoven στο χώρο της μουσικής.

[12] Borges, J. L. (2007) «The Library of Babel» in *Labyrinths New Directions*

ΞΕΚΙΝΩΝΤΑΣ ΑΠΟ ΤΟ ΜΙΚΡΟ, ΜΙΑ «ΑΝΑΠΟΔΗ» ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ/ΕΥΡΕΣΗΣ ΤΟΥ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΥ «CONCEPT»

Κωνσταντίνος Γρίβας | Αν. Καθηγητής ΠΠ
Ηλίας Κωνσταντόπουλος | Καθηγητής ΠΠ

Επιχειρούμε να συμβάλλουμε στη συζήτηση για τη σχέση έρευνας και αρχιτεκτονικής δημιουργίας, περιγράφοντας μία μέθοδο διδασκαλίας –κάποιας μορφής έρευνα *by design*– που έχουμε διεξάγει, ο συνάδελφος καθηγητής Ηλίας Κωνσταντόπουλος και εγώ στο Εργαστήριο Σχεδιασμού Εσωτερικών Χώρων (ΕΣ201)¹ στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Πανεπιστημίου Πατρών (ΤΑΜΠΠ). Πειραματιζόμαστε με μια «ανάποδη» διαδικασία για την κατασκευή του αρχιτεκτονικού concept που ξεκινάει μελετώντας το μικρό, τη λεπτομέρεια, και όχι από μια αρχική και αδρή γενική εικόνα ή χειρονομία για το σύνολο, ένα parti.

Το concept

Πως γεννιέται μία δημιουργική ιδέα; Πως συλλαμβάνεται το λεγόμενο *concept*; Πηγάζει από μια έμπνευση της στιγμής, αφορά μια αδρή, αρχική ιδέα για το έργο που αποτυπώνεται σε ένα αρχικό σκίτσο; Η αναζήτηση μιας ιδέας η οποία συγκροτεί και καθοδηγεί τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό, είναι ένα από τα κεντρικά ζητούμενα της αρχιτεκτονικής διδασκαλίας. Ακόμα και στις αίθουσες ελληνικών αρχιτεκτονικών σχολών η λέξη *concept* χρησιμοποιείται ευρύτατα, καθώς εμπεριέχει εκτός από την κεντρική ιδέα της σύνθεσης και την έννοια της αρχικής σύλληψης (*conceive* = συλλαμβάνω).

Η κλίμακα 1:1

Στα μαθήματα Αρχιτεκτονικής Εσωτερικών Χώρων, πολύ συχνά, εξηγούμε ότι μας ενδιαφέρει η «κοντινή ματιά» στο αρχιτεκτονικό έργο, γι' αυτό και μας συγκινούν μαθήματα στις αρχιτεκτονικές σχολές τα οποία προσεγγίζουν την αρχιτεκτονική στην κλίμακα 1:1, και κατ' επανάληψη προσπαθήσαμε να εντάξουμε την πειραματική κατασκευή σε πραγματική κλίμακα και με πραγματικά υλικά στη διδασκαλία μας. Αναζητώντας την ευκαιρία να δουλέψουμε στην πραγματική κλίμακα στο εργαστήριο κατά καιρούς κατασκευάσαμε με τους φοιτητές μικρογραφίες ιστορικών παραδειγμάτων *design*, εναλλακτικά έπιπλα, κατασκευές επιπλέουσες για την παραλία, μικρά καταφύγια, ελάχιστες δομές διαβίωσης, εργασίας και παιχνιδιού, ακόμα και οπτικά φίλτρα και στοιχεία σκίασης.

Ξεκινώντας ανάποδα - Από το μικρό

Το αρχικό όραμα των Piano και Rogers για το Κέντρο Pompidou (Beaubourg, 1971-1977) ήταν η δημιουργία μεγάλων ανοιχτών ορόφων με την μέγιστη δυνατή διαφάνεια. Η υλοποίηση του Κέντρου όμως ξεκίνησε ανάποδα, εστιάζοντας στην δημιουργία του συνδεδετικού στοιχείου της *gerberette*², η οποία καθόρισε την φυσιογνωμία του μεταλλικού σκελετού, και τελικά το ίδιο το Beaubourg, περισσότερο ως ένα πυκνό μεταλλικό

[1] <http://www.arch.upatras.gr/el/study/undergraduate/arces201-ergastirio-shediasmoy-esoterikon-horon-4288.html>. Επισκ. 12.11.2013.

[2] Μία άρθρωση που πήρε το όνομά της από τον μηχανικό Heinrich Gerber που τον 19ο αιώνα χρησιμοποίησε αυτή τη δομική αρχή για να χτίσει γέφυρες. <https://fr.wikipedia.org/wiki/Gerberette> Επισκ. 12.11.2013.

χωροδικτύωμα, παρά ως ένα διάφανο κομμάτι. Όπως περιγράφει ο μηχανικός Peter Rice³, οι *gerberettes* δημιουργήθηκαν μέσα από μια διαδικασία συνεχούς *trial & error* (δοκιμής και σφάλματος), με αρκετές αστοχίες, γεγονός αναμενόμενο για ένα σύστημα που εφαρμοζόταν για πρώτη φορά.

Περιπτώσεις σαν και αυτή, μας οδήγησαν, στα πλαίσια του Ειδικού Εργαστηρίου «ΦΤΙΑΞ' ΤΟ» να ερευνήσουμε εάν είναι εφικτό να διαμορφώσουν οι φοιτητές ένα concept, ξεκινώντας από τη μελέτη του μικρότερου βασικού, καθοριστικού στοιχείου, να προχωρήσουν δηλαδή «ανάποδα», μελετώντας μια καθοριστική λεπτομέρεια και σταδιακά να φτάσουν από το ειδικό στο γενικό, στο σύνολο. Τους ωθήσαμε μέσα από την κοντινή παρατήρηση να δημιουργήσουν νέες ιδέες και μορφές μέσα από τον σταδιακό μετασχηματισμό υπαρχόντων υλικών παραδειγμάτων –την ανακάλυψη του νέου μέσα από την μεταμόρφωση του υπάρχοντος– με μία μέθοδο ανοικτή, που μπορεί να πάρει πολλές διαφορετικές κατευθύνσεις. ανάλογα με τις επιλογές που γίνονται όταν ολοκληρώνεται κάθε στάδιο. Μια διαδικασία δοκιμής και σφάλματος, βασισμένη στην προσωπική παρατήρηση, οδηγούσε τους φοιτητές στο να παρουσιάζουν όχι τα μόνον τα θετικά κάθε σταδίου της μελέτης τους αλλά να γνωρίζουν πρώτοι αυτοί οι ίδιοι τα τρωτά σημεία που όφειλαν να διορθωθούν.

Η άρθρωση

Αφετηρία αποτελεί η μελέτη αρθρώσεων και συνδέσμων σε οικεία, καθημερινά πράγματα από έπιπλα και προσωπικά αντικείμενα μέχρι ρούχα και αξεσουάρ. Τονίζουμε την οικειότητα μέσω του αναστοχασμού: δηλαδή, παύση και ξανακοίταγμα αυτού που είναι οικείο, μετατρέποντας το από σύνηθες σε εξαιρετικό (*ordinary to extra-ordinary*). Οι φοιτητές έφεραν προς διερεύνηση τις αναζητήσεις τους σε συνδέσμους από έπιπλα, προσωπικά αντικείμενα, ρούχα, αξεσουάρ, κουμπιά και συνδετήρες, λαστιχάκια και φερμουάρ, κλιπ και αλυσίδες, μεντεσέδες και πόρπες – τίποτα δεν ήταν εκτός πεδίου μελέτης. Ακολούθησε η μεταμόρφωσή τους σε κλίμακα και υλικό. Αναγκαία συνθήκη για την μετάβαση αυτή ήταν η κατανόηση της γενικότερη αρχής της συνδεσμολογίας που μελετούσαν, από την οποία θα μπορούσαν να συνάγουν τις δυνατότητες μετατροπής και εφαρμογής σε μεγαλύτερες κατασκευές.

Το μάθημα γέννησε εξαιρετικές συζητήσεις με τους φοιτητές και τους ώθησε μια αναλυτική και (αυτο-)κριτική ανάγνωση των τρόπων που τα υλικά και οι μορφές συναρθρώνονται, και που έδωσε στη συνέχεια υλικό για μετασχηματισμούς και δημιουργίες νέων μορφών. Στο βαθμό του εφικτού (χωρίς δυστυχώς την υποστήριξη ενός εργαστηρίου κατασκευών), έγινε προσπάθεια να αποφύγουν τα καθιερωμένα υλικά μακέτας (χαρτόνι, balsa κλπ.) και να χρησιμοποιήσουν υλικά όπως μέταλλα, ξύλα, φυσικά και συνθετικά υλικά, ώστε να αντιμετωπισθούν περισσότερο ρεαλιστικά τα προβλήματα που προκύπτουν στην κλίμακα 1:1.

Η επανάληψη

Στη συνέχεια ακολουθούνται δύο παράλληλες κατευθύνσεις. Πρώτον η διερεύνηση και μετάλλαξη συνδέσμων και αρθρώσεων και δεύτερον η δημιουργία ευρύτερων σχηματισμών από την επανάληψη μονάδων με βάση ένα μοτίβο σύνθεσής τους. Εστιάσαμε σε κατασκευές που απαρτίζονται από μικρότερα, όμοια, επαναλαμβανόμενα στοιχεία.

[3] Rice, Peter *An Engineer Imagines*. Artemis, 1994, pp.114-117.

Οι φοιτητές μας δημιούργησαν, αρχικά, μοτίβα (*patterns*), τσακίζοντας, διπλώνοντας, κόβοντας και ενώνοντας απλά λευκά φύλλα χαρτί Α4 και πολλαπλασιάζοντάς τα στις επιφάνειες του εργαστηρίου. Στη συνέχεια τεκμηρίωσαν σχεδιαστικά τη διαδικασία. Βασιζόμενοι στη μελέτη των κόμβων και των μοτίβων, σε επόμενο στάδιο δημιούργησαν αφαιρετικά, δισδιάστατα, γραφικά *patterns*, για επιφάνειες χωρίς όρια. Μετά, καθώς εισάγονται στοιχειώδη προγράμματα, οι εργασίες προχωρούσαν σε τρισδιάστατους σχηματισμούς, δημιουργώντας οριζόντια και κατακόρυφα επίπεδα, κελύφη, στοιχεία εξοπλισμού και αυτοφερόμενες κατασκευές, με την εμπλοκή (*εν-πλοκή*) και συνεργασία όλων των παραπάνω.

Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι παράλληλα στο Λονδίνο, για να γιορτάσουν την επέτειο δεκαπέντε χρόνων των *Serpentine Pavilions*⁴ σχεδιασμένων από προσκεκλημένους αρχιτέκτονες, οι *Serpentine Galleries* εγκαινίασαν, το 2015, το πρόγραμμα «*Build Your Own Pavilion: Young Architects Challenge*»⁵, μια ψηφιακή πλατφόρμα για να ενθαρρύνουν τη μελλοντική γενιά των επίδοξων αρχιτεκτόνων. Στο πρόγραμμα αυτό, σημαντικοί αρχιτέκτονες όπως οι Yona Friedman, Sou Fujimoto, Bjarke Ingels, κ.α., κατασκευάζουν *ad hoc* αρθρωτές μακέτες χρησιμοποιώντας ευτελή υλικά και επαναλαμβανόμενες μονάδες για να κατασκευάσουν τις προτάσεις τους για το περίπτερο της χρονιάς. Οι BIG τελικά κατασκεύασαν το περίπτερο του 2016.

Η χωρική διάσταση της πλοκής

Ξεκινήσαμε αρχικά με τους κόμβους. Η έννοια της πλοκής, της πλέξης έχει ως ουσιαστικά συστατικά την άρθρωση μοναδιαίων στοιχείων, εξαρτώμενα το ένα από το άλλο, τα οποία επαναλαμβάνονται. Εν τέλει, μας ενδιαφέρει η πλοκή, ως πλέγμα διασυνδέσεων, ρυθμισμένων συναντήσεων και αποστάσεων, ένα δίκτυο σχέσεων, τις περισσότερες φορές ανοιχτό και δυναμικό. Όχι τυχαία, σήμερα το δια-δίκτυο αποτελεί την πλέον επίκαιρη μορφολογική μεταφορά για την αρχιτεκτονική, και η πλοκή ξανά (μετά της αναφοράς σε αυτήν του Gottfried Semper⁶), μοιάζει να συνιστά θεμελιώδη συνθετική αρχή.

Ένας ξύλινος σύνδεσμος, όπως και ένας μαϊνάνδρος έχουν μία εγγενώς χωρική λογική συσχετισμού των αλληλοεξαρτώμενων μερών του. Στο ερευνητικό, εκπαιδευτικό και σχεδιαστικό πείραμα που περιγράφουμε, μας ενδιαφέρει αυτό ακριβώς, ότι δουλεύουμε συνέχεια με κατ' εξοχήν υλικούς και χειροπιαστούς χωρικούς σχηματισμούς. Τα έργα των Ολλανδών στρουκτουραλιστών αρχιτεκτόνων (Aldo van Eyck, Jakob Bakema, Herman Hertzberger, κ.α.), όσο και ο σύγχρονος παραμετρικός σχεδιασμός, δίνουν παραδείγματα ευρύτερων χωρικών και κατασκευαστικών διαπλοκών και συναρθρώσεων, με ισχυρούς ή χαλαρούς δεσμούς, περισσότερο στεγανά ή διαπερατά όρια.

Αν και αυτή η «ανάποδη» διαδικασία κατασκευής αρχιτεκτονικού *concept* μπορεί να απηχεί μεθόδους όπως της Montessori και των εργαστηρίων του Bauhaus, η αφετηρία είναι διαφορετική. Είναι πλησιέστερα στην εξεύρεση ενός τρόπου σχεδιασμού που αντιπαραβάλλει την έννοια της κατασκευής (*construction*) έναντι της (φαινομενικά ασαφούς) σύνθεσης (*composition*), όπως πρέσβευαν οι κονστρουκτιβιστές. Δεν μας ενδιαφέρει η προσθετική εναπόθεση γεωμετρικών στοιχείων όπως στα παιχνίδια του Froebel, αλλά

[4] <https://www.serpentinegalleries.org/about/serpentine-pavilion/> Επισκ. 12.11.2013.

[5] <https://buildyourownpavilion.serpentinegalleries.org/> Επισκ. 12.11.2013.

[6] Semper, Gottfried. *Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten oder Praktische Ästhetik*, 1861 and 1863. Αγγλική μετάφραση, Harry F. Mallgrave *Style in the Technical and Tectonic Arts; or, Practical Aesthetics*. (Santa Monica, 2004).

οι τρόποι συνάρθρωσης και διαπλοκής, που έχουν πολύ βαθύτερη και μακροβιότερη επίδραση στην ανάπτυξη του υλικού πολιτισμού και του κτισμένου χώρου, όπως πολύ διεισδυτικά αναλύει ο ανθρωπολόγος Tim Ingold στο άρθρο του «Of blocks and knots»⁷ που δημοσιεύτηκε Οκτώβριο του 2013, όταν ήδη είχαμε ξεκινήσει τους πειραματισμούς μας στο εργαστήριο Σχεδιασμού Εσωτερικών Χώρων, δίνοντας μας και μια θεωρητική επιβεβαίωση σε όσα εμπειρικά ως τότε είχαμε ξεκινήσει.

Με την «ανάποδη» αυτή μέθοδο κατασκευής ενός αρχιτεκτονικού concept, στοχεύουμε να προσεγγίσουμε την αρχιτεκτονική δημιουργία μέσα από μια ερευνητική και ανοικτή διαδικασία χωρίς προ-διαμορφωμένες κατευθύνσεις ως προς το αποτέλεσμα. Οι φοιτητές ασκούνται στην παρατήρηση του μικρού και οικείου, της υλικής πραγματικότητας που μας περιβάλλει, και μαθαίνουν να τη μετασχηματίζουν δημιουργικά. Ξεκινώντας έτσι από το μικρό και με διαδοχικές δοκιμές και σφάλματα, που αποκαλύπτουν σταδιακά τη μεγαλύτερη εικόνα, έτσι συχνά γεννιούνται απροσδόκητα αποτελέσματα. Τα εξαιρετικά πειράματα με σαπουνόφουσκες του Frei Otto⁸, για τους Ολυμπιακούς Αγώνες του Μονάχου το 1972 είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα για μορφές και συστήματα που προέρχονται από την παρατήρηση και επεξεργασία (μεταφορά, μετασχηματισμό, μεταμόρφωση) υλικών διεργασιών.

Αντί επιλόγου

Θα ήταν θεμιτό ίσως να σχολιάσει κανείς, ότι μια τέτοια μέθοδος διδασκαλίας προκρίνει την «άκριτη» παραγωγή μορφών και κατασκευών χωρίς να εστιάζει εξ' αρχής στο νόημα και τον σκοπό τους. Αντί επιλόγου, θέτουμε προς σκέψη και συζήτηση το ζήτημα του σκοπού και της νοηματοδότησης ενός αρχιτεκτονικού έργου, με ένα παράδειγμα: Κάθε χρόνο, στο Ulster της Βόρειας Ιρλανδίας, οι Προτεστάντες γιορτάζουν την 11η Ιουλίου καίγοντας καθολικά σύμβολα σε πελώριες πυρές («Eleventh Night» bonfires), ύψους έως και 30 μ., κατασκευασμένες από ξύλινες παλέτες και λάστιχα. Το 2013 στο Δουβλίνο, οι A2 Αρχιτέκτονες, χρησιμοποίησαν ακριβώς την ίδια κατασκευαστική λογική για να φτιάξουν μαζί με εθελοντές νέους προτεστάντες και καθολικούς, ένα προσωρινό ανοικτό θέατρο για να ενώσουν τις δύο κοινότητες, στο Granby Park⁹. Η κατασκευή βραβεύθηκε το 2014 ως ο Καλύτερος Δημόσιος Χώρος στην Ιρλανδία¹⁰.

Ο πειραματισμός και η έρευνα για τη γένεση μορφών και συναρμογών υλικών σε ένα θεμελιακό, πρωταρχικό επίπεδο, μπορεί να είναι πολύ δημιουργικός, χωρίς να σχετίζεται απαραίτητα με το τελικό εννοιολογικό περιεχόμενο του έργου στο οποίο θα εφαρμοστούν. Τα υλικά – κατασκευαστικά συστήματα διαθέτουν εγγενείς δυνατότητες και χαρακτηριστικά που προδιαθέτουν για την καταλληλότητα ή όχι της χρήσης τους, όμως κάθε φορά μέσα σε συγκεκριμένο κοινωνικό, ιστορικό και πολιτιστικό συγκείμενο, το οποίο αυτό τελικά «κλειδώνει» το αρχιτεκτονικό concept και δίνει νόημα στο έργο.

[7] Ingold, Tim. «Of Blocks and Knots», in *Architectural Review*, column «Broader View», Issue October 2013.

[8] <https://www.youtube.com/watch?v=-lW7o25NmeA> Επισκ. 12.11.2013.

[9] <http://www.a2.ie/portfolio/granby-park/> Επισκ. 12.11.2013.

[10] Best Public Space / Urban Design', Irish Architecture Awards 2014. Special Mention, Architectural Association of Ireland Awards 2014.

Ο ΧΡΟΝΟΣ ΩΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΣΤΟΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ

Κορίνα Φιλοξενίδου | Επ. Καθηγήτρια ΠΙ

Ο τρόπος που τίθεται ένα ερευνητικό ερώτημα στο πεδίο της εφαρμοσμένης αρχιτεκτονικής θα μπορούσε να παραλληλιστεί με το πρίσμα μέσα από το οποίο επιλέγουμε να κατανοήσουμε, να ερμηνεύσουμε ή και να αξιολογήσουμε ένα αρχιτεκτονικό παράδειγμα ή μια χωρική συνθήκη.

Η πορεία του γραφείου K&K Architects –του οποίου είμαι ιδρυτικό μέλος– στην εφαρμοσμένη αρχιτεκτονική έχει την καταγωγή της στον εκθεσιακό σχεδιασμό, ο οποίος έχει τα χαρακτηριστικά της ταχύτητας, της προσαρμοστικότητας και κυρίως της παροδικότητας.

Η εφήμερη αρχιτεκτονική είναι μια αρχιτεκτονική μικρής διάρκειας που και δεν προλαβαίνει να αναμετρηθεί με τη φυσική φθορά αλλά ούτε και με την συμβολική φθορά που συμβαίνει όταν ένα έργο χάνει το συγχρονισμό του με τις λειτουργικές ανάγκες και τα αισθητικά πρότυπα της εποχής του. Ο σχεδιασμός εφήμερων εγκαταστάσεων και η συστηματική μελέτη σχετικών παραδειγμάτων, μπορεί να διαμορφώσει τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε γενικότερα την αρχιτεκτονική ως ένα ερευνητικό/πειραματικό πεδίο που αναμετρείται διαρκώς με τις διαφορετικές έννοιες του χρόνου. [εικ. 1]

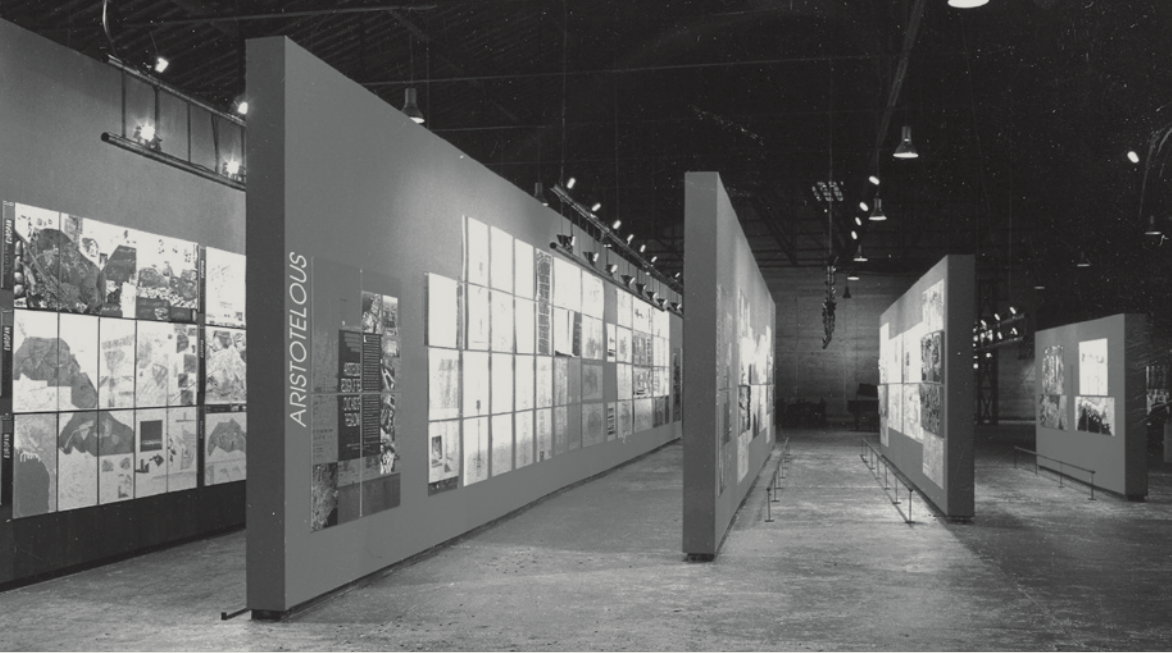
Σχεδιάζοντας εκθέσεις διαπιστώνουμε ότι οι επισκέπτες, δηλαδή οι χρήστες/αποδέκτες της αρχιτεκτονικής διαθέτουν περιορισμένο χρόνο για την επίσκεψη στο χώρο μιας έκθεσης. Μέσα σε αυτόν τον χρόνο καλούνται να κατανοήσουν τη λειτουργία του χώρου και τη διάταξη των έργων και παράλληλα να αφομοιώσουν την πληροφορία που προβάλλεται στο εκθεσιακό υλικό. Καταλαβαίνει κανείς ότι, προκειμένου να επιτευχθεί η μέγιστη απορρόφηση των ερεθισμάτων, γίνεται ιδιαίτερα σημαντική η σχεδιαστική σαφήνεια σε

όλα τα επίπεδα, από τη χωρική οργάνωση, ως την οργάνωση της πληροφορίας και φυσικά τη σήμανση του χώρου.

Κατά τη διάρκεια του σχεδιασμού ενός εκθεσιακού χώρου, προκειμένου να εξεταστεί η αποτελεσματικότητα των διάφορων σχεδιαστικών πειραματισμών, εφαρμόζουμε συχνά ένα εργαλείο «αυτοελέγχου» που έχει να κάνει με το κατά πόσο εκτιμάται ότι η οργάνωση του χώρου και της πληροφορίας θα επιτρέψει στον επισκέπτη βγαίνοντας από την έκθεση να μπορεί να περιγράψει συνοπτικά αλλά με σχετική ακρίβεια το περιεχόμενο και τη δομή της, σε κάποιον άλλον επίδοξο επισκέπτη. Με αυτό τον τρόπο επιδιώκεται να γίνει εμφανής και κατανοητή με μια πρώτη ματιά μια δομή ανάλογη αυτής των

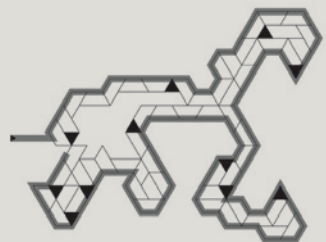
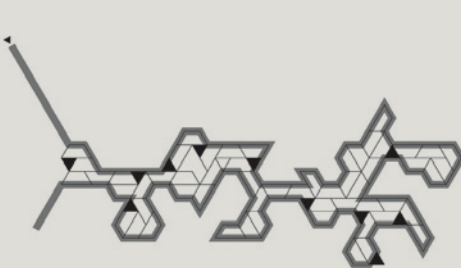
1

2

3

4

περιεχομένων ενός βιβλίου, η οποία μπορεί να προσφέρει μια επισκοπική μεν, ξεκάθαρη δε, εικόνα του περιεχομένου των κεφαλαίων του. Βεβαίως, αναγνωρίζοντας το γεγονός πως –όπως υπάρχουν επιμελείς αναγνώστες– υπάρχουν και επιμελείς επισκέπτες, σχεδιάζεται παράλληλα, μια πιο ενδεδειγμένη αφήγηση με την χρήση του εκθεσιακού υλικού.

Έτσι η επίσκεψη δεν μπορεί να εξαντληθεί σε ένα γρήγορο περιδιάβασμα, καθώς με μια πιο προσεκτική ανάγνωση μπορούν να εντοπιστούν περισσότερα επίπεδα πληροφορίας που εμπλουτίζουν την εμπειρία της επίσκεψης και ενδεχομένως αποτελούν αφορμή για μια επόμενη. Αυτή η σχολαστική εμμονή με τη διάρκεια προκύπτει ως αποτέλεσμα της παρατήρησης της συμπεριφοράς του κοινού και των μετρήσεων επισκεψιμότητας.

Αυτό που έχει ίσως μεγαλύτερη σημασία, ο λόγος δηλαδή για τον οποίο μας ενδιαφέρει το να δούμε το ζήτημα του χρόνου ως παράμετρο για την κατανόηση και το σχεδιασμό του χώρου, είναι γιατί ενδεχομένως αποτελεί ένα ενδιαφέρον εργαλείο, το οποίο έχει επηρεάσει τις σχεδιαστικές αποφάσεις του γραφείου, ακόμα και σε έργα που δεν είναι εφήμερα. Επιπροσθέτως έχει συντελέσει στην εξαγωγή κάποιων συμπερασμάτων που έχουν αναχθεί σε κάποιου είδους κανόνα σχεδιαστικής πρακτικής.

Το πιο εύλογο συμπέρασμα είναι ότι η χωρική σαφήνεια επιτυγχάνεται ευκολότερα με την οικονομία των χειρισμών. Ένας σαφής σχεδιαστικός χειρισμός συμβάλει αποτελεσματικότερα στην κατανόηση του χώρου. [εικ. 2] Το αμέσως επόμενο –λιγότερο αυτονόητο– συμπέρασμα είναι πως η οικονομία των χειρισμών επιτυγχάνεται πιο εύκολα με κυριολεκτική οικονομία των υλικών. [εικ. 3] Ακολούθως η οικονομία των υλικών, σε συνδυασμό με τη περιορισμένη διάρκεια ζωής του έργου, συνηγορούν υπέρ μιας οικονομικής συνολικά κατασκευής και μιας μέριμνας για την επανάχρηση και την επαναξιοποίηση των υλικών. [εικ. 4]

Πέρα όμως από αυτά τα πρακτικά συμπεράσματα θα άξιζε να σταθούμε περισσότερο στη συμβολή αυτής της ερευνητικής σχέσης με την έννοια του χρόνου, στην αντίληψη της αρχιτεκτονικής μέσα από όλες τις ενδιάμεσες καταστάσεις του δίπολου διαχρονικότητα και παροδικότητα.

Το παράδειγμα μιας ιστορικής πλατείας είναι αναμφίβολα μια έκφραση της διαχρονικότητας. Η πλατεία του Αγίου Μάρκου στη Βενετία έχει σήμερα ακριβώς την ίδια εικόνα που είχε και σε αυτό τον πίνακα του Canaletto του 1720! [εικ. 5]. Ωστόσο η βιωματική σχέση του μέσου επισκέπτη της πόλης με τον χώρο περιορίζεται στα λίγα λεπτά της επίσκεψης που επιτρέπει η τουριστική διαδρομή που έχει σχεδιάσει.

Η πλατεία είναι το διαχρονικό, αλλά η σχέση μας με αυτήν είναι το εφήμερο. Αυτή η αναλογία μπορεί να μεταφερθεί σε κάθε χώρο –δημόσιο ή ιδιωτικό– αλλά η τέλεια αντίθεση ανάμεσα στην μονιμότητα και την παροδικότητα εκφράζεται κυρίως στο δημόσιο χώρο.

Έτσι λοιπόν η περιγραφή της εργασίας για μια προβλήτα / στάση για караβάκια στη λίμνη των Ιωαννίνων (μια άσκηση που έχει σχεδιαστεί σε συνεργασία με τον Ανδρέα Νικολοβγένη για το πρώτο έτος της Αρχιτεκτονικής στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων) αναδεικνύει με σαφήνεια το ζήτημα του χρόνου ως παράμετρο για τη σχεδιαστική επίλυση του θέματος και καλεί τους φοιτητές μέσα από τη συζήτηση σχετικών παραδειγμάτων να αναλογιστούν πριν σχεδιάσουν, εκτός από τις πιο προφανείς έννοιες, της εξυπηρέτησης των λειτουργικών αναγκών, της ένταξης στο παραλίμνιο τοπίο, της απόδοσης ενός

[1] Canaletto, Giovanni Antonio Canal. late 1720s. *Piazza San Marco*. The Met, New York.

συμβολικού χαρακτήρα στο έργο, και την έννοια του χρόνου της επίσκεψης / παραμονής στον χώρο, η οποία, ανάλογα με το εμπλουτισμένο πρόγραμμα που προτείνει κανείς –το οποίο είναι επίσης στην ευχέρεια των φοιτητών και των φοιτητριών– παράγει διαφορετικές σχέσεις του χώρου με τους χρήστες και προσδίδει διαφορετικό χαρακτήρα σε κάθε πρόταση.

Αντιστοίχως στα μαθήματα της Εσωτερικής Αρχιτεκτονικής του τμήματος, η έννοια του χρόνου βρίσκει πολλαπλές ερμηνείες στα θέματα προς επεξεργασία. Αρχικά εντοπίζεται σε πιο πρακτικά ζητήματα, όπως η διάρκεια της κατασκευής ενός χώρου, η διάρκεια ζωής του, η πιθανή αλλαγή ή αντικατάσταση μέρους ή του συνόλου του έργου. Οι περιγραφές των ασκήσεων επιτρέπουν την ανάπτυξη παράλληλων λειτουργικών προγραμμάτων, ώστε να δίνεται αφορμή να λαμβάνεται υπόψη ο χρόνος επίσκεψης / παραμονής, ως μια παράμετρος της βιωματικής εμπειρίας με τον χώρο και να αναζητείται ο τρόπος μέσα από τον οποίο μπορεί κανείς παράλληλα να σχεδιάσει ένα περιβάλλον που να εκφράζεται μέσα από ισορροπημένες δόσεις καθαρότητας και σαφήνειας αλλά και πολυπλοκότητας και ποικιλίας αισθητηριακών ερεθισμάτων, ώστε αφενός ο χώρος να είναι εύληπτος, αφετέρου να μην καταναλώνεται με μια πρώτη ματιά.

Όσο ο χρόνος γίνεται πιο πολύτιμος, διαπιστώνουμε την ανάγκη να προσαρμόσουμε τις δημιουργικές μας ιδέες σε εκφράσεις που λαμβάνουν υπόψη την περιορισμένη διάρκεια της αφομοίωσής τους. Ένα τρέχον παράδειγμα είναι η διαδικτυακή παρουσία μας μέσα από εικόνες ή σχόλια στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Εκεί ο εξασκημένος χρήστης γνωρίζει πολύ καλά την έκταση και το βάθος της πληροφορίας που θα πρέπει να μοιραστεί, προκειμένου να μεταφέρει κάποιο μήνυμα, ώστε αυτό να μην περάσει απαρατήρητο μέσα στον καταγιστικό όγκο των ερεθισμάτων και της πληροφορίας.

Από την άλλη όταν κανείς αποφασίσει να αφιερώσει χρόνο σε κάποια δραστηριότητα, μήπως γίνεται αναγκαίο ο χώρος που την φιλοξενεί να παρέχει ποικιλία ερεθισμάτων;

Μήπως η διακοσμητικότητα που αποτελεί ένα ταμπού για τους περισσότερους αρχιτέκτονες, δεν υπάρχει μόνο για να προσδώσει ένα συμβολικό χαρακτήρα, ή να εκφράσει ένα αισθητικό κριτήριο, αλλά για να προσφέρει αισθητηριακά ερεθίσματα ως αντίδωρο, ένα *eye candy* για τον χρόνο που χαρίζεται; Ή ξοδεύεται; Ή σπαταλιέται;

Μήπως άραγε θα μπορούσε η αφοριστική φράση του Loos *Ornament and Crime*² φιλτραρισμένη μέσα από το πρίσμα του χρόνου να παραφραστεί και ως *Ornament and Time*;

[2] Loos, Adolf. 1998. *Ornament and Crime*. Ariadne Press.

5

[εικ. 1] «Το Αιγαίο: Μια Διάσπαρτη Πόλη». Ελληνική Συμμετοχή στη 10η Μπιενάλε Βενετίας. Επιμελητές: Κατερίνα Κοτζιά, Ηλίας Κωνσταντόπουλος, Λόης Παπαδόπουλος, Κορίνα Φιλοξενίδου. Φωτογραφία: Στράτος Καλαφάτης [εικ. 2] Απολογιστική έκθεση των αρχιτεκτονικών διαγωνισμών που διοργάνωσε ο Οργανισμός Πολιτιστικής Πρωτεύουσας, Θεσσαλονίκη '97. Σχεδιασμός Έκθεσης: Κατερίνα Κοτζιά, Λόης Παπαδόπουλος, Κορίνα Φιλοξενίδου. Φωτογραφία: Ingo Dünnebiel [εικ. 3] Έκθεση για το έργο του αρχιτέκτονα Δημήτρη Φατούρου. Σχεδιασμός Έκθεσης: Κατερίνα Κοτζιά, Κορίνα Φιλοξενίδου. Φωτογραφία: Αναστασία Αδαμάκη [εικ. 4] Σκαρίφημα της εγκατάστασης της έκθεσης για τον Δημήτρη Α. Φατούρο στο Μουσείο Μπενάκη (2009) και τη μετεγκατάστασή της στο Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών ΑΠΘ (2010) [εικ. 5] Canaletto, G. (late 1720s), Piazza San Marco [Oil on canvas]. The Met (Canaletto late 1720s), New York